

ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΕΣ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΛΙΑΡΓΚΟΒΑΣ
ΘΑΝΟΣ ΚΡΙΕΜΑΔΗΣ
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ
ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ
ΖΑΧΑΡΙΑΣ ΔΕΡΜΑΤΗΣ

ΑΘΗΝΑ
2019

ΙΝΕ
Ινστιτούτο Εργασίας Γ.Σ.Ε.Ε.

Ινστιτούτο Εργασίας Γ.Σ.Ε.Ε.

ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΕΣ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

Παναγιώτης Λιαργκόβας
Θάνος Κριεμάδης
Νικόλαος Αποστολόπουλος
Αθανάσιος Αναστασίου
Ζαχαρίας Δερμάτης

ΑΘΗΝΑ 2019

ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΕΣ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΕΣ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

Copyright © ΙΝΕ ΓΣΕΕ
e-book
ISBN: 978-960-7402-63-9

Οι απόψεις που διατυπώνονται στο παρόν κείμενο
είναι των συγγραφέων και δεν εκφράζουν κατ' ανάγκη
τις θέσεις της ΓΣΕΕ.

Ιουλιανού 24, Αθήνα 10434
Τηλ. 210 8202247, 210 8202249
e-mail: f.athousaki@inegsee.gr, www.inegsee.gr
Γλωσσική επιμέλεια – Διορθώσεις: Στέλλα Ζούπα

Απαγορεύεται η με οποιονδήποτε τρόπο ανατύπωση ή
μετάφραση όλου ή μέρους του κειμένου χωρίς την άδεια του εκδότη. Επίσης,
η αναδημοσίευση (όλου ή μέρους του) χωρίς αναφορά της πηγής.

Πίνακας περιεχομένων

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΙΝΑΚΩΝ 7

ΠΙΝΑΚΑΣ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ 11

ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΙΚΟΝΩΝ 13

ΕΙΣΑΓΩΓΗ 15

1. ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΔΕΙΚΤΩΝ 17

1.1 Κοινωνικοί δείκτες 18

1.1.1 Φύλο 21

1.1.2 Ηλικία 23

1.1.3 Οικογενειακή κατάσταση 27

1.1.4 Επίπεδο εκπαίδευσης 30

1.1.5 Σύνθετοι κοινωνικοί δείκτες 33

1.1.5.1 Οικογενειακή κατάσταση και ηλικία 33

1.1.5.2 Επίπεδο εκπαίδευσης και ηλικία 36

1.1.5.3 Οικογενειακή κατάσταση και φύλο 47

1.1.5.4 Επίπεδο εκπαίδευσης και φύλο 50

1.2 Οικονομικοί δείκτες 55

1.2.1 Απασχόληση 55

1.2.2 Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία (ΑΠΑ) 62

1.2.3 Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ) 63

1.2.4 Κατά κεφαλήν ΑΕΠ 67

2. Η SWIFT-SHARE ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ 71

3. Η ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ ΣΤΟ ΕΠΙΚΕΝΤΡΟ ΤΗΣ ΕΝΕΡΓΕΙΑΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ 79

4. Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ 97

5. ΤΟ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΟ ΠΡΟΪΟΝ ΤΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ 107

5.1 Το τουριστικό προφίλ της Πελοποννήσου 107

5.2 Η σημασία του τουρισμού στην οικονομία – Βασικά μεγέθη του ελληνικού τουρισμού 109

5.3 Ο τουρισμός στην Περιφέρεια Πελοποννήσου 115

5.4 Αξιοποίηση Γεωγραφικών Πληροφοριακών Συστημάτων (GIS) στον τουρισμό 134

5.5 Χρήση ψηφιακών στιλό στον τουρισμό 139

6. ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΒΙΩΣΙΜΗΣ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ 141

6.1 Αποτύπωση της υπάρχουσας κατάστασης 141

6.2 Εκπαίδευση και κατάρτιση ανθρώπινου δυναμικού στον αγροτικό τομέα στην Περιφέρεια Πελοποννήσου 154

6.3 Ενεργειακές καλλιέργειες 155

6.4 Ιχνηλασιμότητα 156

6.5 Πληροφοριακό σύστημα 157

6.6 Χρήση του GIS 158

6.7 Πλαίσιο Ορθής Γεωργικής Πρακτικής (Global G.A.P. IFA) 159

7. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ 161

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 183

Πίνακας πινάκων

Πίνακας 1: Κάτοικοι ανά περιφέρεια της Ελλάδας 19
Πίνακας 2: Αριθμός κατοίκων ανά ΠΕ Πελοποννήσου 20
Πίνακας 3: Διάρθρωση πληθυσμού ανά φύλο και περιφέρεια 22
Πίνακας 4: Διάρθρωση πληθυσμού Περιφέρειας Πελοποννήσου ανά φύλο και ΠΕ 23
Πίνακας 5: Ηλικιακή διάρθρωση περιφερειών Ελλάδας σε ποσοστά 24
Πίνακας 6: Ηλικιακή διάρθρωση Περιφέρειας Πελοποννήσου 26
Πίνακας 7: Οικογενειακή κατάσταση ανά περιφέρεια 28
Πίνακας 8: Περιφέρεια Πελοποννήσου, οικογενειακή κατάσταση, ανά ΠΕ 29
Πίνακας 9: Επίπεδο εκπαίδευσης ανά περιφέρεια της Ελλάδας (%) 31
Πίνακας 10: Επίπεδο εκπαίδευσης ανά ΠΕ στις ηλικίες 25-65+ ετών (%) 32
Πίνακας 11: ΠΕ Αρκαδίας, οικογενειακή κατάσταση και ηλικία 33
Πίνακας 12: ΠΕ Αργολίδας, οικογενειακή κατάσταση και ηλικία 34
Πίνακας 13: ΠΕ Κορινθίας, οικογενειακή κατάσταση και ηλικία 34
Πίνακας 14: ΠΕ Λακωνίας, οικογενειακή κατάσταση και ηλικία 35
Πίνακας 15: ΠΕ Μεσσηνίας, οικογενειακή κατάσταση και ηλικία 35
Πίνακας 16: Ανώτατη και μεταδευτεροβάθμια εκπαίδευση ΠΕ Αρκαδίας στις ηλικίες 25-65+ ετών (%) 36
Πίνακας 17: Ανώτατη και μεταδευτεροβάθμια εκπαίδευση ΠΕ Αργολίδας στις ηλικίες 25-65+ ετών (%) 37
Πίνακας 18: Ανώτατη και μεταδευτεροβάθμια εκπαίδευση ΠΕ Κορινθίας στις ηλικίες 25-65+ ετών (%) 37
Πίνακας 19: Ανώτατη και μεταδευτεροβάθμια εκπαίδευση ΠΕ Λακωνίας στις ηλικίες 25-65+ ετών (%) 38
Πίνακας 20: Ανώτατη και μεταδευτεροβάθμια εκπαίδευση ΠΕ Μεσσηνίας στις ηλικίες 25-65+ ετών (%) 38
Πίνακας 21: Βασικό επίπεδο εκπαίδευσης ΠΕ Αρκαδίας στις ηλικίες 25-65+ετών (%) 39

Πίνακας 22: Βασικό επίπεδο εκπαίδευσης ΠΕ Αργολίδας στις ηλικίες 25-65+ ετών (%) 39
Πίνακας 23: Βασικό επίπεδο εκπαίδευσης ΠΕ Κορινθίας στις ηλικίες 25-65+ ετών (%) 40
Πίνακας 24: Βασικό επίπεδο εκπαίδευσης ΠΕ Λακωνίας στις ηλικίες 25-65+ ετών (%) 40
Πίνακας 25: Βασικό επίπεδο εκπαίδευσης ΠΕ Μεσσηνίας στις ηλικίες 25-65+ ετών (%) 41
Πίνακας 26: Σύγκριση οικογενειακής κατάστασης ανδρών – γυναικών επί του συνόλου της Περιφέρειας Πελοποννήσου 47
Πίνακας 27: Οικογενειακή κατάσταση ανδρών – γυναικών ΠΕ Αρκαδίας 49
Πίνακας 28: Οικογενειακή κατάσταση ανδρών – γυναικών ΠΕ Αργολίδας 49
Πίνακας 29: Οικογενειακή κατάσταση ανδρών – γυναικών ΠΕ Κορινθίας 49
Πίνακας 30: Οικογενειακή κατάσταση ανδρών – γυναικών ΠΕ Λακωνίας 50
Πίνακας 31: Οικογενειακή κατάσταση ανδρών – γυναικών ΠΕ Μεσσηνίας 50
Πίνακας 32: Κάτοχοι πτυχίου ανώτατης εκπαίδευσης ανά φύλο και περιφέρεια 51
Πίνακας 33: Επίπεδο εκπαίδευσης Περιφέρειας Πελοποννήσου, ανά φύλο (%) 52
Πίνακας 34: Επίπεδο εκπαίδευσης ΠΕ Αρκαδίας, ανά φύλο (%) 53
Πίνακας 35: Επίπεδο εκπαίδευσης ΠΕ Αργολίδας, ανά φύλο (%) 53
Πίνακας 36: Επίπεδο εκπαίδευσης ΠΕ Κορινθίας, ανά φύλο (%) 54
Πίνακας 37: Επίπεδο εκπαίδευσης ΠΕ Λακωνίας, ανά φύλο (%) 54
Πίνακας 38: Επίπεδο εκπαίδευσης ΠΕ Μεσσηνίας, ανά φύλο (%) 54
Πίνακας 39: Οικονομικά μη ενεργός πληθυσμός ανά περιφέρεια αναλυτικά 55
Πίνακας 40: Οικονομικά μη οικονομικά ενεργός πληθυσμός ανά περιφέρεια (%) .. 56
Πίνακας 41: Οικονομικά μη ενεργός πληθυσμός ανά ΠΕ Πελοποννήσου (%) 57
Πίνακας 42: Οικονομικά ενεργός πληθυσμός ανά περιφέρεια (%) 58
Πίνακας 43: Λόγος απασχολουμένων/ανέργων ανά περιφέρεια 59
Πίνακας 44: Ποσοστό απασχολουμένων και ανέργων ανδρών και γυναικών 59
Πίνακας 45: Ποσοστό απασχολουμένων και ανέργων ανδρών και γυναικών 60
Πίνακας 46: Απασχόληση ανά κλάδο και ανά περιφέρεια 61
Πίνακας 47: ΑΠΑ ανά περιφέρεια (%) 62

Πίνακας 48: ΑΠΑ ανά ΠΕ Πελοποννήσου (%) 63
Πίνακας 49: ΑΕΠ ανά περιφέρεια (%) 64
Πίνακας 50: Ονομαστική μεταβολή του ΑΕΠ ανά περιφέρεια (%) 65
Πίνακας 51: Ονομαστική μεταβολή ΑΕΠ 2011-2015 ανά ΠΕ Πελοποννήσου (%) 66
Πίνακας 52: ΑΕΠ ανά ΠΕ Πελοποννήσου (%) 66
Πίνακας 53: Κατά κεφαλήν ΑΕΠ ανά περιφέρεια 69
Πίνακας 54: Κατά κεφαλήν ΑΕΠ ανά ΠΕ Πελοποννήσου 70
Πίνακας 55: Μεταβολή στην απασχόληση κατά τις περιόδους 2000-2007 και 2008-2015 73
Πίνακας 56: National share κατά τις περιόδους 2000-2007 και 2008-2015 74
Πίνακας 57: Industry Mix κατά τις περιόδους 2000-2007 και 2008-2015 75
Πίνακας 58: Local Share κατά τις περιόδους 2000-2007 και 2008-2015 76
Πίνακας 59: Πίνακας απεικόνισης μήκους επεκτάσεων δικτύου ΡΕ ανά πόλη (2018-2022) 80
Πίνακας 60: Πίνακας απεικόνισης κόστους επεκτάσεων δικτύου ΡΕ ανά πόλη (2018-2022) 81
Πίνακας 61: Πίνακας προβλέψεων συνολικής ετήσιας ζήτησης ηλεκτρικής ενέργειας 83
Πίνακας 62: Προβλέψεις του ΑΔΜΗΕ για τις ΑΠΕ που θα συνδεθούν με το ΕΣΜΗΕ την περίοδο 2019-2027 (MW) 83
Πίνακας 63: Απόκλιση στόχων εγκατεστημένης ισχύος ΑΠΕ (MW) 84
Πίνακας 64: Προϋπολογισμός προγράμματος «Εξοικονομώ κατ' οίκον ΙΙ» ανά περιφέρεια 88
Πίνακας 65: Ποσοστό (%) του πληθυσμού στην Ελλάδα και την ΕΕ-27 που αδυνατούσε να καλύψει συγκεκριμένες ανάγκες το 2009 και το 2016 90
Πίνακας 66: Ποσοστό (%) ακραίας φτώχειας ανά περιφέρεια (2011-2016) 92
Πίνακας 67: Κατανομή ανά ΠΕ των κοινωνικών επιχειρήσεων 99
Πίνακας 68: Αριθμός επιχειρήσεων ανά δήμο 101
Πίνακας 69: Προϋπολογισμοί των 13 ΠΕΠ για την επενδυτική προτεραιότητα 9ν 104
Πίνακας 70: Κατανομή πόρων ανά περιφέρεια για τη χρηματοδότηση της πρώτης φάσης των δράσεων υποστήριξης της Κ.ΑΛ.Ο 105

Πίνακας 71: Προϋπολογισμοί Περιφερειών (ΠΕΠ) για επιχορήγηση Νέων Φορέων της Κ.ΑΛ.Ο. ... 106
Πίνακας 72: Βασικά μεγέθη εισερχόμενου τουρισμού (2017) ... 116
Πίνακας 73: Βασικά μεγέθη εισερχόμενου τουρισμού (2016) ... 117
Πίνακας 74: Η απασχόληση στην Περιφέρεια Πελοποννήσου ... 118
Πίνακας 75: Ξενοδοχειακό δυναμικό 2017 ... 120
Πίνακας 76: Αφίξεις 2018 - Αεροδρόμιο Καλαμάτας ... 129
Πίνακας 77: Αφίξεις ανά χώρα - Αεροδρόμιο Καλάματας ... 130
Πίνακας 78: Στοιχεία κρουαζιέρας 2015-2018, Συνολικά χώρας ... 131
Πίνακας 79: Σύνολο διακινηθέντων επιβατών (2017) ... 133
Πίνακας 80: Επισκέψεις σε μουσεία/αρχαιολογικούς χώρους (2010-2017) ... 134
Πίνακας 81: Πρόβατα, αίγες και χοίροι όλων των ηλικιών στις 31.12.2016 στις ΠΕ της Περιφέρειας Πελοποννήσου ... 147
Πίνακας 82: Παραγωγή κτηνοτροφικών προϊόντων (2016) ... 147
Πίνακας 83: Παραγωγή γάλακτος σε τόνους (2016) ... 147
Πίνακας 84: Εκμεταλλεύσεις, εκτάσεις και αριθμός δέντρων στην Περιφέρεια Πελοποννήσου (2017) ... 149
Πίνακας 85: Προϊόντα ΠΟΠ και ΠΓΕ Περιφέρειας Πελοποννήσου ... 150

Πίνακας διαγραμμάτων

Διάγραμμα 1: Κάτοικοι ανά περιφέρεια της Ελλάδας 20

Διάγραμμα 2: Ποσοστό κατοίκων ανά ΠΕ 21

Διάγραμμα 3: Μέση ηλικία μόνιμου πληθυσμού ανά περιφέρεια και στο σύνολο της χώρας 25

Διάγραμμα 4: Ηλικιακή διάρθρωση Περιφέρειας Πελοποννήσου 26

Διάγραμμα 5: Ηλικιακή διάρθρωση ΠΕ Πελοποννήσου 27

Διάγραμμα 6: Περιφέρεια Πελοποννήσου, οικογενειακή κατάσταση, ανά ΠΕ 30

Διάγραμμα 7: Επίπεδο εκπαίδευσης ΠΕ Αρκαδίας στις ηλικίες 25-65+ ετών (%) 42

Διάγραμμα 8: Επίπεδο εκπαίδευσης ΠΕ Αργολίδας στις ηλικίες 25-65+ ετών (%) 43

Διάγραμμα 9: Επίπεδο εκπαίδευσης ΠΕ Κορινθίας στις ηλικίες 25-65+ ετών (%) 44

Διάγραμμα 10: Επίπεδο εκπαίδευσης ΠΕ Λακωνίας στις ηλικίες 25-65+ ετών (%) 45

Διάγραμμα 11: Επίπεδο εκπαίδευσης ΠΕ Μεσσηνίας στις ηλικίες 25-65+ ετών (%) 46

Διάγραμμα 12: Σύγκριση οικογενειακής κατάστασης ανδρών – γυναικών επί του συνόλου της Περιφέρειας Πελοποννήσου 48

Διάγραμμα 13: Σύγκριση επιπέδου εκπαίδευσης ανδρών – γυναικών Περιφέρειας Πελοποννήσου 52

Διάγραμμα 14: Οικονομικά μη ενεργός πληθυσμός ανά περιφέρεια 57

Διάγραμμα 15: Κατά κεφαλήν ΑΕΠ, σύνολο χώρας 67

Διάγραμμα 16: Διαχρονική σύγκριση κατά κεφαλήν ΑΕΠ ανά περιφέρεια 68

Διάγραμμα 17: Κατά κεφαλήν ΑΕΠ ανά ΠΕ Πελοποννήσου 70

Διάγραμμα 18: Εγκατεστημένη ισχύς (kW) μονάδων ΑΠΕ και ΣΗΘΥΑ φωτοβολταϊκών στην Πελοπόννησο στο διασυνδεδεμένο σύστημα (Νοέμβριος 2017) 85

Διάγραμμα 19: Εγκατεστημένη ισχύς (kW) μονάδων ΑΠΕ και ΣΗΘΥΑ φωτοβολταϊκών ανά περιφέρεια στο διασυνδεδεμένο σύστημα (Νοέμβριος 2017) 86

Διάγραμμα 20: Κατανομή αιολικών πάρκων (MW) ανά περιφέρεια 87

Διάγραμμα 21: Απεικόνιση των κοινωνικών επιχειρήσεων 100
Διάγραμμα 22: Αριθμός επιχειρήσεων ανά δήμο 101
Διάγραμμα 23: Κατανομή ταξιδιωτικών εισπράξεων στις 13 περιφέρειες 110
Διάγραμμα 24: Μεταβολή (%) ταξιδιωτικών εισπράξεων 112
Διάγραμμα 25: Κατανομή διανυκτερεύσεων στις 13 περιφέρειες 113
Διάγραμμα 26: Μεταβολή (%) διανυκτερεύσεων στις 13 περιφέρειες 115
Διάγραμμα 27: Επισκέψεις 2017 (%) 117
Διάγραμμα 28: Επισκέψεις 2016 (%) 118
Διάγραμμα 29: Η απασχόληση στην Περιφέρεια Πελοποννήσου 119
Διάγραμμα 30: Κλίνες 2017 (%) 121
Διάγραμμα 31: Δωμάτια 2017 (%) 121
Διάγραμμα 32: Ξενοδοχεία 2017 (%) 122
Διάγραμμα 33: Δωμάτια ανά τουριστική μονάδα (2017) 123
Διάγραμμα 34: Κατανομή τουριστικών μονάδων στην Περιφέρεια Πελοποννήσου 124
Διάγραμμα 35: Κατανομή ξενοδοχειακών κλινών της Περιφέρειας Πελοποννήσου σε κατηγορίες αστέρων 125
Διάγραμμα 36: Αφίξεις αλλοδαπών και ημεδαπών 126
Διάγραμμα 37: Διανυκτερεύσεις αλλοδαπών και ημεδαπών 127
Διάγραμμα 38: Πληρότητα ξενοδοχείων 128
Διάγραμμα 39: Αφίξεις (σύνολο αλλοδαπών και ημεδαπών ανά ΠΕ) 129
Διάγραμμα 40: Παραγωγή αγροτικών προϊόντων στην Ελλάδα (2017) 142
Διάγραμμα 41: Αριθμός γεωργικών εκμεταλλεύσεων στην Περιφέρεια Πελοποννήσου 143
Διάγραμμα 42: Μεταβολή (%), 2013-2016, της χρησιμοποιούμενης γεωργικής έκτασης εκμεταλλεύσεων, με διάκριση σε μεικτές, αμιγώς γεωργικές και αμιγώς κτηνοτροφικές, Περιφέρεια Πελοποννήσου 144
Διάγραμμα 43: Κατανομή των εκμεταλλεύσεων, κατά βασικές κατηγορίες χρήσης (Περιφέρεια Πελοποννήσου, 2016) 145
Διάγραμμα 44: Αριθμός ζώων των εκμεταλλεύσεων, κατά είδος ζώου (Περιφέρεια Πελοποννήσου, 2016) 146

Διάγραμμα 45: Αριθμός εξαγωγών πορτοκαλιών (Περιφέρεια Πελοποννήσου, 2017) 148
Διάγραμμα 46: Αριθμός εξαγωγών μανταρινιών (Περιφέρεια Πελοποννήσου, 2017) 149
Διάγραμμα 47: Ποσοστά απασχολουμένων στη γεωργία και την κτηνοτροφία (Περιφέρεια Πελοποννήσου, 2017) 151
Διάγραμμα 48: Απασχολούμενοι στη γεωργία, δασοκομία και αλιεία στην Περιφέρεια Πελοποννήσου (2011) 152
Διάγραμμα 49: Πρωτογενής παραγωγή από ρευστά βιοκαύσιμα (ΕΕ-28, 1990-2016, εκατ. ΤΙΠ) 156

Πίνακας εικόνων

Εικόνα 1: Κατασκευή του διασυνδετήριου αγωγού Eastern Mediterranean Pipeline (East Med) και η διέλευσή του από την Πελοπόννησο 93
Εικόνα 2: Ενεργειακή διασύνδεση της Πελοποννήσου με την Κρήτη 94
Εικόνα 3: Χάρτης οικοπέδων στις θάλασσες της Περιφέρειας Πελοποννήσου και της Περιφέρειας Δυτικής Ελλάδας 95
Εικόνα 4: Αποτύπωση ταξιδιωτικών εισπράξεων 111
Εικόνα 5: Αποτύπωση διανυκτερεύσεων 114
Εικόνα 6: Ερωτηματολόγιο τουρισμού 136
Εικόνα 7: Αποτελέσματα στατιστικής επεξεργασίας 136
Εικόνα 8: Πολιτιστικοί χώροι Καλαμάτας 137
Εικόνα 9: Αθλητικοί χώροι Καλαμάτας 137
Εικόνα 10: Σύνδεση με ιστοσελίδα του Δήμου Καλαμάτας 138
Εικόνα 11: Σύνδεση με φωτογραφία του χώρου 138
Εικόνα 12: Διαδικασία συλλογής και ψηφιοποίησης τουριστικών δεδομένων 139
Εικόνα 13: Χαρτογράφηση περιοχών ΠΟΠ ελαιολάδου 158

Εισαγωγή

Η διοικητική διαίρεση της Ελλάδας σε επίπεδο δεύτερου βαθμού αυτοδιοίκησης με τη συγκρότηση αρχικά των κρατικών Περιφερειών το 1987 (ν. 1622/1986 και ΠΔ 51/1987) και αργότερα των αιρετών Περιφερειών το 2010 (ν. 3852/2010), δεν ακολούθησε τα γεωγραφικά διαμερίσματα. Μέχρι τότε το κάθε γεωγραφικό διαμέρισμα παρουσίαζε τα δικά του γεωμορφολογικά και ιστορικά χαρακτηριστικά καθώς και τα δικά του αναπτυξιακά πλεονεκτήματα.

Μόνο σε τρεις περιπτώσεις υπάρχει εδαφική ταύτιση του γεωγραφικού διαμερίσματος με τη διοικητική συγκρότηση: στις Περιφέρειες Ηπείρου, Θεσσαλίας και Κρήτης. Η Πελοπόννησος, το νησί του Πέλοπα, είναι διοικητικά τριχοτομημένο, με δύο σημαντικές Περιφερειακές Ενότητες (ΠΕ), της Αχαΐας και της Ηλείας, να ανήκουν στην Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας και ένα τμήμα της νοτιοανατολικής χερσονήσου της Αργολίδας, την περιοχή της Τροιζηνίας, ήδη από το 1925 (ΦΕΚ Α/1925) να ανήκει στον νομό Αττικής και σήμερα να είναι τμήμα της Περιφέρειας Αττικής.

Συχνά στον δημόσιο διάλογο γίνεται αναφορά στα αναπτυξιακά πλεονεκτήματα που θα είχε η Πελοπόννησος αν ταυτιζόταν εδαφικά με το γεωγραφικό διαμέρισμα Πελοπόννησος. Όμως, η κατανομή των εδρών των κρατικών υπηρεσιών, και ιδιαίτερα η έδρα της Περιφέρειας, καθώς και διάφοροι τοπικισμοί δεν έχουν επιτρέψει ένα τέτοιο βήμα αν και αναγνωρίζεται ευρέως η δυναμική ανάπτυξης που θα δημιουργούνταν σε μια τέτοια περίπτωση.

Η παρούσα μελέτη ασχολείται με την Περιφέρεια Πελοποννήσου, όπως αυτή συγκροτείται από τις ΠΕ Αργολίδας, Αρκαδίας, Κορινθίας, Λακωνίας και Μεσσηνίας, εστιάζοντας στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της και στις δυνατότητες ανάπτυξής της σε σχέση και με τις θέσεις εργασίας.

Η Περιφέρεια Πελοποννήσου παρουσιάζει τα χαρακτηριστικά μιας «ανοιχτής» πόλης, αφού οι οδικοί άξονες που κατασκευάστηκαν τα τελευταία χρόνια έφεραν τις πρωτεύουσες των ΠΕ σε απόσταση μικρότερη των σαράντα πέντε λεπτών. Αυτό δημιουργεί από μόνο του θετικό αναπτυξιακό τοπίο αν αναλογιστεί κανείς ότι για να διανύσει από τη μια μεριά στην άλλη μια ευρωπαϊκή μεγαλούπολη αλλά και την Αθήνα με τα προάστιά της χρειάζεται πολύ περισσότερο χρόνο.

Επιπλέον, οι νέοι οδικοί άξονες αλλά και ο προαστιακός σιδηρόδρομος έφεραν την Περιφέρεια Πελοποννήσου σε απόσταση αναπνοής από μεγάλα αστικά κέντρα, όπως η Αθήνα, ο Πειραιάς και η Πάτρα, αναδεικνύοντας το γεωγραφικό της πλεονέκτημα και δημιουργώντας νέα αναπτυξιακά δεδομένα, ιδιαίτερα στον προσανατολισμό της αγροτικής παραγωγής στις αγορές αυτών των μεγάλων πόλεων, αλλά και στο τουριστικό προϊόν, αφού όλες οι περιοχές της Περιφέρειας Πελοποννήσου έγιναν πλέον προσιτές ακόμη και για διήμερες αποδράσεις των κατοίκων των μεγάλων αυτών πόλεων.

Από την άλλη μεριά, η αλματώδης εξέλιξη του αερολιμένα «Καπετάν Βασίλης Κωνσταντακόπουλος» Καλαμάτας διευρύνει συνεχώς τα αναπτυξιακά δεδομένα της νότιας

Πελοποννήσου αν αναλογιστεί κανείς ότι το 2019 ο αερολιμένας αυτός συνδέεται με δεκαεπτά κράτη και είκοσι οκτώ πόλεις. Επιπλέον, ο αερολιμένας είναι στενά συνδεδεμένος και με τις μεγάλες ξενοδοχειακές μονάδες, όπως αυτή του Costa Navarino, στη νοτιοδυτική πλευρά της Πελοποννήσου. Μόνο το α΄ εξάμηνο του 2018 μετακινήθηκαν από το αεροδρόμιο 94.229 επιβάτες. Όμως, και οι αφίξεις κρουαζιερόπλοιων και σκαφών αναψυχής και στα πέντε λιμάνια της Πελοποννήσου (Ναύπλιο, Καλαμάτα, Μονεμβασιά, Γύθειο και Πύλο) παρουσιάζουν ενδιαφέρον λόγω του σημαντικού αριθμού επιβατών.

Το 2018 και στα πέντε λιμάνια της Περιφέρειας Πελοποννήσου κατέπλευσαν 157 κρουαζιερόπλοια με 85.632 επιβάτες. Μόνο το λιμάνι του Ναυπλίου, που το 2018 κατείχε την 11η θέση πανελλαδικά σε αφίξεις κρουαζιερόπλοιων, το επισκέφθηκαν 57.894 επιβάτες. Όλα τα παραπάνω σε συνδυασμό με επενδύσεις που πραγματοποιήθηκαν στον αγροτικό και τον ενεργειακό τομέα τα τελευταία χρόνια είχαν και έχουν ως αποτέλεσμα η Περιφέρεια Πελοποννήσου να έχει το μικρότερο ποσοστό ανεργίας απ' όλες τις Περιφέρειες της ηπειρωτικής Ελλάδας κατέχοντας την 11η θέση το β΄ τρίμηνο του 2018, με ποσοστό 14,2% (ΕΛΣΤΑΤ, 2018).

Η παρούσα μελέτη, λαμβάνοντας υπόψη και τα παραπάνω δεδομένα, στο Κεφάλαιο 1 καταγράφει και εξετάζει την υπάρχουσα κατάσταση στην Περιφέρεια Πελοποννήσου μέσα από κοινωνικούς, εκπαιδευτικούς και οικονομικούς δείκτες. Στο Κεφάλαιο 2, αξιοποιώντας τη swift-share ανάλυση –η οποία χρησιμοποιείται διεθνώς ως εργαλείο ανάλυσης των ανταγωνιστικών κλάδων με όρους απασχόλησης, δίνοντας έμφαση στα περιφερειακά χαρακτηριστικά–, εξετάζει και αναλύει την εργασία που δημιουργήθηκε σε επίπεδο Περιφέρειας Πελοποννήσου ως αποτέλεσμα των εθνικών επιδόσεων στην απασχόληση. Εξετάζει, επίσης, αν οι υπάρχουσες βιομηχανίες αναπτύσσονται από τις επιδόσεις της βιομηχανίας σε εθνικό επίπεδο με όρους απασχόλησης λόγω των χαρακτηριστικών της ίδιας της βιομηχανίας και τέλος αναλύεται η ανάπτυξη της οικονομίας και της βιομηχανίας της Περιφέρειας Πελοποννήσου ανεξάρτητα από την εθνική επιρροή. Δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στον αγροτικό τομέα, στον βιομηχανικό τομέα και στις υπηρεσίες.

Προκειμένου να διερευνηθούν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που επηρεάζουν την απασχόληση και την ανάπτυξη της Περιφέρειας Πελοποννήσου, στα Κεφάλαια 3-6 αναλύεται ο ενεργειακός τομέας, η κοινωνική οικονομία και επιχειρηματικότητα, ο αγροτοκτηνοτροφικός κλάδος και ο κλάδος του τουρισμού-πολιτισμού. Στο Κεφάλαιο 7 εξάγονται συμπεράσματα και γίνονται προτάσεις για τις αναπτυξιακές πολιτικές στην Περιφέρεια Πελοποννήσου.

Κεφάλαιο 1

Αποτύπωση κοινωνικών και οικονομικών δεικτών

Τα τελευταία χρόνια έχουν παρατηρηθεί ραγδαίες εξελίξεις στην Ελλάδα σε κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο. Το δημογραφικό πρόβλημα είναι δεδομένο και φαίνεται πως δεν υποχωρεί με το πέρασμα των χρόνων, αλλά αντίθετα εντείνεται. Έχει μεγάλο ενδιαφέρον να διερευνηθεί η διάρθρωση του πληθυσμού ανά περιφέρεια σε μια χώρα που τα τελευταία χρόνια γνώρισε την κρίση και την ύφεση. Η ανά χείρας μελέτη περιλαμβάνει τους κοινωνικούς και τους οικονομικούς δείκτες της Περιφέρειας Πελοποννήσου, καθώς και των Περιφερειακών Ενοτήτων (ΠΕ) της.

Η διαχρονική ανάλυση των πληθυσμιακών χαρακτηριστικών, στην οποία περιλαμβάνονται τα δημογραφικά και τα οικονομικά χαρακτηριστικά, απεικονίζει την εξέλιξη της περιοχής που μελετάται και συμβάλλει στην καταγραφή των αναγκών της και στη δυνατότητα προβλέψεων. Οι δείκτες, εκφρασμένοι σε ποσοστά, διευκολύνουν την ανάλυση των στοιχείων. Με αυτόν τον τρόπο καθίσταται σαφέστερη η σύγκριση των δεδομένων μεταξύ περιφερειών και ΠΕ. Οι ***κοινωνικοί δείκτες*** αφορούν τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του πληθυσμού. Στην παρούσα μελέτη χρησιμοποιούνται οι εξής: ηλικία, φύλο, οικογενειακή κατάσταση, εκπαίδευση και ένας συνδυασμός των προαναφερθέντων. Οι ***οικονομικοί δείκτες*** αφορούν τα οικονομικά χαρακτηριστικά, κυρίως τις επιδόσεις, της περιοχής που μελετάται. Για τις ανάγκες της μελέτης χρησιμοποιούνται οι εξής: απασχόληση, Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία (ΑΠΑ), Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ), κατά κεφαλήν ΑΕΠ.

Η Περιφέρεια Πελοποννήσου βρίσκεται στο νότιο τμήμα της ηπειρωτικής Ελλάδας και αποτελείται από τις ΠΕ της Αργολίδας, της Αρκαδίας, της Κορινθίας, της Λακωνίας και της Μεσσηνίας. Έδρα της είναι η Τρίπολη Αρκαδίας. Όπως αναφέραμε και στην Εισαγωγή, η διοικητική διαίρεση της χώρας δεν συμπίπτει εδαφικά με τα γεωγραφικά διαμερίσματα. Αυτό έχει ως συνέπεια η Πελοπόννησος να είναι διοικητικά τριχοτομημένη, με δύο ΠΕ, της Αχαΐας και της Ηλείας, να ανήκουν στην Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας και ένα τμήμα της νοτιοανατολικής χερσονήσου της Αργολίδας, την περιοχή της Τροιζηνίας, ήδη από το 1925 να ανήκει στον νομό Αττικής και σήμερα να είναι τμήμα της Περιφέρειας Αττικής. Αν και αναγνωρίζεται η αναγκαιότητα της ταύτισης της διοικητικής συγκρότησης της Πελοποννήσου με αυτή του γεωγραφικού διαμερίσματος Πελοπόννησος, η κατανομή των εδρών των κρατικών υπηρεσιών, και ιδιαίτερα η έδρα της Περιφέρειας, καθώς και διάφοροι τοπικισμοί δεν έχουν επιτρέψει ένα τέτοιο βήμα.

Η ΠΕ Αργολίδας έχει πρωτεύουσα το Ναύπλιο και έκταση 2.154 χλμ², συνορεύει με την ΠΕ Κορινθίας και Αρκαδίας, και βρέχεται από τον Αργολικό και τον Σαρωνικό κόλπο. Σημεία ιδιαίτερου ενδιαφέροντος είναι οι Μυκήνες και η Επίδαυρος. Η ΠΕ Αρκαδίας αποτελεί το κέντρο της Πελοποννήσου και συνορεύει με όλους τους νομούς που υπάγονται στην Πελοπόννησο. Σπουδαίο χαρακτηριστικό της Αρκαδίας είναι τα ποτάμια και οι λίμνες της. Συγκεκριμένα, ο Αλφειός και ο Λάδωνας, από τους οποίους αρδεύονται οι εκτάσεις, ο Ερύμανθος, που χρησιμοποιείται για ύδρευση, και ο Λούσιος, του οποίου τα φυσικά κάλλη ενδείκνυνται για υδάτινα σπορ. Επίσης, η λίμνη Τάκα και η τεχνητή λίμνη του Λάδωνα, που συμβάλλουν στην άρδευση των εκτάσεων, και η λίμνη Μούστου, που αποτελεί καταφύγιο άγριων πτηνών.

Η ΠΕ Κορινθίας έχει έκταση 2.289 χλμ², βρέχεται από τον Κορινθιακό και τον Σαρωνικό κόλπο και συνορεύει με τις ΠΕ Αργολίδας, Αρκαδίας, Αχαΐας και Αττικής. Έχει μικρά υδάτινα ρεύματα, ωστόσο εκεί βρίσκεται η λίμνη Στυμφαλία, γνωστή από τους άθλους του μυθικού ήρωα Ηρακλή.

Σε 3.636 χμλ² ανέρχεται η έκταση της ΠΕ Λακωνίας, η οποία βρίσκεται στο νοτιότερο τμήμα της ηπειρωτικής Ελλάδας. Συνορεύει με τις ΠΕ Λακωνίας και Μεσσηνίας, ενώ βρέχεται από το Μυρτώο Πέλαγος, τον Μεσσηνιακό κόλπο και τον Λακωνικό κόλπο. Τα πιο τουριστικά σημεία της είναι ο Μυστράς και η Ελαφόνησος, το μοναδικό νησί της.

Τέλος, η ΠΕ Μεσσηνίας έχει έκταση 2.991 χλμ² και συνορεύει με τις ΠΕ Ηλείας, Αρκαδίας και Λακωνίας. Μεταξύ αυτής και της ΠΕ Ηλείας δημιουργούνται φυσικά σύνορα από τον ποταμό Νέδα. Η χερσόνησος της Μάνης μοιράζεται μεταξύ Μεσσηνίας και Λακωνίας και σχηματίζει όρμους που ξεχωρίζουν για τη φυσική ομορφιά τους.

Η Περιφέρεια Πελοποννήσου, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, παρουσιάζει τα χαρακτηριστικά μια «ανοιχτής» πόλης, αφού οι οδικοί άξονες που κατασκευάστηκαν τα τελευταία χρόνια έφεραν πολύ κοντά τις πρωτεύουσες των ΠΕ. Το γεγονός αυτό έδωσε και δίνει μια ξεχωριστή δυναμική ανάπτυξης σε ολόκληρη την Περιφέρεια Πελοποννήσου. Το γεωγραφικό της πλεονέκτημα μεγεθύνεται ακόμη περισσότερο, αφού οι νέοι οδικοί άξονες αλλά και ο προαστιακός σιδηρόδρομος έφεραν την Περιφέρεια Πελοποννήσου σε απόσταση αναπνοής και από μεγάλα αστικά κέντρα, όπως η Αθήνα, ο Πειραιάς και η Πάτρα. Ο προσανατολισμός της αγροτικής παραγωγής στις αγορές αυτών των μεγάλων πόλεων αποκτά ιδιαίτερη δυναμική, όπως δυναμική αποκτά και το τουριστικό προϊόν, αφού όλες οι περιοχές της Περιφέρειας Πελοποννήσου έγιναν πλέον προσιτές ακόμη και για διήμερες αποδράσεις των κατοίκων των μεγάλων αυτών πόλεων.

1.1 Κοινωνικοί δείκτες

Οι κοινωνικοί δείκτες προκύπτουν από την παράμετρο που εξετάζεται κάθε φορά και η οποία μπορεί να είναι η ηλικία, η οικογενειακή κατάσταση, το φύλο και το επίπεδο εκπαίδευσης. Υπολογίζεται με βάση τον πληθυσμό της περιοχής, δηλαδή αποτελεί το πηλίκο της εξεταζόμενης παραμέτρου (π.χ. άτομα ηλικίας 25-34 ετών στην ΠΕ Αρκαδίας) με την αντίστοιχη του συνόλου της χώρας ή της περιφέρειας (μιας ευρύτερης περιοχής). Αποτυπώνουν σαφή εικόνα για τη διάρθρωση μιας περιοχής και καθιστούν την εξαγω-

γή συμπερασμάτων πιο εύκολη απ' ότι οι πραγματικοί αριθμοί που εκφράζονται ακόμη και σε εκατομμύρια.

Πριν εστιάσουμε στα μεγέθη που προαναφέρθηκαν, πρέπει πρώτα να προσδιοριστεί ο πληθυσμός της Περιφέρειας Πελοποννήσου, στο σύνολό της και ανά ΠΕ. Οι Πίνακες 1 και 2 και τα Διαγράμματα 1 και 2 εμφανίζουν τα ανάλογα αποτελέσματα. Ο πληθυσμός της Περιφέρειας Πελοποννήσου ανέρχεται στους 577.903 κατοίκους, ενώ στο σύνολο της χώρας είναι 10.816.286. Σε ποσοστό, στην Περιφέρεια Πελοποννήσου αντιστοιχεί το 5,34% του πληθυσμού της Ελλάδας (βλ. Πίνακα 1).

Πίνακας 1: Κάτοικοι ανά περιφέρεια της Ελλάδας

Περιφέρεια	Αριθμός κατοίκων ανά περιφέρεια	Ποσοστό (%) κατοίκων ανά περιφέρεια
Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης	608.182	5,62
Κεντρικής Μακεδονίας	1.882.108	17,40
Δυτικής Μακεδονίας	283.689	2,62
Ηπείρου	336.856	3,11
Θεσσαλίας	732.762	6,77
Στερεάς Ελλάδας	547.390	5,06
Ιονίων Νήσων	207.855	1,92
Δυτικής Ελλάδας	679.796	6,28
Αττικής	3.828.434	35,40
Βορείου Αιγαίου	199.231	1,84
Νοτίου Αιγαίου	309.015	2,86
Κρήτης	623.065	5,76
Πελοποννήσου	577.903	5,34
Σύνολο περιφερειών	**10.816.286**	**100**

Πηγή: https://goo.gl/rfMmKs (επεξεργασία στοιχείων)

Συγκρίνοντας τον πληθυσμό της Περιφέρειας Πελοποννήσου με τις υπόλοιπες, προκύπτει πως βρίσκεται κοντά στον μέσο όρο της Ελλάδας, αν εξαιρεθούν η Περιφέρεια Αττικής και η Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας, που έχουν τον μεγαλύτερο πληθυσμό, και οι Περιφέρειες Βορείου Αιγαίου και Ιονίων Νήσων, που έχουν τον μικρότερο.

Διάγραμμα 1: Κάτοικοι ανά περιφέρεια της Ελλάδας

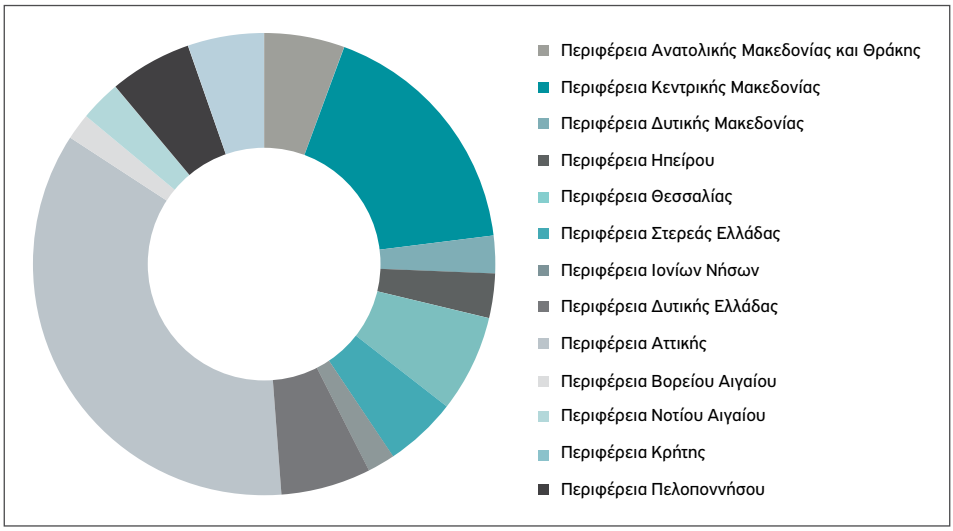

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

Στον Πίνακα 2 ο πληθυσμός των ΠΕ Πελοποννήσου εκφράζεται σε αριθμούς και σε ποσοστά. Συγκριτικά, οι ΠΕ Μεσσηνίας και Κορινθίας κατοικούνται περισσότερο, με ποσοστά 27,68 και 25,10 αντίστοιχα επί του συνόλου της Περιφέρειας Πελοποννήσου. Ακολουθούν οι ΠΕ Αργολίδας, Λακωνίας και Αρκαδίας, με ποσοστά 16,79, 15,42 και 15 αντίστοιχα επί του συνόλου.

Πίνακας 2: Αριθμός κατοίκων ανά ΠΕ Πελοποννήσου

ΠΕ Πελοποννήσου	Αριθμός κατοίκων ανά ΠΕ	Ποσοστό (%) κατοίκων ανά ΠΕ
Αρκαδίας	86.685	15,00
Αργολίδας	97.044	16,79
Κορινθίας	145.082	25,10
Λακωνίας	89.138	15,42
Μεσσηνίας	159.954	27,68
Περιφέρεια Πελοποννήσου	**577.903**	**100**

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

Στο Διάγραμμα 2 αποτυπώνεται το μερίδιο του πληθυσμού κάθε ΠΕ της Περιφέρειας Πελοποννήσου.

Διάγραμμα 2: Ποσοστό κατοίκων ανά ΠΕ

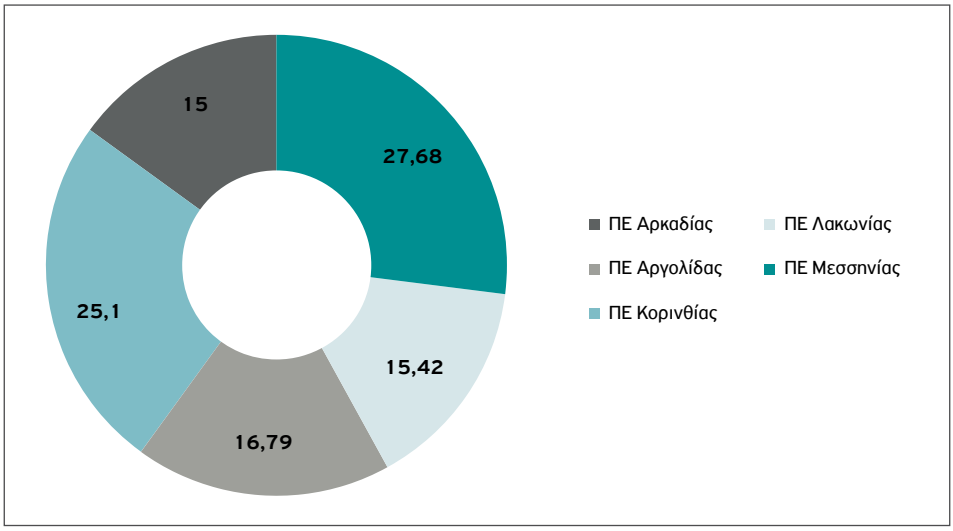

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

1.1.1 Φύλο

Ο κοινωνικός αυτός δείκτης χρησιμοποιείται για την ανάδειξη της ανομοιομορφίας στη διάρθρωση του πληθυσμού. Όταν τα αποτελέσματα μεταξύ ανδρών και γυναικών συγκλίνουν, δεν προκύπτει ανομοιομορφία στην κοινωνία. Όταν όμως εμφανίζουν σημαντικές διαφορές, αυτό έχει άμεσο αντίκτυπο στην κοινωνία, δημιουργώντας προβλήματα, ακόμα και υπογεννητικότητα.

Όπως φαίνεται στον Πίνακα 3, δεν προκύπτουν σημαντικές διαφορές μεταξύ του αριθμού των δύο φύλων. Αξίζει να σημειωθεί πως η Αττική έχει το χαμηλότερο ποσοστό ανδρών (48,21%) και το υψηλότερο ποσοστό γυναικών (51,79%) μεταξύ των υπόλοιπων περιφερειών. Αντίθετα, το υψηλότερο ποσοστό ανδρών (50,69%) και το χαμηλότερο ποσοστό γυναικών (49,31) εμφανίζει η Περιφέρεια Στερεάς Ελλάδας.

Πίνακας 3: Διάρθρωση πληθυσμού ανά φύλο και περιφέρεια

Τόπος μόνιμης διαμονής	Σύνολο	Άνδρες	Άνδρες (%)	Γυναίκες	Γυναίκες (%)
Σύνολο χώρας	**10.816.286**	**5.303.223**	**49,03**	**5.513.063**	**50,97**
Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης	608.182	299.643	49,27	308.539	50,73
Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας	1.882.108	912.693	48,49	969.415	51,51
Περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας	283.689	141.779	49,98	141.910	50,02
Περιφέρεια Ηπείρου	336.856	165.775	49,21	171.081	50,79
Περιφέρεια Θεσσαλίας	732.762	362.194	49,43	370.568	50,57
Περιφέρεια Στερεάς Ελλάδας	547.390	277.475	50,69	269.915	49,31
Περιφέρεια Ιονίων Νήσων	207.855	102.400	49,27	105.455	50,73
Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας	679.796	339.310	49,91	340.486	50,09
Περιφέρεια Πελοποννήσου	577.903	291.777	50,49	286.126	49,51
Περιφέρεια Αττικής	3.828.434	1.845.663	48,21	1.982.771	51,79
Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου	199.231	99.984	50,18	99.247	49,82
Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου	309.015	155.865	50,44	153.150	49,56
Περιφέρεια Κρήτης	623.065	308.665	49,54	314.400	50,46

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

Η Περιφέρεια Πελοποννήσου επίσης εμφανίζει υψηλότερο ποσοστό ανδρών (50,49%) έναντι γυναικών (49,51%) και είναι δεύτερη στην Ελλάδα σε υψηλότερο αριθμό ανδρών κατοίκων. Ακολουθεί η Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου με ποσοστά 50,44% και 49,56% αντίστοιχα.

Στον Πίνακα 4 περιγράφεται η διάρθρωση της Περιφέρειας Πελοποννήσου ανά φύλο και ΠΕ. Μεταξύ των νομών δεν υπάρχουν διαφορές, οι τιμές κυμαίνονται πολύ κοντά στον μέσο όρο, με μόνη τη Λακωνία να εμφανίζει ποσοστό ανδρών 51,2% και να έχει τη μεγαλύτερη απόκλιση από τον μέσο όρο (0,71%).

Πίνακας 4: Διάρθρωση πληθυσμού Περιφέρειας Πελοποννήσου ανά φύλο και ΠΕ

Τόπος μόνιμης διαμονής	Σύνολο	Άνδρες	Άνδρες (%)	Γυναίκες	Γυναίκες (%)
Περιφέρεια Πελοποννήσου	577.903	291.777	50,49	286.126	49,51
ΠΕ Αρκαδίας	86.685	44.272	51,07	42.413	48,93
ΠΕ Αργολίδας	97.044	48.713	50,20	48.331	49,80
ΠΕ Κορινθίας	145.082	72.568	50,02	72.514	49,98
ΠΕ Λακωνίας	89.138	45.635	51,20	43.503	48,80
ΠΕ Μεσσηνίας	159.954	80.589	50,38	79.365	49,62

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

Όπως προαναφέρθηκε, οι διαφορές στον αριθμό των δύο φύλων είναι αμελητέες, συνεπώς η Περιφέρεια Πελοποννήσου, όπως και το σύνολο της χώρας, εμφανίζει ομοιογένεια στη διάρθρωση του πληθυσμού ως προς το φύλο.

1.1.2 Ηλικία

Η διάρθρωση του πληθυσμού ανάλογα με την ηλικία έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς δίνει τη δυνατότητα προβλέψεων. Η ηλικιακή ομάδα προσδιορίζει το έτος γέννησης· έτσι, μελετώντας διαφορετικές ηλικιακές ομάδες της περιφέρειας και των ΠΕ της, αποτυπώνεται η εξέλιξη της κοινωνίας διαχρονικά. Είναι ένας από τους κοινωνικούς δείκτες που συνδυάζεται με τους υπόλοιπους ώστε να προκύψουν σημαντικά συμπεράσματα. Στη συνέχεια της έρευνας παρατίθενται ανάλογοι συνδυαστικοί πίνακες.

Στη χώρα, όπως φαίνεται στον Πίνακα 5, οι ηλικιακές ομάδες με τα υψηλότερα ποσοστά επί του συνολικού πληθυσμού είναι οι 30-39 ετών, 40-49 ετών, 50-59 ετών και 20-29 ετών, με 15,12%, 14,62%, 12,87% και 12,49% αντίστοιχα. Το γεγονός που προκύπτει από τον πίνακα και προκαλεί ανησυχία είναι η υπογεννητικότητα, καθώς η ηλικιακή ομάδα 0-9 ετών εμφανίζει πολύ χαμηλά ποσοστά (9,71%) έναντι των υπολοίπων μέχρι 69 ετών, με αμέσως υψηλότερο ποσοστό αυτό της ηλικιακής ομάδας 10-19 ετών (9,92%).

Η Περιφέρεια Πελοποννήσου εμφανίζει το δεύτερο χαμηλότερο ποσοστό (9,10%) στην ηλικιακή ομάδα 0-9 ετών σε σχέση με τις υπόλοιπες περιφέρειες και το σύνολο της χώρας, αμέσως μετά την Περιφέρεια Ηπείρου (8,77%). Επίσης, έχει το μεγαλύτερο ποσοστό της ηλικιακής ομάδας 80+ (7,22%), καθιστώντας την Περιφέρεια «ηλικιωμένη», γεγονός που τείνει να παραμείνει αμετάβλητο δεδομένων των χαμηλών ποσοστών σε νεαρές ηλικίες.

Όπως προκύπτει από το Διάγραμμα 3, η Περιφέρεια Ηπείρου και η Περιφέρεια Πελοποννήσου εμφανίζουν την υψηλότερη μέση ηλικία με 44,2 και 44 έτη αντίστοιχα.

Λαμβάνοντας υπόψη όσα προαναφέρθηκαν, η Περιφέρεια Πελοποννήσου, η οποία αποτελεί το αντικείμενο της παρούσας έρευνας, εμφανίζει σοβαρό δημογραφικό πρόβλημα. Αν συνεχίσει να εμφανίζει αυτά τα ποσοστά, με την πάροδο των χρόνων τα δημογραφικά της χαρακτηριστικά θα υποστούν οριστική αλλαγή, καθώς θα μειώνονται ολοένα και περισσότερο οι γεννήσεις, επομένως θα αλλάξει η διάρθρωση του πληθυσμού (βλ. Πίνακα 5).

Πίνακας 5: Ηλικιακή διάρθρωση περιφερειών Ελλάδας σε ποσοστά

Περιφέρειες	Ηλικίες								
	0-9 ετών	10-19 ετών	20-29 ετών	30-39 ετών	40-49 ετών	50-59 ετών	60-69 ετών	70-79 ετών	80+ ετών
Σύνολο χώρας	**9,71**	**9,92**	**12,49**	**15,12**	**14,62**	**12,87**	**10,48**	**9,40**	**5,39**
Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης	9,92	10,51	12,52	13,74	13,67	12,51	10,60	11,15	5,39
Κεντρικής Μακεδονίας	10,03	10,36	12,10	14,69	14,74	12,75	10,40	10,05	4,89
Δυτικής Μακεδονίας	9,39	10,60	11,22	13,30	14,78	13,47	10,03	11,07	6,13
Ηπείρου	8,77	9,80	11,83	13,25	13,06	13,26	11,88	11,10	7,05
Θεσσαλίας	9,79	10,20	11,24	13,91	13,94	12,91	11,31	10,85	5,85
Στερεάς Ελλάδας	9,15	9,57	11,70	14,30	14,32	12,73	11,04	10,84	6,34
Ιονίων Νήσων	9,46	9,63	10,94	14,35	14,68	13,47	10,86	9,91	6,69
Δυτικής Ελλάδας	9,68	10,95	13,25	13,94	13,92	12,63	10,24	9,47	5,92
Πελοποννήσου	9,10	9,50	11,21	13,87	14,24	13,15	10,83	10,87	7,22
Αττικής	9,47	9,24	13,07	16,49	15,33	13,22	10,25	8,13	4,80
Βορείου Αιγαίου	9,36	9,67	13,51	14,04	13,22	11,65	11,22	10,15	7,17
Νοτίου Αιγαίου	10,88	10,55	13,47	16,55	14,47	11,97	10,52	7,28	4,32
Κρήτης	11,22	10,99	13,26	15,64	14,25	11,61	9,64	8,17	5,22

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

Διάγραμμα 3: Μέση ηλικία μόνιμου πληθυσμού ανά περιφέρεια και στο σύνολο της χώρας

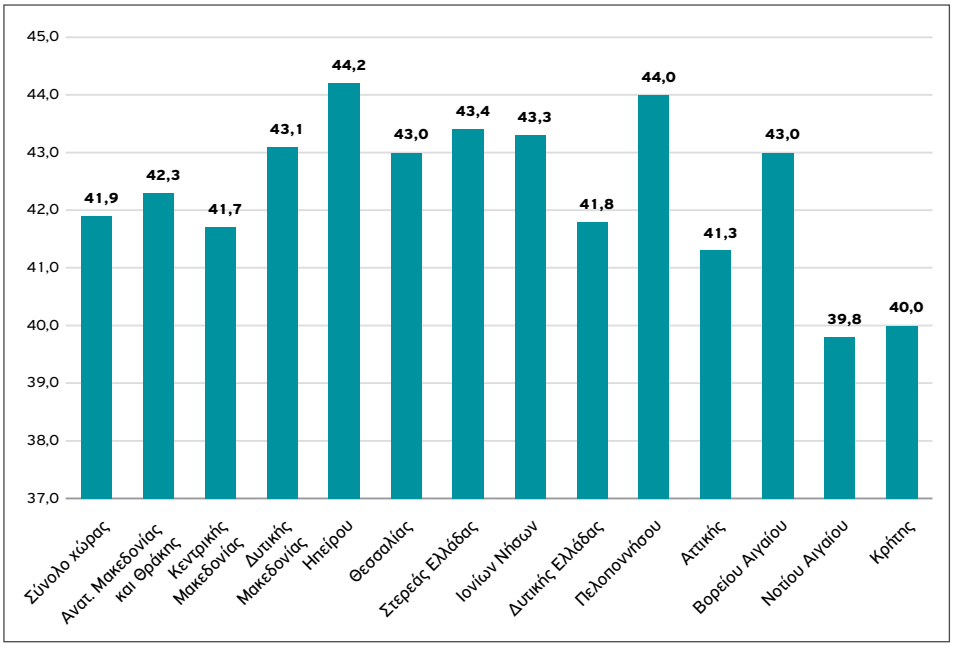

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2014), Αναθεώρηση των αποτελεσμάτων της απογραφής πληθυσμού-κατοικιών 2011 στις 20/3/2014

Πιο αναλυτικά, η ηλικιακή διάρθρωση της Πελοποννήσου αποτυπώνεται στο Διάγραμμα 4 και ανά ΠΕ στον Πίνακα 6. Οι κάτοικοι ηλικίας 70 και άνω υπερτερούν σχεδόν στο διπλάσιο από τα παιδιά έως 9 ετών και ισοδυναμούν με το ποσοστό των παιδιών έως 19 ετών, ενώ το μεγαλύτερο ποσοστό επί του συνόλου των ηλικιών το κατέχει η μέση ηλικία.

Το Διάγραμμα 4 παρουσιάζει την ηλικιακή διάρθρωση κάθε ΠΕ της Πελοποννήσου, αναδεικνύοντας την Αρκαδία και τη Λακωνία ως τους νομούς με το μεγαλύτερο ποσοστό κατοίκων ηλικίας 70 ετών και άνω (20,6% και 20,2% αντίστοιχα) και χαμηλότερο για τους κατοίκους ηλικίας έως 9 ετών (8,4% και 8,5% αντίστοιχα), σύμφωνα με το σύνολο του πληθυσμού τους.

Διάγραμμα 4: Ηλικιακή διάρθρωση Περιφέρειας Πελοποννήσου

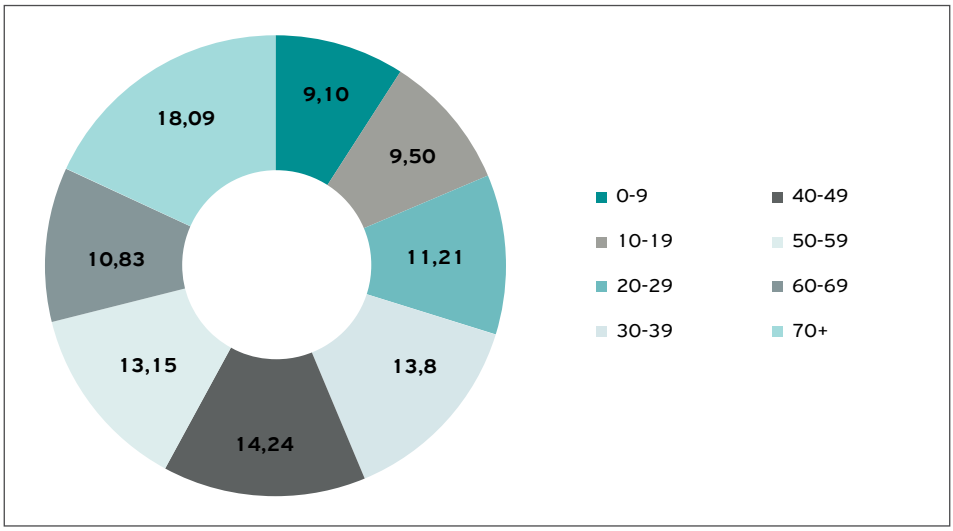

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011)

Πίνακας 6: Ηλικιακή διάρθρωση Περιφέρειας Πελοποννήσου

Περιφέρεια Πελοποννήσου	Ηλικίες							
	0-9 ετών	10-19 ετών	20-29 ετών	30-39 ετών	40-49 ετών	50-59 ετών	60-69 ετών	70+ ετών
ΠΕ Αρκαδίας	7.322	8.057	9.570	11.178	12.174	11.428	9.093	17.863
ΠΕ Αργολίδας	9.219	9.155	10.555	14.378	14.378	13.154	10.324	15.881
ΠΕ Κορινθίας	14.311	14.268	16.406	21.213	20.476	19.106	16.213	23.089
ΠΕ Λακωνίας	7.569	8.201	10.077	11.889	12.450	11.373	9.549	18.030
ΠΕ Μεσσηνίας	14.180	15.240	18.201	21.493	22.797	20.926	17.434	29.683
Σύνολο	**52.601**	**54.921**	**64.809**	**80.151**	**82.275**	**75.987**	**62.613**	**104.546**

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

Διάγραμμα 5: Ηλικιακή διάρθρωση ΠΕ Πελοποννήσου

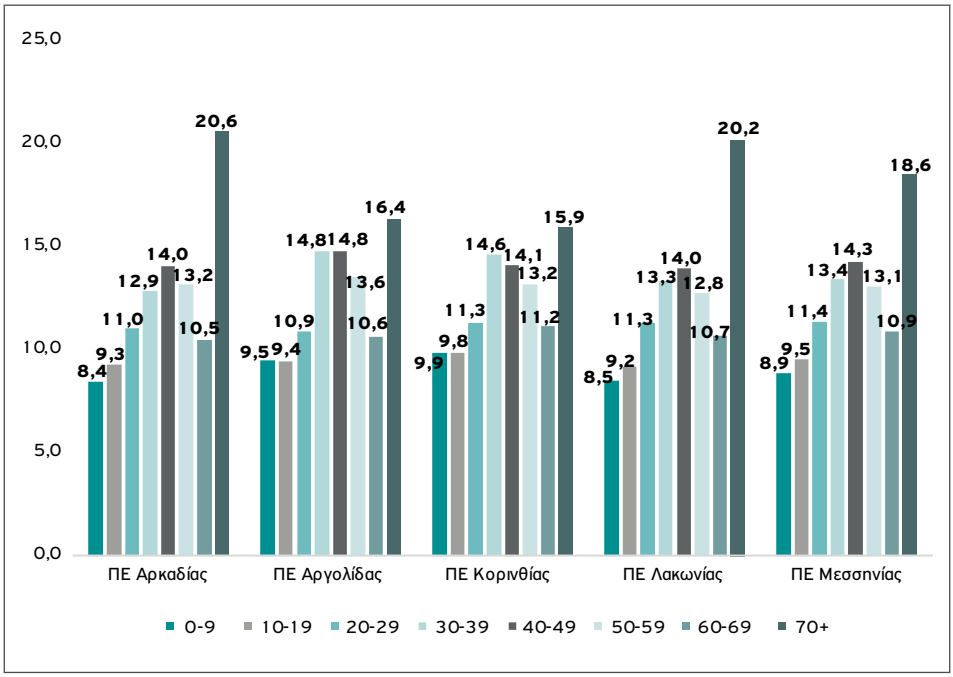

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

1.1.3 Οικογενειακή κατάσταση

Η οικογενειακή κατάσταση ως δείκτης χρησιμοποιείται για να προσδιορίσει τη σύσταση της κοινωνίας μιας χώρας ή περιοχής. Όπως και οι άλλοι δείκτες, μπορεί να συμβάλει στην ερμηνεία άλλων φαινομένων ή προβλημάτων της κοινωνίας. Χρησιμοποιείται σε συνδυασμό με άλλους δείκτες, όπως ηλικία και φύλο, για να αποδώσει ανάλογα συμπεράσματα και για να πραγματοποιήσει προβλέψεις. Συνδυάζοντας τον δείκτη αυτόν με την ηλικία, μπορεί να εξηγηθεί ο λόγος που μειώνονται οι γεννήσεις στη χώρα, δηλαδή αν διαχρονικά αυξάνεται ο αριθμός των αγάμων ή διαζευγμένων, τότε αναμένονται αρνητικά αποτελέσματα για τον πληθυσμό.

Στον Πίνακα 7 αναφέρεται ο αριθμός και το αντίστοιχο ποσοστό ανάλογα με την οικογενειακή κατάσταση των κατοίκων των περιφερειών της χώρας.

Πίνακας 7: Οικογενειακή κατάσταση ανά περιφέρεια

Τόπος μόνιμης διαμονής	Αριθμός κατοίκων ανά περιφέρεια	Άγαμοι	Άγαμοι (%)	Έγγαμοι, με σύμφωνο συμβίωσης και σε διάσταση	Έγγαμοι, με σύμφωνο συμβίωσης και σε διάσταση (%)	Άλλη περίπτωση	Άλλη περίπτωση (%)
Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης	608.82	217.990	35,84	324.828	53,41	65.364	10,75
Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας	1.882.108	724.988	38,52	960.465	51,03	196.655	10,45
Περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας	283.689	104.797	36,94	150.637	53,10	28.255	9,96
Περιφέρεια Ηπείρου	336.856	124.469	36,95	178.042	52,85	34.345	10,20
Περιφέρεια Θεσσαλίας	732.762	270.507	36,92	386.872	52,80	75.383	10,29
Περιφέρεια Στερεάς Ελλάδας	547.390	202.317	36,96	286.505	52,34	58.568	10,70
Περιφέρεια Ιονίων Νήσων	207.855	76.680	36,89	107.759	51,84	23.416	11,27
Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας	679.796	279.597	41,13	331.815	48,81	68.384	10,06
Περιφέρεια Αττικής	3.828.434	1.563.975	40,85	1.834.235	47,91	430.224	11,24
Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου	199.231	73.921	37,10	102.799	51,60	22.511	11,30
Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου	309.015	122.955	39,79	158.055	51,15	28.005	9,06
Περιφέρεια Κρήτης	623.065	251.188	40,31	313.669	50,34	58.208	9,34
Περιφέρεια Πελοποννήσου	577.903	214.092	37,05	300.584	52,01	63.227	10,94

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

Όπως φαίνεται στον Πίνακα 7, οι περιφέρειες με το μεγαλύτερο ποσοστό αγάμων είναι οι εξής: Δυτικής Ελλάδας με 41,13%, Αττικής με 40,85% και Κρήτης με 40,31%, ενώ με το υψηλότερο ποσοστό εγγάμων/με σύμφωνο συμβίωσης/σε διάσταση είναι οι εξής: Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης με 53,41%, Δυτικής Μακεδονίας με

53,10%, Ηπείρου με 52,85%, Θεσσαλίας με 52,8%, Στερεάς Ελλάδας με 52,34%, Πελοποννήσου με 52,01% κ.ο.κ. Από τα αποτελέσματα του πίνακα φαίνεται πως οι έγγαμοι, με σύμφωνο συμβίωσης, σε διάσταση είναι περισσότεροι από τους άγαμους, κάτι το οποίο εμπνέει αισιοδοξία για το μέλλον όσον αφορά τον πολλαπλασιασμό του πληθυσμού. Φυσικό είναι πως ο πληθυσμός επηρεάζεται και από άλλα μεγέθη, όμως δεν μπορεί να παραβλεφθεί αυτός ο θετικός παράγοντας.

Στον Πίνακα 8 καταγράφεται σε αριθμούς και ποσοστά η οικογενειακή κατάσταση των κατοίκων των ΠΕ της Περιφέρειας Πελοποννήσου και στο Διάγραμμα 6 εμφανίζονται τα ποσοστά σε σύγκριση.

Πίνακας 8: Περιφέρεια Πελοποννήσου, οικογενειακή κατάσταση, ανά ΠΕ

ΠΕ Πελοποννήσου	Αριθμός κατοίκων ανά ΠΕ	Άγαμοι	Άγαμοι (%)	Έγγαμοι, με σύμφωνο συμβίωσης και σε διάσταση	Έγγαμοι, με σύμφωνο συμβίωσης και σε διάσταση (%)	Άλλη περίπτωση	Άλλη περίπτωση (%)
Περιφέρεια Πελοποννήσου	**577.903**	**214.092**	**37,05**	**300.584**	**52,01**	**63.227**	**10,94**
ΠΕ Αρκαδίας	86.685	32.322	37,29	44.930	51,83	9.433	10,88
ΠΕ Αργολίδας	97.044	35.740	36,83	50.957	52,51	10.347	10,66
ΠΕ Κορινθίας	145.082	54.328	37,45	75.400	51,97	15.354	10,58
ΠΕ Λακωνίας	89.138	32.579	36,55	46.153	51,78	10.406	11,67
ΠΕ Μεσσηνίας	159.954	59.123	36,96	83.144	51,98	17.687	11,06

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

Διάγραμμα 6: Περιφέρεια Πελοποννήσου, οικογενειακή κατάσταση, ανά ΠΕ

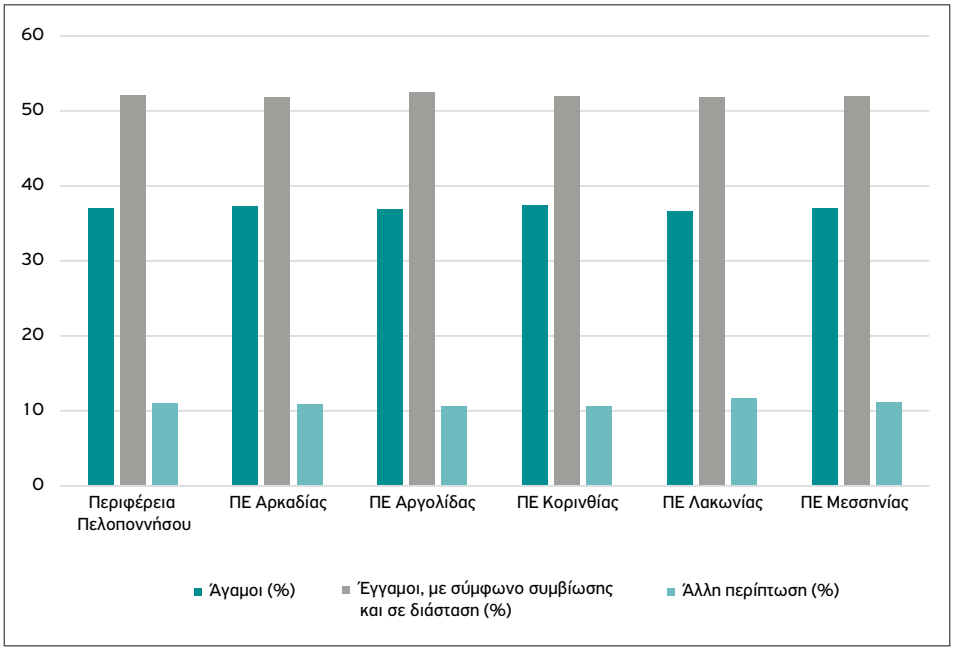

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

Όπως απεικονίζεται στο Διάγραμμα 6, δεν υπάρχουν αποκλίσεις μεταξύ των ΠΕ και της Περιφέρειας Πελοποννήσου. Τα ποσοστά κυμαίνονται σε παρόμοια επίπεδα, με την Κορινθία να ξεχωρίζει με 37,45% μεταξύ των αγάμων των άλλων νομών και την Αργολίδα με 52,51% μεταξύ των εγγάμων.

1.1.4 Επίπεδο εκπαίδευσης

Το επίπεδο εκπαίδευση είναι αναμφισβήτητα δείκτης ανάπτυξης για την κοινωνία. Όσο πιο υψηλά είναι τα ποσοστά που σημειώνει ο πληθυσμός σε ανώτερη και ανώτατη εκπαίδευση τόσο μεγαλύτερη η πρόοδος της χώρας.

Πίνακας 9: Επίπεδο εκπαίδευσης ανά περιφέρεια της Ελλάδας (%)

Τόπος μόνιμης διαμονής	Πτυχιούχοι ανώτατης εκπαίδευσης	Πτυχιούχοι μεταδευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (ΙΕΚ, κολέγια κ.λπ.)	Απόφοιτοι Λυκείου	Απόφοιτοι Γυμνασίου	Απόφοιτοι Δημοτικού	Εγκατέλειψαν το Δημοτικό
Σύνολο χώρας	**16,73**	**4,64**	**23,41**	**13,21**	**23,34**	**12,42**
Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης	11,80	3,39	18,91	11,99	30,42	17,13
Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας	16,13	4,52	22,68	13,49	23,99	12,75
Περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας	12,53	3,52	19,97	14,41	28,97	14,73
Περιφέρεια Ηπείρου	14,21	3,14	20,17	12,28	28,84	15,66
Περιφέρεια Θεσσαλίας	14,22	3,53	20,18	12,53	27,10	16,14
Περιφέρεια Στερεάς Ελλάδας	11,84	3,41	21,46	14,43	27,93	15,13
Περιφέρεια Ιονίων Νήσων	12,13	4,30	20,70	14,57	28,71	13,48
Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας	12,14	2,67	22,86	13,24	27,63	15,33
Περιφέρεια Πελοποννήσου	11,80	3,26	21,86	15,21	28,38	13,66
Περιφέρεια Αττικής	22,19	6,22	26,86	12,47	16,89	9,21
Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου	13,70	3,94	21,68	13,60	28,99	12,04
Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου	12,12	4,78	21,85	15,58	26,28	12,39
Περιφέρεια Κρήτης	14,60	3,96	21,93	14,08	25,70	12,46

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

Από τον Πίνακα 9 καθίσταται σαφές πως η Περιφέρεια Αττικής κατέχει το υψηλότερο ποσοστό (22,19%) πτυχιούχων ανώτατης εκπαίδευσης και η Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας το δεύτερο υψηλότερο (16,13%). Η Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης εμφανίζει τα υψηλότερα ποσοστά (30,42% και 17,13%) μεταξύ των υπόλοιπων περιφερειών στις κατηγορίες «Απόφοιτοι Δημοτικού» και «Εγκατέλειψαν το Δημοτικό», αντίστοιχα. Δυστυχώς για τη χώρα, φαίνεται πως το ποσοστό ανώτατης εκπαίδευσης ανέρχεται μόλις στο 16,73% σε σχέση με αυτό των αποφοιτησάντων Λυκείου και Δημοτικού με 23,41% και 23,34% αντίστοιχα.

Όσον αφορά την Περιφέρεια Πελοποννήσου, χαρακτηρίζεται από μια αρνητική πρωτιά. Κατέχει μαζί με την Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης τα χαμηλότερα ποσοστά ανώτατης εκπαίδευσης (11,8%) σε σχέση με τις υπόλοιπες περιφέρειες. Στο εσωτερικό της, το μεγαλύτερο ποσοστό σχετικά με το επίπεδο εκπαίδευσης των κατοίκων της ανήκει στην κατηγορία «Απόφοιτοι Δημοτικού» και ανέρχεται στο 28,38%.

Ο Πίνακας 10 αναφέρεται στο εκπαιδευτικό επίπεδο των νομών της Περιφέρειας Πελοποννήσου με ηλικίες 25 ετών έως 65 ετών και άνω. Δεν προκύπτουν αξιοσημείωτες διαφορές μεταξύ των νομών, εκτός από τη Λακωνία που κατέχει το χαμηλότερο ποσοστό ανώτατης εκπαίδευσης (12,38%) και το υψηλότερο στις κατηγορίες «Απόφοιτοι Δημοτικού» και «Εγκατέλειψαν το Δημοτικό» με 35,16% και 12,12% αντίστοιχα.

Πίνακας 10: Επίπεδο εκπαίδευσης ανά ΠΕ στις ηλικίες 25-65+ ετών (%)

ΠΕ / Ηλικιακή ομάδα 25-65+	Ανώτατη εκπαίδευση (κάτοχοι πτυχίου, μεταπτυχιακού, διδακτορικού κ.λπ.)	Πτυχιούχοι μεταδευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (ΙΕΚ, κολέγια κ.λπ.)	Απόφοιτοι Λυκείου (Γενικού, Εκκλησιαστικού, Επαγγελματικού κ.λπ.)	Απόφοιτοι τριτάξιου Γυμνασίου και πτυχιούχοι Επαγγελματικών Σχολών	Απόφοιτοι Δημοτικού	Εγκατέλειψαν το Δημοτικό, αλλά γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση / Ολοκλήρωσαν την προσχολική αγωγή / Δεν γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση
ΠΕ Αρκαδίας	14,36	3,56	23,05	14,00	33,35	11,70
ΠΕ Αργολίδας	14,30	4,32	23,14	14,22	34,42	9,59
ΠΕ Κορινθίας	15,52	4,27	25,58	15,26	32,05	7,32
ΠΕ Λακωνίας	12,38	3,14	21,75	15,45	35,16	12,12
ΠΕ Μεσσηνίας	14,79	3,14	24,65	16,36	30,04	11,01

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

1.1.5 Σύνθετοι κοινωνικοί δείκτες

Σκοπός των σύνθετων δεικτών είναι ο συνδυασμός δύο ή περισσότερων μεγεθών ώστε να παράγουν πιο εξειδικευμένα αποτελέσματα. Τα μεγέθη τα οποία χρησιμοποιούνται στη συνέχεια είναι το φύλο σε σχέση με την οικογενειακή κατάσταση και το επίπεδο εκπαίδευσης, καθώς και η ηλικία με την οικογενειακή κατάσταση και το επίπεδο εκπαίδευσης. Στους πίνακες που ακολουθούν παρουσιάζονται τα παραπάνω μεγέθη και ως ποσοστά.

1.1.5.1 Οικογενειακή κατάσταση και ηλικία

Οι Πίνακες 11 έως 15 αναφέρονται στην οικογενειακή κατάσταση κάθε ΠΕ της Πελοποννήσου, ανάλογα με την ηλικία. Από τα στοιχεία προκύπτει πως οι κάτοικοι ηλικίας 0-29 ετών είναι άγαμοι σε ποσοστό άνω του 71% σε κάθε ΠΕ. Οι άγαμοι από 30 έως 49 ετών κυμαίνονται από 18,37% έως 19,86%. Στις ηλικίες από 50 έως 69 ετών αντιστοιχεί χαμηλό μονοψήφιο ποσοστό αγάμων, με την Κορινθία στο 3,94%, ενώ ακολουθούν η Αργολίδα με 4,42%, η Μεσσηνία με 5,47%, η Λακωνία με 5,66% και η Αρκαδία με 6,27%. Η Αργολίδα σημειώνει το υψηλότερο ποσοστό εγγάμων από όλες τις ΠΕ (39,73%) στις ηλικίες από 30 έως 49 ετών.

Πίνακας 11: ΠΕ Αρκαδίας, οικογενειακή κατάσταση και ηλικία

ΠΕ Αρκαδίας / Ηλικιακές ομάδες	Άγαμοι	Άγαμοι (%)	Έγγαμοι, με σύμφωνο συμβίωσης και σε διάσταση	Έγγαμοι, με σύμφωνο συμβίωσης και σε διάσταση (%)	Άλλη περίπτωση	Άλλη περίπτωση (%)
ΠΕ Αρκαδίας	**32.322**	**100**	**44.930**	**100**	**9.433**	**100**
0-29 ετών	23.096	71,46	1.786	3,98	67	0,71
30-49 ετών	6.323	19,56	16.059	35,74	970	10,28
50-69 ετών	2. 027	6,27	16.286	36,25	2.208	23,41
70+ ετών	876	2,71	10.799	24,04	6.188	65,60

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

Πίνακας 12: ΠΕ Αργολίδας, οικογενειακή κατάσταση και ηλικία

ΠΕ Αργολίδας / Ηλικιακές ομάδες	Άγαμοι	Άγαμοι (%)	Έγγαμοι, με σύμφωνο συμβίωσης και σε διάσταση	Έγγαμοι, με σύμφωνο συμβίωσης και σε διάσταση (%)	Άλλη περίπτωση	Άλλη περίπτωση (%)
ΠΕ Αργολίδας	**35.740**	**100**	**50.957**	**100**	**10.347**	**100**
0-29 ετών	26.540	74,26	2.306	4,53	83	0,80
30-49 ετών	7.013	19,62	20.247	39,73	1.496	14,46
50-69 ετών	1.580	4,42	18.940	37,17	2.958	28,59
70+ ετών	607	1,70	9.464	18,57	5.810	56,15

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

Πίνακας 13: ΠΕ Κορινθίας, οικογενειακή κατάσταση και ηλικία

ΠΕ Κορινθίας / Ηλικιακές ομάδες	Άγαμοι	Άγαμοι (%)	Έγγαμοι, με σύμφωνο συμβίωσης και σε διάσταση	Έγγαμοι, με σύμφωνο συμβίωσης και σε διάσταση (%)	Άλλη περίπτωση	Άλλη περίπτωση (%)
ΠΕ Κορινθίας	**54.328**	**100**	**75.400**	**100**	**15.354**	**100**
0-29 ετών	41.238	75,91	3.630	4,81	117	0,76
30-49 ετών	9.978	18,37	29.436	39,04	2.275	14,82
50-69 ετών	2.143	3,94	28.549	37,86	4.627	30,14
70+ ετών	969	1,78	13.785	18,28	8.335	54,29

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

Πίνακας 14: ΠΕ Λακωνίας, οικογενειακή κατάσταση και ηλικία

ΠΕ Λακωνίας / Ηλικιακές ομάδες	Άγαμοι	Άγαμοι (%)	Έγγαμοι, με σύμφωνο συμβίωσης και σε διάσταση	Έγγαμοι, με σύμφωνο συμβίωσης και σε διάσταση (%)	Άλλη περίπτωση	Άλλη περίπτωση (%)
ΠΕ Λακωνίας	**32.579**	**100**	**46.153**	**100**	**10.406**	**100**
0-29 ετών	23.399	71,82	2.371	5,14	77	0,74
30-49 ετών	6.469	19,86	16.643	36,06	1.227	11,79
50-69 ετών	1.844	5,66	16.537	35,83	2.541	24,42
70+ ετών	867	2,66	10.602	22,97	6.561	63,05

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

Πίνακας 15: ΠΕ Μεσσηνίας, οικογενειακή κατάσταση και ηλικία

ΠΕ Μεσσηνίας / Ηλικιακές ομάδες	Άγαμοι	Άγαμοι (%)	Έγγαμοι, με σύμφωνο συμβίωσης και σε διάσταση	Έγγαμοι, με σύμφωνο συμβίωσης και σε διάσταση (%)	Άλλη περίπτωση	Άλλη περίπτωση (%)
ΠΕ Μεσσηνίας	**59.123**	**100**	**83.144**	**100**	**17.687**	**100**
0-29 ετών	43.399	73,40	4.093	4,92	129	0,73
30-49 ετών	11.115	18,80	30.794	37,04	2.381	13,46
50-69 ετών	3.232	5,47	30.516	36,70	4.612	26,08
70+ ετών	1.377	2,33	17.741	21,34	10.565	59,73

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

1.1.5.2 Επίπεδο εκπαίδευσης και ηλικία

Στους Πίνακες 16 έως 20 αποτυπώνεται η σχέση της ηλικίας με το επίπεδο εκπαίδευσης. Διαφορετικά, θα μπορούσε να εκφραστεί ως η διαχρονική σύγκριση του επιπέδου εκπαίδευσης στην Περιφέρεια Πελοποννήσου ανά ΠΕ. Αναλυτικότερα, οι κατηγορίες που εμφανίζουν τα χαμηλότερα ποσοστά, μονοψήφια στην πλειονότητά τους είναι οι «Πτυχιούχοι μεταδευτεροβάθμιας εκπαίδευσης» και αυτοί που «Εγκατέλειψαν το Δημοτικό».

Στους Πίνακες 16 έως 20 φαίνεται πως η νεότερη γενιά, δηλαδή οι κάτοικοι 25 έως 34 ετών είναι απόφοιτοι ανώτατου εκπαιδευτικού ιδρύματος, με ποσοστό άνω του 22%, ενώ όσο αυξάνεται η ηλικία μειώνονται τα ποσοστά ανώτατης εκπαίδευσης ανά ΠΕ Πελοποννήσου. Εξαιρετικά θετικό στοιχείο είναι η διαχρονική πρόοδος της εκπαίδευσης των κατοίκων, και σκοπός της κοινωνίας θα πρέπει να είναι η συνέχιση μια τέτοιας πορείας.

Σημειώνεται πως στους Πίνακες 16 έως 20 και στα Διαγράμματα 7 έως 11 δεν περιλαμβάνεται η κατηγορία «Γεννημένοι μετά την 1/1/2005», καθώς δεν έχει στατιστικό ενδιαφέρον για τον δείκτη «Επίπεδο εκπαίδευσης και ηλικία».

Πίνακας 16: Ανώτατη και μεταδευτεροβάθμια εκπαίδευση ΠΕ Αρκαδίας στις ηλικίες 25-65+ ετών (%)

ΠΕ Αρκαδίας / Ηλικιακές ομάδες	Ανώτατη εκπαίδευση (κάτοχοι πτυχίου, μεταπτυχιακού, διδακτορικού κ.λπ.)	Πτυχιούχοι μεταδευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (ΙΕΚ, κολέγια κ.λπ.)
25-34 ετών	29,77	9,20
35-44 ετών	19,43	5,81
45-54 ετών	14,90	3,02
55-64 ετών	13,17	2,23
65+ ετών	4,31	0,49

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

Πίνακας 17: Ανώτατη και μεταδευτεροβάθμια εκπαίδευση ΠΕ Αργολίδας στις ηλικίες 25-65+ ετών (%)

ΠΕ Αργολίδας / Ηλικιακές ομάδες	Ανώτατη εκπαίδευση (κάτοχοι πτυχίου, μεταπτυχιακού, διδακτορικού κ.λπ.)	Πτυχιούχοι μεταδευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (ΙΕΚ, κολέγια κ.λπ.)
25-34 ετών	23,21	10,77
35-44 ετών	18,17	6,12
45-54 ετών	17,22	3,38
55-64 ετών	13,47	2,34
65+ ετών	4,39	0,71

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

Πίνακας 18: Ανώτατη και μεταδευτεροβάθμια εκπαίδευση ΠΕ Κορινθίας στις ηλικίες 25-65+ ετών (%)

ΠΕ Κορινθίας / Ηλικιακές ομάδες	Ανώτατη εκπαίδευση (κάτοχοι πτυχίου, μεταπτυχιακού, διδακτορικού κ.λπ.)	Πτυχιούχοι μεταδευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (ΙΕΚ, κολέγια κ.λπ.)
25-34 ετών	26,04	9,58
35-44 ετών	19,56	5,99
45-54 ετών	16,64	3,61
55-64 ετών	13,68	2,75
65+ ετών	6,20	0,94

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

Η ποσοστιαία μεταβολή της κατηγορίας «Ανώτατη εκπαίδευση» κυμαίνεται διαχρονικά στις 20 ποσοστιαίες μονάδες ανά ΠΕ.

Πίνακας 19: Ανώτατη και μεταδευτεροβάθμια εκπαίδευση ΠΕ Λακωνίας στις ηλικίες 25-65+ ετών (%)

ΠΕ Λακωνίας / Ηλικιακές ομάδες	Ανώτατη εκπαίδευση (κάτοχοι πτυχίου, μεταπτυχιακού, διδακτορικού κ.λπ.)	Πτυχιούχοι μεταδευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (ΙΕΚ, κολέγια κ.λπ.)
25-34 ετών	22,27	8,13
35-44 ετών	15,76	5,09
45-54 ετών	15,36	2,65
55-64 ετών	11,74	1,52
65+ ετών	4,26	0,56

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

Πίνακας 20: Ανώτατη και μεταδευτεροβάθμια εκπαίδευση ΠΕ Μεσσηνίας στις ηλικίες 25-65+ ετών (%)

ΠΕ Μεσσηνίας / Ηλικιακές ομάδες	Ανώτατη εκπαίδευση (κάτοχοι πτυχίου, μεταπτυχιακού, διδακτορικού κ.λπ.)	Πτυχιούχοι μεταδευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (ΙΕΚ, κολέγια κ.λπ.)
25-34 ετών	24,55	7,44
35-44 ετών	18,92	4,63
45-54 ετών	17,06	2,57
55-64 ετών	14,52	2,31
65+ ετών	5,72	0,64

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

Ακολουθούν οι Πίνακες 21 έως 25 οι οποίοι περιλαμβάνουν τα ποσοστά των κατοίκων των ΠΕ της Περιφέρειας Πελοποννήσου ανά ηλικιακή ομάδα και επίπεδο εκπαίδευσης από την κατηγορία «Απόφοιτοι Λυκείου» έως «Εγκατέλειψαν το Δημοτικό». Υψηλά ποσοστά συγκεντρώνουν οι απόφοιτοι Λυκείου, σε σχέση τα υπόλοιπα επίπεδα εκπαίδευσης, καθώς οι τιμές τους αγγίζουν μέχρι και το 39,09% (Κορινθία). Οι ΠΕ δεν εμφανίζουν σημαντικές διαφορές, αντίθετα τα αποτελέσματα δείχνουν ομοιογένεια εντός της περιφέρειας. Τα υψηλότερα ποσοστά στην κατηγορία «Απόφοιτοι Λυκείου» εμφανίζουν οι κάτοικοι 35 έως 44 ετών. Το αξιοσημείωτο αυτής της ανάλυσης είναι πως υπογραμμίζει το χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο του πληθυσμού της Περιφέρειας

Πελοποννήσου, στις ηλικίες από 45 έως 65 ετών και άνω, μέσα από τις περιφερειακές της ενότητες. Το υψηλότερο ποσοστό που σημειώνει ο δείκτης ηλικία και επίπεδο εκπαίδευσης αντιστοιχεί στην κατηγορία «Απόφοιτοι Δημοτικού», ηλικίας 65+ ετών του νομού Αργολίδας (55,38%).

Πίνακας 21: Βασικό επίπεδο εκπαίδευσης ΠΕ Αρκαδίας στις ηλικίες 25-65+ ετών (%)

ΠΕ Αρκαδίας / Ηλικιακές ομάδες	Απόφοιτοι Λυκείου (Γενικού, Εκκλησιαστικού, Επαγγελματικού κ.λπ.)	Απόφοιτοι τριτάξιου Γυμνασίου και πτυχιούχοι Επαγγελματικών Σχολών	Απόφοιτοι Δημοτικού	Εγκατέλειψαν το Δημοτικό, αλλά γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση / Ολοκλήρωσαν την προσχολική αγωγή / Δεν γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση
25-34 ετών	36,26	13,30	9,18	2,29
35-44 ετών	38,59	18,55	15,61	2,02
45-54 ετών	29,71	19,96	30,23	2,19
55-64 ετών	18,71	16,27	45,38	4,24
65+ ετών	6,65	7,58	50,73	30,24

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

Πίνακας 22: Βασικό επίπεδο εκπαίδευσης ΠΕ Αργολίδας στις ηλικίες 25-65+ ετών (%)

ΠΕ Αργολίδας / Ηλικιακές ομάδες	Απόφοιτοι Λυκείου (Γενικού, Εκκλησιαστικού, Επαγγελματικού κ.λπ.)	Απόφοιτοι τριτάξιου Γυμνασίου και πτυχιούχοι Επαγγελματικών Σχολών	Απόφοιτοι Δημοτικού	Εγκατέλειψαν το Δημοτικό, αλλά γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση / Ολοκλήρωσαν την προσχολική αγωγή / Δεν γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση
25-34 ετών	34,05	17,80	10,63	3,54
35-44 ετών	37,66	20,20	15,41	2,43
45-54 ετών	28,24	17,68	31,58	1,89
55-64 ετών	16,52	12,90	51,30	3,47
65+ ετών	6,12	6,07	55,38	27,33

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

Πίνακας 23: Βασικό επίπεδο εκπαίδευσης ΠΕ Κορινθίας στις ηλικίες 25-65+ ετών (%)

ΠΕ Κορινθίας / Ηλικιακές ομάδες	Απόφοιτοι Λυκείου (Γενικού, Εκκλησιαστικού, Επαγγελματικού κλπ.)	Απόφοιτοι τριτάξιου Γυμνασίου και πτυχιούχοι Επαγγελματικών Σχολών	Απόφοιτοι Δημοτικού	Εγκατέλειψαν το Δημοτικό, αλλά γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση / Ολοκλήρωσαν την προσχολική αγωγή / Δεν γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση
25-34 ετών	35,08	16,40	9,74	3,16
35-44 ετών	39,09	20,24	12,89	2,24
45-54 ετών	31,51	18,12	28,20	1,93
55-64 ετών	18,77	14,54	47,26	3,00
65+ ετών	10,15	9,61	53,40	19,70

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

Πίνακας 24: Βασικό επίπεδο εκπαίδευσης ΠΕ Λακωνίας στις ηλικίες 25-65+ ετών, σε ποσοστά

ΠΕ Λακωνίας / Ηλικιακές ομάδες	Απόφοιτοι Λυκείου (Γενικού, Εκκλησιαστικού, Επαγγελματικού κλπ.)	Απόφοιτοι τριτάξιου Γυμνασίου και πτυχιούχοι Επαγγελματικών Σχολών	Απόφοιτοι Δημοτικού	Εγκατέλειψαν το Δημοτικό, αλλά γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση / Ολοκλήρωσαν την προσχολική αγωγή / Δεν γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση
25-34 ετών	33,26	18,23	14,85	3,25
35-44 ετών	36,01	22,54	18,43	2,17
45-54 ετών	27,52	18,95	32,93	2,59
55-64 ετών	17,33	15,64	48,87	4,90
65+ ετών	7,09	8,18	49,40	30,50

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

Πίνακας 25: Βασικό επίπεδο εκπαίδευσης ΠΕ Μεσσηνίας στις ηλικίες 25-65+ ετών (%)

ΠΕ Μεσσηνίας / Ηλικιακές ομάδες	Απόφοιτοι Λυκείου (Γενικού, Εκκλησιαστικού, Επαγγελματικού κλπ.)	Απόφοιτοι τριτάξιου Γυμνασίου και πτυχιούχοι Επαγγελματικών Σχολών	Απόφοιτοι Δημοτικού	Εγκατέλειψαν το Δημοτικό, αλλά γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση / Ολοκλήρωσαν την προσχολική αγωγή / Δεν γνωρίζουν γραφή
25-34 ετών	34,73	17,90	11,76	3,62
35-44 ετών	38,42	20,60	14,63	2,80
45-54 ετών	30,72	19,95	26,97	2,73
55-64 ετών	20,07	17,27	41,35	4,48
65+ ετών	9,65	10,38	45,29	28,31

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

Στα Διαγράμματα 7 έως 11 αποτυπώνονται τα παραπάνω στοιχεία.

Διάγραμμα 7: Επίπεδο εκπαίδευσης ΠΕ Αρκαδίας στις ηλικίες 25-65+ ετών (%)

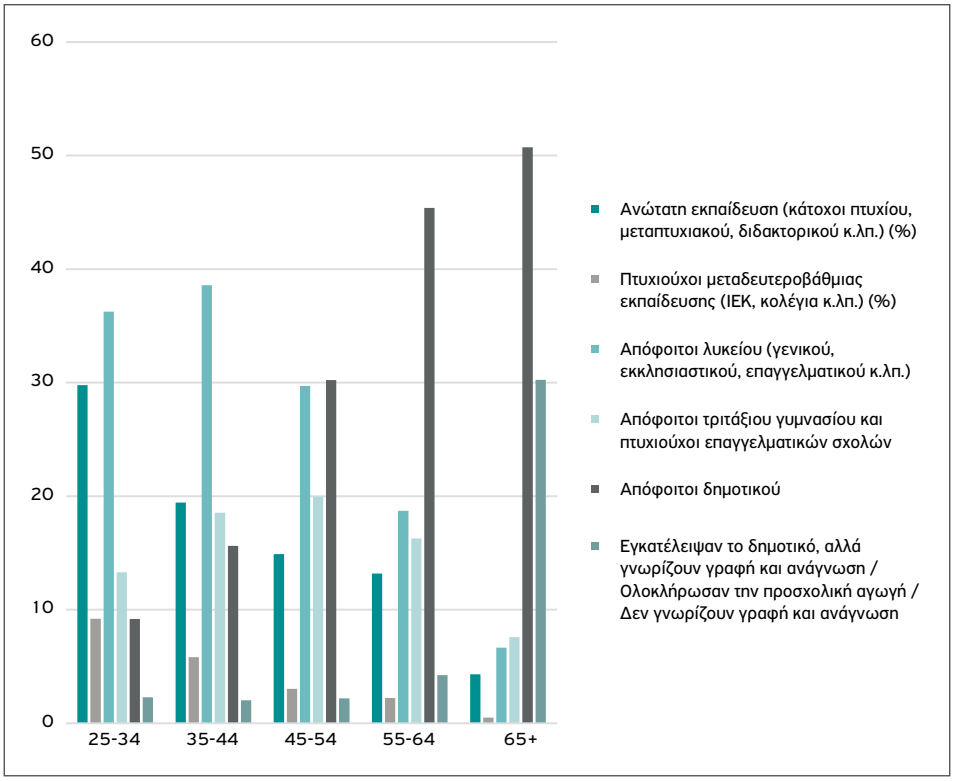

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

Διάγραμμα 8: Επίπεδο εκπαίδευσης ΠΕ Αργολίδας στις ηλικίες 25-65+ ετών (%)

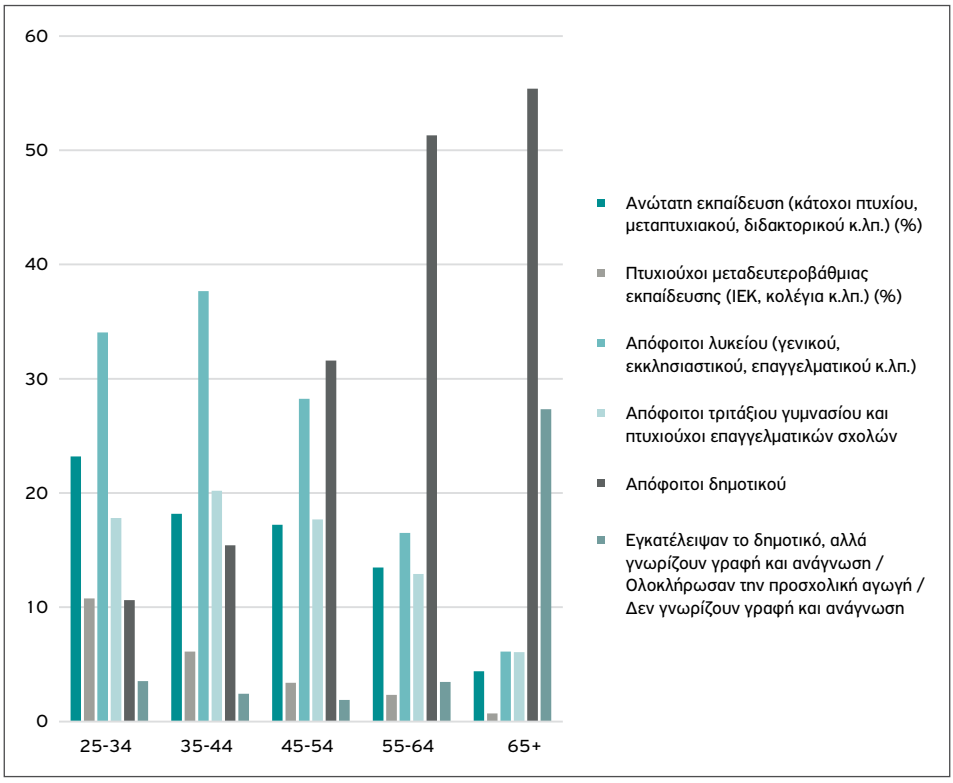

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

Διάγραμμα 9: Επίπεδο εκπαίδευσης ΠΕ Κορινθίας στις ηλικίες 25-65+ ετών (%)

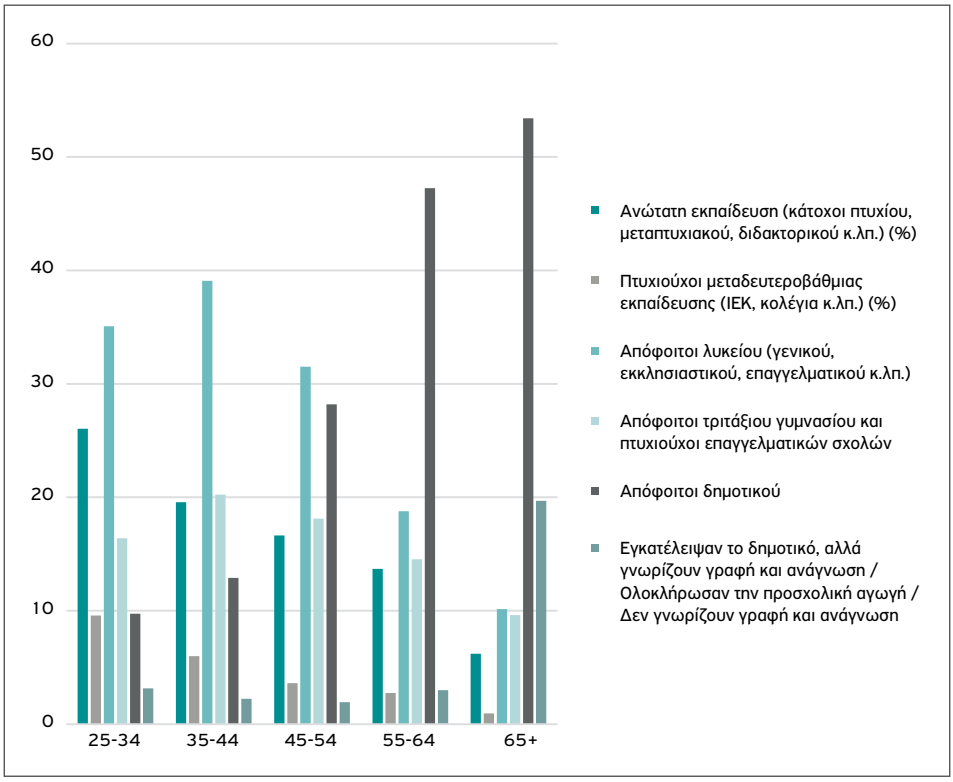

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

Διάγραμμα 10: Επίπεδο εκπαίδευσης ΠΕ Λακωνίας στις ηλικίες 25-65+ ετών (%)

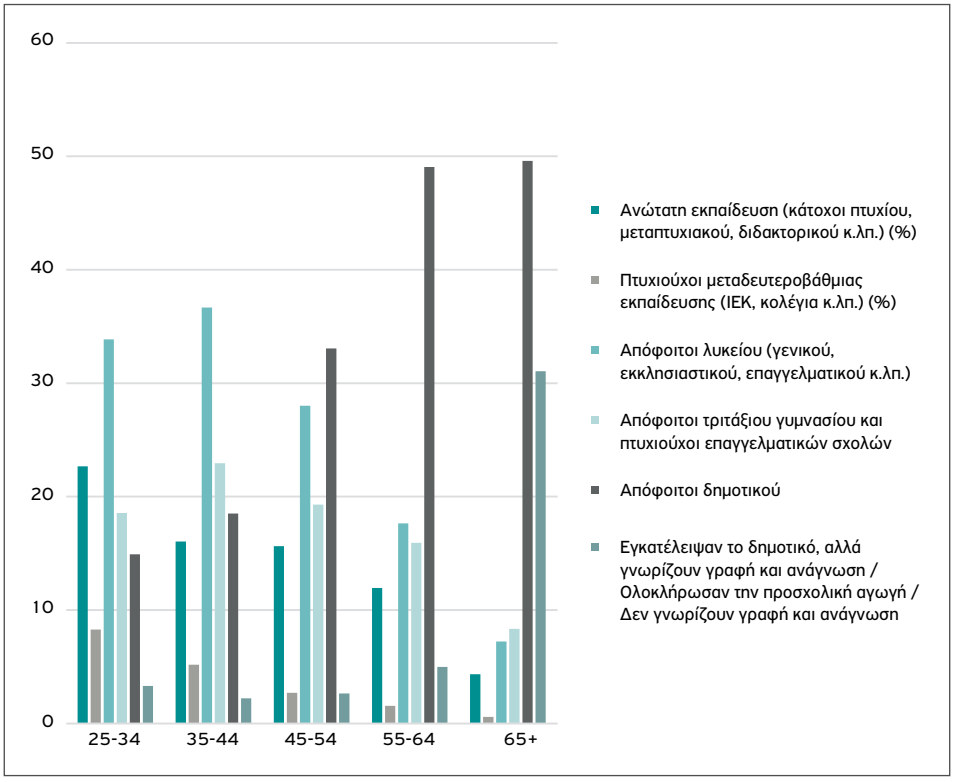

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

Διάγραμμα 11: Επίπεδο εκπαίδευσης ΠΕ Μεσσηνίας στις ηλικίες 25-65+ ετών (%)

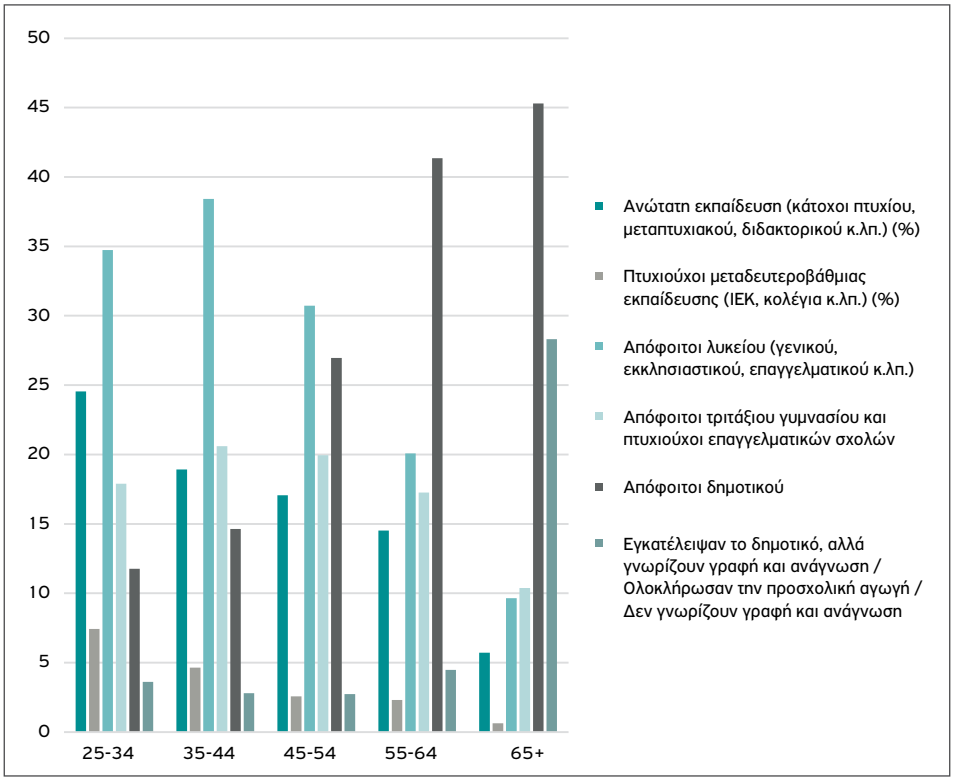

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

1.1.5.3 Οικογενειακή κατάσταση και φύλο

Ο δείκτης αυτός θα προσδιορίσει το δημογραφικό χαρακτηριστικό «οικογενειακή κατάσταση» ανάλογα με το φύλο. Σκοπός είναι να εξεταστεί αν υπάρχει διαφορά μεταξύ ανδρών και γυναικών αναφορικά με την οικογενειακή τους κατάσταση. Οι κατηγορίες που εξετάζονται είναι οι έξης: άγαμοι, έγγαμοι / με σύμφωνο συμβίωσης / σε διάσταση, χήροι (και από σύμφωνο συμβίωσης) και διαζευγμένοι (και από σύμφωνο συμβίωσης).

Στην Περιφέρεια Πελοποννήσου φαίνεται (βλ. Πίνακα 26) ότι δεν υπάρχουν μεγάλες διαφορές ανάλογα και με τον πληθυσμό ανδρών και γυναικών. Οι άγαμοι άνδρες υπερτερούν με 58,26% του συνόλου της περιφέρειας έναντι των άγαμων γυναικών (41,74%). Αντίθετα, στην κατηγορία «Χήροι, -ες» οι γυναίκες (82,82%) υπερτερούν σημαντικά έναντι των ανδρών (17,18).

Πίνακας 26: Σύγκριση οικογενειακής κατάστασης ανδρών – γυναικών επί του συνόλου της Περιφέρειας Πελοποννήσου

Περιφέρεια Πελοποννήσου	Άγαμοι	Άγαμοι (%)	Έγγαμοι, με σύμφωνο συμβίωσης και σε διάσταση	Έγγαμοι, με σύμφωνο συμβίωσης και σε διάσταση (%)	Χήροι (και από σύμφωνο συμβίωσης)	Χήροι (και από σύμφωνο συμβίωσης) (%)	Διαζευγμένοι (και από σύμφωνο συμβίωσης)	Διαζευγμένοι (και από σύμφωνο συμβίωσης) (%)
Και τα δύο φύλα	214.092	100	300.584	100	48.379	100	14.848	100
Άνδρες	124.723	58,26	151.800	50,50	8.312	17,18	6.942	46,75
Γυναίκες	89.369	41,74	148.784	49,50	40.067	82,82	7.906	53,25

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

Διάγραμμα 12: Σύγκριση οικογενειακής κατάστασης ανδρών – γυναικών επί του συνόλου της Περιφέρειας Πελοποννήσου

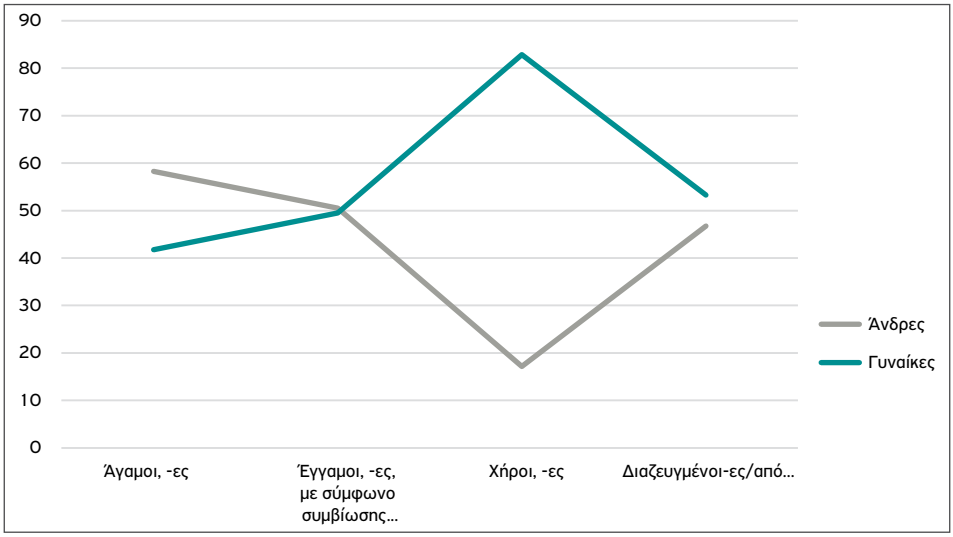

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

Στους Πίνακες 27 έως 31 φαίνονται τα αποτελέσματα για τους άνδρες και τις γυναίκες των ΠΕ της Περιφέρειας Πελοποννήσου, ανάλογα με την οικογενειακή τους κατάσταση. Πιο συγκεκριμένα, υπολογίζονται τα ποσοστά για τις προαναφερθείσες κατηγορίες, εκφρασμένα ως προς το σύνολο του πληθυσμού κάθε φύλου. Το πρώτο συμπέρασμα που είναι ολοφάνερο και προκύπτει από τον Πίνακα 27 είναι πως οι γυναίκες και οι άνδρες που έχουν χηρέψει εμφανίζουν ποσοστά με μεγάλη απόκλιση μεταξύ τους, τουλάχιστον 10 ποσοστιαίες μονάδες.

Αντίθετα, τα ποσοστά έγγαμων ανδρών και γυναικών σχεδόν ταυτίζονται και κυμαίνονται στο 50%. Οι διαζευγμένοι εμφανίζουν πολύ χαμηλά ποσοστά που δεν αγγίζουν το 3,5%. Σημαντική διαφορά μεταξύ των δύο φύλων παρουσιάζει η κατηγορία των αγάμων, με τους άνδρες να υπερβαίνουν κατά 10% τουλάχιστον τις γυναίκες. Τη μεγαλύτερη ποσοστιαία διαφορά αυτής της κατηγορίας κατέχουν οι άγαμοι άνδρες του νομού Λακωνίας με 43,32% έναντι 29,44% των γυναικών.

Πίνακας 27: Οικογενειακή κατάσταση ανδρών – γυναικών ΠΕ Αρκαδίας

ΠΕ Αρκαδίας	Άνδρες	Άνδρες (%)	Γυναίκες	Γυναίκες (%)
Σύνολο	**44.272**	**100**	**42.413**	**100**
Άγαμοι, -ες	19.200	43,37	13.122	30,94
Έγγαμοι, -ες/με σύμφωνο συμβίωσης, σε διάσταση	22.779	51,45	22.151	52,23
Χήροι, -ες	1.417	3,20	6.305	14,87
Διαζευγμένοι, -ες, και από σύμφωνο συμβίωσης	876	1,98	835	1,97

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

Πίνακας 28: Οικογενειακή κατάσταση ανδρών – γυναικών ΠΕ Αργολίδας

ΠΕ Αργολίδας	Άνδρες	Άνδρες (%)	Γυναίκες	Γυναίκες (%)
Σύνολο	**48.713**	**100**	**48.331**	**100**
Άγαμοι, -ες	20.664	42,42	15.076	31,19
Έγγαμοι, -ες, με σύμφωνο συμβίωσης, σε διάσταση	25.746	52,85	25.211	52,16
Χήροι, -ες	1.191	2,44	6.608	13,67
Διαζευγμένοι, -ες, και από σύμφωνο συμβίωσης	1.112	2,28	1.436	2,97

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

Πίνακας 29: Οικογενειακή κατάσταση ανδρών – γυναικών ΠΕ Κορινθίας

ΠΕ Κορινθίας	Άνδρες	Άνδρες (%)	Γυναίκες	Γυναίκες (%)
Σύνολο	**72.568**	**100**	**72.514**	**100**
Άγαμοι, -ες	30.932	42,62	23.396	32,26
Έγγαμοι, -ες, με σύμφωνο συμβίωσης, σε διάσταση	37.925	52,26	37.475	51,68
Χήροι, -ες	1.921	2,65	9.275	12,79
Διαζευγμένοι, -ες, και από σύμφωνο συμβίωσης	1.790	2,47	2.368	3,27

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

Πίνακας 30: Οικογενειακή κατάσταση ανδρών – γυναικών ΠΕ Λακωνίας

ΠΕ Λακωνίας	Άνδρες	Άνδρες (%)	Γυναίκες	Γυναίκες (%)
Σύνολο	**45.635**	**100**	**43.503**	**100**
Άγαμοι, -ες	19.770	43,32	12.809	29,44
Έγγαμοι, -ες, με σύμφωνο συμβίωσης, σε διάσταση	23.412	51,30	22.741	52,27
Χήροι, -ες	1.321	2,89	6.844	15,73
Διαζευγμένοι, -ες, και από σύμφωνο συμβίωσης	1.132	2,48	1.109	2,55

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

Πίνακας 31: Οικογενειακή κατάσταση ανδρών – γυναικών ΠΕ Μεσσηνίας

ΠΕ Μεσσηνίας	Άνδρες	Άνδρες (%)	Γυναίκες	Γυναίκες (%)
Σύνολο	**80.589**	**100**	**79.365**	**100**
Άγαμοι, -ες	34.157	42,38	24.966	31,46
Έγγαμοι, -ες, με σύμφωνο συμβίωσης, σε διάσταση	41.938	52,04	41.206	51,92
Χήροι, -ες	2.462	3,06	11.035	13,90
Διαζευγμένοι, -ες, και από σύμφωνο συμβίωσης	2.032	2,52	2.158	2,72

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

1.1.5.4 Επίπεδο εκπαίδευσης και φύλο

Με τον δείκτη επίπεδο εκπαίδευσης και φύλο θα περιγραφεί σε επίπεδο περιφέρειας και ΠΕ η σχέση μεταξύ του φύλου και του επιπέδου εκπαίδευσης των κατοίκων. Από τον Πίνακα 32 προκύπτει το ποσοστό των ανδρών και των γυναικών ανά περιφέρεια που έχουν αποφοιτήσει από ανώτατα και ανώτερα εκπαιδευτικά ιδρύματα. Αναλυτικότερα, το υψηλότερο ποσοστό εμφανίζουν οι άνδρες της Περιφέρειας Βορείου Αιγαίου με 54,6%, ενώ το αμέσως χαμηλότερο ποσοστό κατέχουν οι γυναίκες της Περιφέρειας Κεντρικής Μακεδονίας με 52,68%. Ανά τις περιφέρειες κατανέμονται ομοιόμορφα τα ποσοστά ανδρών και γυναικών, χωρίς ιδιαίτερες διαφορές. Στους Πίνακες 32 έως 36 δεν περιλαμβάνεται η κατηγορία «γεννημένοι μετά την 1/1/2005».

Πίνακας 32: Κάτοχοι πτυχίου ανώτατης εκπαίδευσης ανά φύλο και περιφέρεια

Περιφέρεια	Κάτοχοι διδακτορικού ή μεταπτυχιακού τίτλου / Πτυχιούχοι Παν/μίου - Πολυτεχνείου, ΑΤΕΙ, ΑΣΠΑΙΤΕ, ανώτερων επαγγελματικών και ισότιμων σχολών				
	Σύνολο	Άνδρες	Άνδρες (%)	Γυναίκες	Γυναίκες (%)
Σύνολο χώρας	**1.809.087**	**900.366**	**49,77**	**908.721**	**50,23**
Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης	71.748	35.893	50,03	35.855	49,97
Κεντρικής Μακεδονίας	303.657	143.689	47,32	159.968	52,68
Δυτικής Μακεδονίας	35.549	17.096	48,09	18.453	51,91
Ηπείρου	47.865	23.277	48,63	24.588	51,37
Θεσσαλίας	104.183	51.488	49,42	52.695	50,58
Στερεάς Ελλάδας	64.822	33.909	52,31	30.913	47,69
Ιονίων Νήσων	25.208	12.260	48,64	12.948	51,36
Δυτικής Ελλάδας	82.519	40.221	48,74	42.298	51,26
Πελοποννήσου	68.175	34.690	50,88	33.485	49,12
Αττικής	849.653	429.907	50,60	419.746	49,40
Βορείου Αιγαίου	27.301	14.906	54,60	12.395	45,40
Νοτίου Αιγαίου	37.467	19.356	51,66	18.111	48,34
Κρήτης	90.940	43.674	48,03	47.266	51,97

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

Τα ποσοστά του επιπέδου εκπαίδευσης στην Περιφέρεια Πελοποννήσου ανά φύλο εκφράζονται ως προς τον συνολικό πληθυσμό της. Συνεπώς, ο Πίνακας 32 παρουσιάζει τη διάρθρωση του πληθυσμού της περιφέρειας ως προς το επίπεδο εκπαίδευσης και το φύλο. Τα ποσοστά μεταξύ ανδρών και γυναικών ανά επίπεδο εκπαίδευσης εμφανίζουν διαφορές 10 μονάδων. Στο Διάγραμμα 13 αποτυπώνονται οι διαφορές που προαναφέρθηκαν.

Πίνακας 33: Επίπεδο εκπαίδευσης Περιφέρειας Πελοποννήσου, ανά φύλο (%)

Περιφέρεια Πελοποννήσου	Πτυχιούχοι ανώτατης εκπαίδευσης	Πτυχιούχοι μεταδευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (ΙΕΚ, κολέγια κ.λπ.)	Απόφοιτοι Λυκείου	Απόφοιτοι Γυμνασίου	Απόφοιτοι Δημοτικού	Εγκατέλειψαν το Δημοτικό
Άνδρες	50,88	45,59	51,37	59,01	49,87	41,36
Γυναίκες	49,12	54,41	48,63	40,99	50,13	58,64

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

Διάγραμμα 13: Σύγκριση επιπέδου εκπαίδευσης ανδρών – γυναικών Περιφέρειας Πελοποννήσου

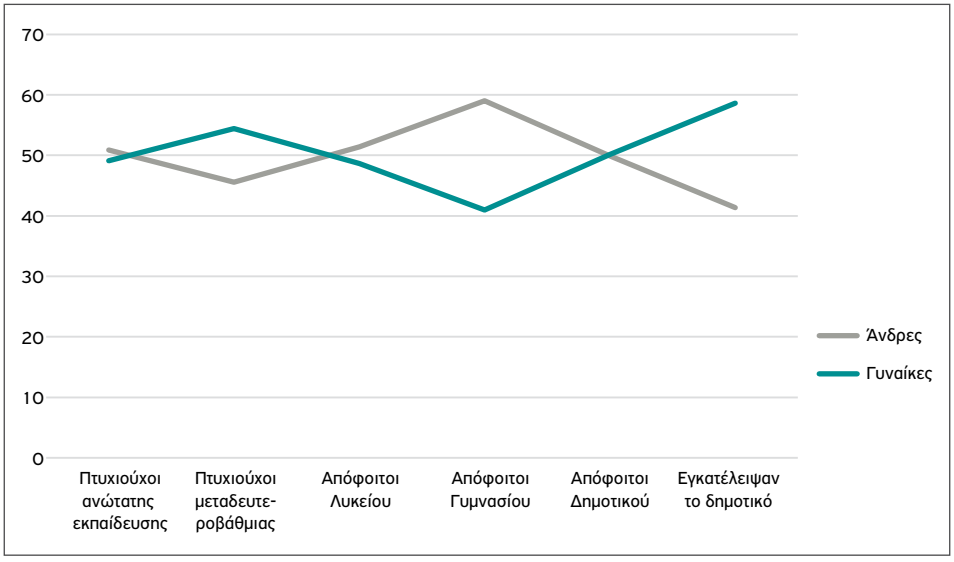

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

Στους Πίνακες 34 έως 38 περιέχονται τα ποσοστά του επιπέδου εκπαίδευσης ανά φύλο, εκφρασμένα επί του συνόλου του πληθυσμού που ανήκει στο κάθε φύλο. Για τις ΠΕ Πελοποννήσου, προκύπτουν τα εξής: Όπως διαπιστώθηκε και σε προηγούμενη ενότητα, το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού είναι απόφοιτοι Δημοτικού. Άνδρες και γυναίκες εμφανίζουν τα υψηλότερα ποσοστά σε αυτή την κατηγορία με τη Λακωνία να ξεχωρίζει στους άνδρες με 30,88% και την Αργολίδα στις γυναίκες με 30,87%. Συμπερασματικά, και σε αυτόν τον δείκτη οι ΠΕ εμφανίζουν ομοιογένεια μεταξύ τους.

Πίνακας 34: Επίπεδο εκπαίδευσης ΠΕ Αρκαδίας, ανά φύλο (%)

ΠΕ Αργολίδας	Πτυχιούχοι ανώτατης εκπαίδευσης	Πτυχιούχοι μεταδευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (ΙΕΚ, κολέγια κ.λπ.)	Απόφοιτοι Λυκείου	Απόφοιτοι Γυμνασίου	Απόφοιτοι Δημοτικού	Εγκατέλειψαν το Δημοτικό
Σύνολο	**11,95**	**3,23**	**21,51**	**14,45**	**29,04**	**14,39**
Άνδρες	12,08	3,08	22,27	16,87	28,81	11,33
Γυναίκες	11,81	3,38	20,72	11,91	29,29	17,58

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

Πίνακας 35: Επίπεδο εκπαίδευσης ΠΕ Αργολίδας, ανά φύλο (%)

ΠΕ Αργολίδας	Πτυχιούχοι ανώτατης εκπαίδευσης	Πτυχιούχοι μεταδευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (ΙΕΚ, κολέγια κ.λπ.)	Απόφοιτοι Λυκείου	Απόφοιτοι Γυμνασίου	Απόφοιτοι Δημοτικού	Εγκατέλειψαν το Δημοτικό
Σύνολο	**11,64**	**3,78**	**20,67**	**14,61**	**29,88**	**13,32**
Άνδρες	11,61	3,31	21,10	17,24	28,90	11,64
Γυναίκες	11,67	4,25	20,24	11,96	30,87	15,02

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

Πίνακας 36: Επίπεδο εκπαίδευσης ΠΕ Κορινθίας, ανά φύλο (%)

ΠΕ Κορινθίας	Πτυχιούχοι ανώτατης εκπαίδευσης	Πτυχιούχοι μεταδευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (ΙΕΚ, κολέγια κ.λπ.)	Απόφοιτοι Λυκείου	Απόφοιτοι Γυμνασίου	Απόφοιτοι Δημοτικού	Εγκατέλειψαν το Δημοτικό
Σύνολο	**12,46**	**3,67**	**22,90**	**15,03**	**27,79**	**11,82**
Άνδρες	12,64	3,41	22,99	17,56	26,52	10,31
Γυναίκες	12,29	3,93	22,80	12,51	29,07	13,33

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

Πίνακας 37: Επίπεδο εκπαίδευσης ΠΕ Λακωνίας, ανά φύλο (%)

ΠΕ Λακωνίας	Πτυχιούχοι ανώτατης εκπαίδευσης	Πτυχιούχοι μεταδευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (ΙΕΚ, κολέγια κ.λπ.)	Απόφοιτοι Λυκείου	Απόφοιτοι Γυμνασίου	Απόφοιτοι Δημοτικού	Εγκατέλειψαν το Δημοτικό
Σύνολο	**10,26**	**2,87**	**20,46**	**15,41**	**30,65**	**14,92**
Άνδρες	10,34	2,64	20,58	18,04	30,88	12,10
Γυναίκες	10,18	3,11	20,34	12,65	30,42	17,88

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

Πίνακας 38: Επίπεδο εκπαίδευσης ΠΕ Μεσσηνίας, ανά φύλο (%)

ΠΕ Μεσσηνίας	Πτυχιούχοι ανώτατης εκπαίδευσης	Πτυχιούχοι μεταδευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (ΙΕΚ, κολέγια κ.λπ.)	Απόφοιτοι Λυκείου	Απόφοιτοι Γυμνασίου	Απόφοιτοι Δημοτικού	Εγκατέλειψαν το Δημοτικό
Σύνολο	**12,06**	**2,80**	**22,62**	**16,05**	**26,39**	**14,43**
Άνδρες	12,16	2,39	23,20	18,65	26,84	11,12
Γυναίκες	11,96	3,21	22,04	13,40	25,93	17,79

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

1.2 Οικονομικοί δείκτες

1.2.1 Απασχόληση

Οι οικονομικοί δείκτες έχουν σκοπό να προσδιορίσουν τον βαθμό στον οποίο στοιχεία όπως το ΑΕΠ, το κατά κεφαλήν ΑΕΠ, η ΑΠΑ μεταβάλλονται διαχρονικά. Στους οικονομικούς και τους κοινωνικούς δείκτες μπορεί να συμπεριληφθεί η απασχόληση.

Πρώτα γίνεται αναφορά στον πληθυσμό της χώρας, που είναι οικονομικά μη ενεργός (βλ. Πίνακα 39), δηλαδή αποτελείται από μαθητές και σπουδαστές, συνταξιούχους, εισοδηματίες, κατοίκους των περιφερειών που ασχολούνται με τα οικιακά και λοιπούς.

Πίνακας 39: Οικονομικά μη ενεργός πληθυσμός ανά περιφέρεια αναλυτικά

Περιφέρεια	Σύνολο	Μαθητές – σπουδαστές	Συνταξιούχοι	Εισοδηματίες	Οικιακά	Λοιποί
Σύνολο χώρας	**6.229.650**	**1.737.074**	**2.407.222**	**22.804**	**1.224.095**	**838.455**
Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης	373.603	96.207	153.356	729	70.438	52.873
Κεντρικής Μακεδονίας	1.110.495	322.500	424.303	3.051	212.843	147.798
Δυτικής Μακεδονίας	175.595	47.447	71.319	318	35.605	20.906
Ηπείρου	207.144	54.209	93.852	597	34.555	23.931
Θεσσαλίας	449.335	116.130	187.139	983	88.855	56.228
Στερεάς Ελλάδας	330.112	79.218	141.494	844	67.629	40.927
Ιονίων Νήσων	119.162	30.747	50.701	1.032	21.876	14.806
Δυτικής Ελλάδας	418.621	119.710	159.389	1.417	85.669	52.436
Πελοποννήσου	343.917	80.790	152.193	1.845	65.513	43.576
Αττικής	2.056.872	601.927	733.805	9.044	422.550	289.546
Βορείου Αιγαίου	122.603	29.512	50.636	455	25.034	16.966
Νοτίου Αιγαίου	165.999	48.503	57.148	885	35.568	26.895
Κρήτης	353.192	110.174	131.887	1.604	57.960	51.567

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2014)

Στον Πίνακα 40 και στο Διάγραμμα 14 παρουσιάζεται το σύνολο του οικονομικά μη ενεργού πληθυσμού, εκφρασμένο σε ποσοστά. Η Περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας κατέχει το υψηλότερο ποσοστό, που ανέρχεται σε 61,90% του συνόλου του πληθυσμού της, ενώ το χαμηλότερο κατέχει η Περιφέρεια Αττικής (53,73%) και ακολουθεί η Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου με 54,69%. Η Περιφέρεια Πελοποννήσου κατέχει το 59,51% και δεν εμφανίζει σημαντικές διαφορές με τις υπόλοιπες περιφέρειες.

Πίνακας 40: Οικονομικά μη ενεργός πληθυσμός ανά περιφέρεια (%)

Περιγραφή τόπου μόνιμης διαμονής	Σύνολο οικονομικά μη ενεργού πληθυσμού
Σύνολο χώρας	**57,60**
Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης	61,43
Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας	59,00
Περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας	61,90
Περιφέρεια Ηπείρου	61,49
Περιφέρεια Θεσσαλίας	61,32
Περιφέρεια Στερεάς Ελλάδας	60,31
Περιφέρεια Ιονίων Νήσων	57,33
Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας	61,58
Περιφέρεια Πελοποννήσου	59,51
Περιφέρεια Αττικής	53,73
Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου	61,54
Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου	54,69
Περιφέρεια Κρήτης	56,69

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

Διάγραμμα 14: Οικονομικά μη ενεργός πληθυσμός ανά περιφέρεια (%)

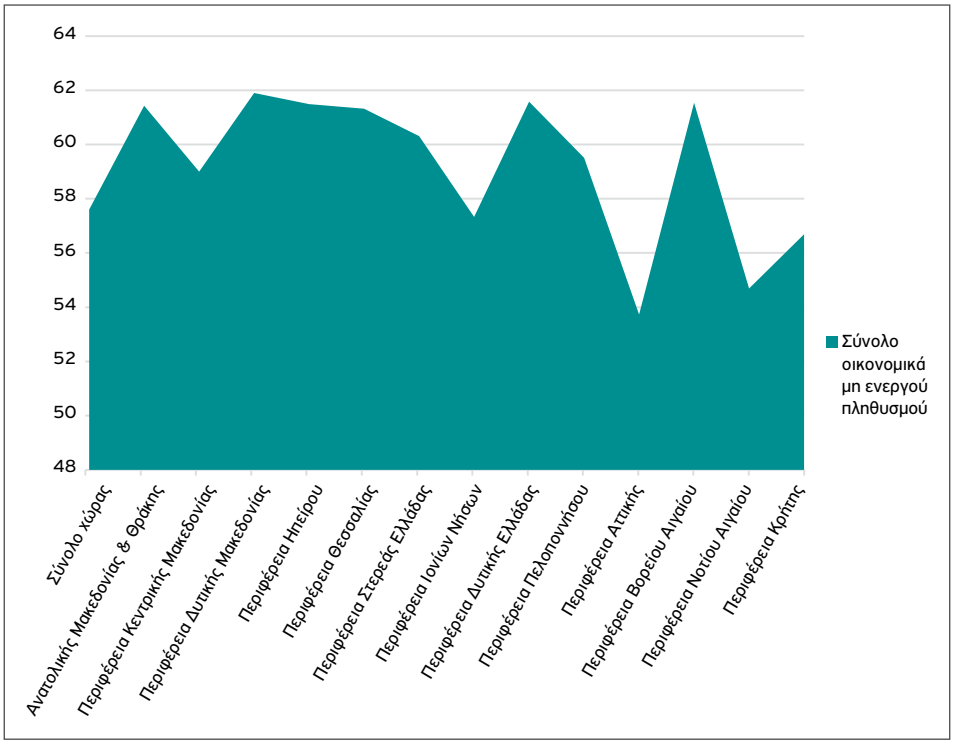

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

Ο Πίνακας 41 περιλαμβάνει τα ποσοστά του οικονομικά μη ενεργού πληθυσμού της Περιφέρειας Πελοποννήσου ανά ΠΕ και δεν εμφανίζει σημαντικές διαφορές με τους υπόλοιπους νομούς της περιφέρειας. Η Αρκαδία εμφανίζει το μεγαλύτερο ποσοστό από τις πέντε (61,55%).

Πίνακας 41: Οικονομικά μη ενεργός πληθυσμός ανά ΠΕ Πελοποννήσου (%)

Περιφέρεια Πελοποννήσου	Σύνολο οικονομικά μη ενεργού πληθυσμού
ΠΕ Αρκαδίας	61,55
ΠΕ Αργολίδας	58,04
ΠΕ Κορινθίας	58,73
ΠΕ Λακωνίας	59,92
ΠΕ Μεσσηνίας	59,77

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

Πίνακας 42: Οικονομικά ενεργός πληθυσμός ανά περιφέρεια (%)

Περιγραφή τόπου μόνιμης διαμονής	Σύνολο οικονομικά ενεργού πληθυσμού
Σύνολο χώρας	**42,40**
Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης	38,57
Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας	41,00
Περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας	38,10
Περιφέρεια Ηπείρου	38,51
Περιφέρεια Θεσσαλίας	38,68
Περιφέρεια Στερεάς Ελλάδας	39,69
Περιφέρεια Ιονίων Νήσων	42,67
Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας	38,42
Περιφέρεια Πελοποννήσου	40,49
Περιφέρεια Αττικής	46,27
Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου	38,46
Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου	45,31
Περιφέρεια Κρήτης	43,31

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

Ο Πίνακας 42 εμφανίζει τον οικονομικά ενεργό πληθυσμό ανά περιφέρεια, εκφρασμένο σε ποσοστά. Όπως προκύπτει, η Περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας κατέχει το χαμηλότερο ποσοστό οικονομικά ενεργού πληθυσμού (38,10%) και η Αττική το υψηλότερο (46,27%). Από τους ανωτέρω πίνακες φαίνεται πως το σύνολο του οικονομικά μη ενεργού πληθυσμού υπερτερεί έναντι του ενεργού σε όλες τις περιφέρειες της Ελλάδας και ΠΕ της Πελοποννήσου.

Στον Πίνακα 43 εμφανίζεται ο λόγος των απασχολούμενων προς τους ανέργους κάθε περιφέρειας. Τα αποτελέσματα αυτά προσδιορίζουν το κατά πόσο υπερβαίνουν ή όχι οι απασχολούμενοι τον αριθμό των ανέργων. Τα στοιχεία που προκύπτουν από το πίνακα δηλώνουν πως οι απασχολούμενοι είναι σε όλες τις περιφέρειες και τις ηλικιακές ομάδες περισσότεροι των ανέργων. Πιο αναλυτικά, στους οικονομικά ενεργούς κατοίκους από 25 έως 34 ετών, ο λόγος είναι σχεδόν ίσος με 3, πράγμα που σημαίνει πως οι απασχολούμενοι είναι σχεδόν τρεις έναντι ενός ανέργου. Όσο αυξάνεται η ηλικία αυξάνεται ο λόγος απασχόλησης και ανεργίας.

Πίνακας 43: Λόγος απασχολούμενων/ανέργων ανά περιφέρεια

Περιφέρεια	Απασχολούμενοι/Άνεργοι				
	Ηλικιακές ομάδες				
	25-34 ετών	35-44 ετών	45-54 ετών	55-64 ετών	65+ ετών
Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης	3,20	5,20	5,68	6,52	58,06
Κεντρικής Μακεδονίας	2,81	4,86	5,14	5,09	28,86
Δυτικής Μακεδονίας	2,25	4,92	6,19	5,82	32,86
Ηπείρου	3,03	6,38	7,95	8,87	69,11
Θεσσαλίας	3,00	6,21	7,75	8,73	60,39
Στερεάς Ελλάδας	3,13	6,03	7,39	7,82	45,54
Ιονίων Νήσων	3,73	6,33	7,26	6,85	40,00
Δυτικής Ελλάδας	2,69	5,67	6,81	7,01	42,75
Πελοποννήσου	3,69	7,57	9,62	10,60	57,11
Αττικής	3,74	5,90	6,29	5,91	40,84
Βορείου Αιγαίου	4,96	8,77	10,65	11,36	39,21
Νοτίου Αιγαίου	5,42	8,81	10,00	8,83	44,41
Κρήτης	3,94	7,13	8,43	9,41	48,25

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

Η διαχρονική μείωση του λόγου απασχόλησης και ανεργίας μπορεί να ερμηνευθεί ως μείωση των απασχολουμένων και αύξηση των ανέργων, καθώς τα στοιχεία αποτελούν το 100% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού. Αυτό συμβαίνει επειδή, όταν αυξάνεται το ένα μέγεθος, υποχρεωτικά μειώνεται το άλλο. Η ανεργία πλήττει όλες τις περιφέρειες της χώρας, καθώς στις νεαρές ηλικίες 25 έως 34 ετών η ανεργία κυμαίνεται στο 25%. Υψηλότερα αποτελέσματα απασχολουμένων εμφανίζει η Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου. Η Περιφέρεια Πελοποννήσου εμφανίζει πολύ υψηλά ποσοστά στις κατηγορίες 35-44 ετών, 45-54 ετών και 55-64 ετών σε σχέση με τις άλλες περιφέρειες.

Στους Πίνακες 44 και 45 περιλαμβάνονται τα ποσοστά των απασχολουμένων και ανέργων ανδρών και γυναικών για το σύνολο της χώρας και για την Περιφέρεια Πελοποννήσου.

Πίνακας 44: Ποσοστό απασχολουμένων και ανέργων ανδρών και γυναικών

Περιφέρειες	Απασχολούμενοι	Άνεργοι
Σύνολο χώρας	**81,27**	**18,73**
Άνδρες	81,76	18,24
Γυναίκες	80,57	19,43

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

Πίνακας 45: Ποσοστό απασχολουμένων και ανέργων ανδρών και γυναικών

Περιφέρεια Πελοποννήσου	Απασχολούμενοι	Άνεργοι
Σύνολο	**84,09**	**15,91**
Άνδρες	85,27	14,73
Γυναίκες	82,14	17,86

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2011) (υπολογισμοί συγγραφέων)

Σύμφωνα με τα ποσοστά των πινάκων, η Περιφέρεια Πελοποννήσου εμφανίζει καλύτερα αποτελέσματα από το σύνολο της χώρας. Συγκεκριμένα, οι απασχολούμενοι και των δύο φύλων της Περιφέρειας Πελοποννήσου υπερτερούν σε ποσοστό των απασχολουμένων της χώρας. Συνεπώς, η ανεργία στην Πελοπόννησο είναι χαμηλότερη σε σχέση με το σύνολο της χώρας, με ποσοστά 15,91% και 18,73% αντίστοιχα.

Ο Πίνακας 46 αποτυπώνει τα ποσοστά απασχόλησης ανά κλάδο για την κάθε περιφέρεια της Ελλάδας. Το αξιοσημείωτο είναι πως η Περιφέρεια Πελοποννήσου εμφανίζει ξεκάθαρα το υψηλότερο ποσοστό (25,6%) στον κλάδο «γεωργία, δασοκομία και αλιεία» σε σχέση με τις υπόλοιπες περιφέρειες, ενώ η αμέσως επόμενη διαφέρει σχεδόν κατά 5 ποσοστιαίες μονάδες.

Είναι προφανές πως τα υψηλότερα ποσοστά στον κλάδο «δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλυμάτων και υπηρεσιών εστίασης» καταλαμβάνουν οι περιφέρειες Νοτίου Αιγαίου, Ιονίων Νήσων και Κρήτης, με 23,9%, 21,8% και 15,1%, αντίστοιχα. Στον παραπάνω κλάδο, η Περιφέρεια Πελοποννήσου κατέχει μέτριο ποσοστό, σχεδόν το μισό της Περιφέρειας Κρήτης (7,5%). Η κατηγορία αυτή εμφανίζει μέτρια έως χαμηλά ποσοστά για το σύνολο της χώρας, με εξαίρεση τις τρεις προαναφερθείσες περιφέρειες.

Ο κλάδος που εμφανίζει τα περισσότερα υψηλά ποσοστά, ομοιογενώς μεταξύ των περιφερειών της χώρας είναι το «χονδρικό και λιανικό εμπόριο – επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών». Αυτό δείχνει ότι το εμπόριο και τα συνεργεία αυτοκινήτων, δηλαδή οι σχεδόν καθημερινές ανάγκες, εμφανίζουν μεγαλύτερη απασχόληση για το σύνολο των περιφερειών της χώρας. Σε αυτή την κατηγορία η Πελοπόννησος κατέχει αρνητική πρωτιά, καθώς εμφανίζει το χαμηλότερο ποσοστό (14,5%) σε σχέση με τις υπόλοιπες.

Από τον Πίνακα 46 προκύπτουν τα εξής συμπεράσματα για την Περιφέρεια Πελοποννήσου: Ακμάζει με διαφορά ο πρωτογενής τομέας, η τουριστική βιομηχανία βρίσκεται σε μέτρια επίπεδα, όπως στις περισσότερες περιφέρειες, ενώ στον τομέα στον οποίο όλη η χώρα ανθεί, η Περιφέρεια Πελοποννήσου δεν ακολουθεί με την ίδια δυναμικότητα.

Πίνακας 46: Απασχόληση ανά κλάδο και ανά περιφέρεια

Περιφέρεια	Γεωργία, δασοκομία και αλιεία	Ορυχεία και λατομεία	Μεταποίηση	Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού	Παροχή νερού, επεξεργασία λυμάτων, διαχείριση αποβλήτων και δραστηριοτήτων εξυγίανσης	Κατασκευές	Χονδρικό και λιανικό εμπόριο – Επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών	Μεταφορά και αποθήκευση	Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλυμάτων και υπηρεσιών εστίασης	Ενημέρωση και επικοινωνία	Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες	Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες	Διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες	Δημόσια διοίκηση και άμυνα – Υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	Εκπαίδευση	Δραστηριότητες σχετικές με την ανθρώπινη υγεία και την κοινωνική μέριμνα	Τέχνες, διασκέδαση και ψυχαγωγία	Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών	Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών – Μη διαφοροποιημένες δραστηριότητες νοικοκυριών, που αφορούν την παραγωγή αγαθών –και υπηρεσιών– για ίδια χρήση	Δραστηριότητες εξωδίκων οργανισμών και φορέων	Όλοι οι κλάδοι
Σύνολο χώρας	**10,0**	**0,2**	**9,2**	**0,8**	**0,5**	**6,8**	**17,5**	**5,2**	**7,8**	**2,4**	**2,7**	**0,2**	**5,4**	**2,7**	**9,7**	**7,9**	**6,4**	**1,3**	**1,9**	**1,4**	**0,0**	**100**
Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης	20,7	0,7	9,5	0,5	0,5	5,3	14,8	3,1	6,2	1,0	1,4	0,1	3,7	1,9	13,9	8,0	5,7	0,8	1,7	0,4	0,0	100
Κεντρικής Μακεδονίας	11,5	0,2	11,8	0,5	0,5	5,7	19,4	4,3	6,8	1,7	1,9	0,3	5,3	2,4	8,1	9,0	6,6	1,3	1,9	0,8	0,0	100
Δυτικής Μακεδονίας	14,1	1,7	8,9	7,4	0,6	7,4	14,9	3,0	5,9	0,9	1,4	0,1	4,0	1,5	10,1	9,9	5,3	0,9	1,8	0,3	0,0	100
Ηπείρου	15,1	0,2	7,6	0,6	0,5	8,9	15,7	3,5	8,3	0,9	1,5	0,1	4,4	1,8	9,7	9,7	7,9	1,0	1,9	0,6	0,0	100
Θεσσαλίας	18,2	0,2	9,3	0,5	0,6	7,0	16,1	3,4	6,9	0,9	1,5	0,1	4,5	1,7	10,1	9,4	6,3	0,9	1,8	0,6	0,0	100
Στερεάς Ελλάδας	17,3	0,6	13,9	0,9	0,7	8,1	15,7	4,6	6,6	1,1	1,6	0,1	3,7	2,0	8,6	6,9	4,4	0,8	1,7	0,9	0,0	100
Ιονίων Νήσων	9,4	0,1	4,1	0,4	0,5	9,3	16,4	5,1	21,8	0,9	1,4	0,2	4,0	3,4	7,2	7,1	4,7	1,1	1,8	1,1	0,0	100
Δυτικής Ελλάδας	19,5	0,1	7,0	0,7	0,5	8,1	16,2	4,6	6,6	1,3	1,8	0,1	4,1	1,9	8,7	8,9	6,0	1,0	2,0	0,9	0,0	100
Πελοποννήσου	25,6	0,2	6,6	1,4	0,5	8,5	14,5	3,8	7,5	1,0	1,6	0,2	3,7	1,8	7,7	6,4	4,7	1,4	1,8	1,2	0,0	100
Αττικής	1,2	0,1	9,6	0,7	0,5	6,1	18,8	6,9	5,8	4,4	4,5	0,3	7,0	3,6	10,3	7,3	7,2	1,6	2,0	2,3	0,0	100
Βορείου Αιγαίου	13,7	0,2	4,4	0,8	0,4	8,9	14,9	5,5	9,2	1,0	1,4	0,1	3,5	1,7	17,1	8,4	5,5	0,8	1,8	0,9	0,0	100
Νοτίου Αιγαίου	5,2	0,4	4,5	0,9	0,7	10,6	16,5	4,9	23,9	0,9	1,4	0,1	3,6	3,4	9,6	6,0	4,0	1,2	1,7	0,7	0,0	100
Κρήτης	14,7	0,1	5,9	0,6	0,4	7,4	16,0	3,9	15,1	1,2	1,8	0,2	4,2	2,9	7,7	7,9	6,1	1,0	1,9	1,0	0,1	100

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2014), Οικονομικά χαρακτηριστικά του μόνιμου πληθυσμού της χώρας

1.2.2 Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία (ΑΠΑ)

Η ΑΠΑ ορίζεται ως η συνολική αξία της παραγωγικής διαδικασίας και η επιβάρυνση των προϊόντων και υπηρεσιών από κάθε κλάδο παραγωγής. Υπολογίζεται αν αφαιρεθεί η αξία ενδιάμεσης κατανάλωσης από την αξία της απόδοσης παραγωγής.

Στον Πίνακα 47 παρουσιάζεται η ΑΠΑ σε ποσοστά, διαχρονικά, από το 2011 έως το 2015 για όλες τις περιφέρειες της Ελλάδας. Όπως φαίνεται, η περιφέρεια Αττικής κατέχει τα υψηλότερα (άνω του 47%) ποσοστά ΑΠΑ, δεδομένου πως είναι η πλέον πυκνοκατοικημένη, συνεπώς με περισσότερες επιχειρήσεις σε πολλούς κλάδους και ακολουθεί η Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας (άνω του 13%), με σημαντικά χαμηλότερα ποσοστά.

Στις περισσότερες περιφέρειες φαίνεται ότι το ποσοστό ΑΠΑ αυξάνεται, έστω και οριακά, σε κάποιες ότι μένει σχεδόν σταθερό και σε άλλες ότι μειώνεται. Αναλυτικά, μειώνεται στις Περιφέρειες Αττικής, Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης, Κεντρικής Μακεδονίας και Στερεάς Ελλάδας.

Πίνακας 47: ΑΠΑ ανά περιφέρεια (%)

Περιφέρεια	Έτος				
	2011	2012	2013	2014	2015
Σύνολο χώρας	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**
Αττικής	48,37	48,09	48,12	47,80	47,86
Βορείου Αιγαίου	1,39	1,36	1,38	1,39	1,41
Νοτίου Αιγαίου	3,09	3,08	3,20	3,27	3,45
Κρήτης	4,62	4,55	4,66	4,83	4,98
Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης	3,97	4,00	3,91	3,88	3,83
Κεντρικής Μακεδονίας	13,75	13,69	13,58	13,51	13,45
Δυτικής Μακεδονίας	2,28	2,42	2,38	2,48	2,44
Ηπείρου	2,21	2,18	2,20	2,20	2,20
Θεσσαλίας	4,90	5,07	5,11	5,19	5,14
Ιονίων Νήσων	1,63	1,65	1,64	1,68	1,76
Δυτικής Ελλάδας	4,63	4,66	4,56	4,57	4,60
Στερεάς Ελλάδας	4,81	4,84	4,81	4,78	4,46
Πελοποννήσου	4,35	4,41	4,43	4,44	4,41

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 48: ΑΠΑ ανά ΠΕ Πελοποννήσου (%)

Τόπος διαμονής	Έτος									
	2011/ Σύνολο χώρας	2011/ Πελοπόννησος	2012/ Σύνολο χώρας	2012/ Πελοπόννησος	2013/ Σύνολο χώρας	2013/ Πελοπόννησος	2014/ Σύνολο χώρας	2014/ Πελοπόννησος	2015/ Σύνολο χώρας	2015/ Πελοπόννησος
Περιφέρεια Πελοποννήσου	**4,35**	**100**	**4,41**	**100**	**4,43**	**100**	**4,44**	**100**	**4,41**	**100**
ΠΕ Αργολίδας	0,80	18,40	0,81	18,28	0,82	18,55	0,83	18,63	0,81	18,47
ΠΕ Αρκαδίας	0,72	16,59	0,72	16,38	0,75	16,95	0,76	17,08	0,79	17,88
ΠΕ Κορινθίας	1,11	25,47	1,14	25,89	1,14	25,80	1,11	24,89	1,08	24,38
ΠΕ Λακωνίας	0,62	14,24	0,62	14,11	0,63	14,29	0,62	14,05	0,62	14,17
ΠΕ Μεσσηνίας	1,10	25,23	1,12	25,38	1,09	24,51	1,12	25,23	1,11	25,13

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

Ο Πίνακας 48 εμφανίζει την ΑΠΑ ανά ΠΕ Πελοποννήσου, εκφρασμένη ως προς το σύνολο της χώρας και το σύνολο της περιφέρειας. Τα υψηλότερα ποσοστά κατέχουν οι νομοί Κορινθίας και Μεσσηνίας, τα οποία όμως σε διάστημα τετραετίας μειώθηκαν. Το χαμηλότερο ποσοστό κατέχει η ΠΕ Λακωνίας, το οποίο μειώνεται επίσης σε διάστημα τετραετίας.

1.2.3 Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ)

Το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ) είναι το σύνολο των τελικών αγαθών και υπηρεσιών που έχουν παραχθεί σε διάστημα ενός ημερολογιακού έτους σε μια χώρα. Είναι εκφρασμένο σε χρηματικές μονάδες και αποτελεί δείκτη οικονομικής ανάπτυξης. Όπως περιγράφεται από την ονομασία του, περιλαμβάνει τα προϊόντα και τις υπηρεσίες που παράγονται από μονάδες εντός της επικράτειας της χώρας, ακόμα κι όταν αυτές ανήκουν σε κατοίκους άλλης χώρας. Αποτελεί το άθροισμα της κατανάλωσης, της επένδυσης, της δημόσιας δαπάνης και των καθαρών εξαγωγών της χώρας ή της περιοχής που εξετάζεται. Στον υπολογισμό των πινάκων της ενότητας αυτής οι μεταβολές είναι ονομαστικές, καθώς δεν λαμβάνεται υπόψη ο δείκτης τιμών κάθε έτους.

Ο Πίνακας 49 έχει ιδιαίτερη σημασία καθώς αναδεικνύει τις παραγωγικές δυνατότητες κάθε περιφέρειας για την περίοδο 2011-2015. Στο ποσοστό που καταλαμβάνει κάθε περιφέρεια επί του ΑΕΠ αντικατοπτρίζεται η οικονομική ισχύς τους για τη χώρα. Η Περιφέρεια Αττικής, που καταλαμβάνει το 47,86% (2015) του συνολικού ΑΕΠ, έχει καθοριστικό ρόλο στην οικονομία της χώρας, καθώς παράγει σχεδόν το μισό του συνολικού ΑΕΠ της Ελλάδας. Σε διάστημα τετραετίας, το ποσοστό μειώθηκε σχεδόν κατά

μία ποσοστιαία μονάδα. Σε έξι από τις επτά περιφέρειες σημειώθηκε μικρή αύξηση του ποσοστού τους επί του συνολικού ΑΕΠ της Ελλάδας.

Πίνακας 49: ΑΕΠ ανά περιφέρεια (%)

Περιφέρεια	Έτος				
	2011	2012	2013	2014	2015
Σύνολο χώρας	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**
Αττικής	48,77	48,47	48,51	48,16	47,86
Βορείου Αιγαίου	1,42	1,40	1,42	1,43	1,41
Νοτίου Αιγαίου	3,19	3,18	3,31	3,38	3,45
Κρήτης	4,69	4,63	4,74	4,92	4,98
Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης	3,94	3,96	3,88	3,85	3,83
Κεντρικής Μακεδονίας	13,57	13,50	13,38	13,31	13,45
Δυτικής Μακεδονίας	2,33	2,47	2,43	2,54	2,44
Ηπείρου	2,23	2,19	2,21	2,21	2,20
Θεσσαλίας	4,81	4,98	5,02	5,10	5,14
Ιονίων Νήσων	1,68	1,70	1,70	1,74	1,76
Δυτικής Ελλάδας	4,64	4,68	4,58	4,59	4,60
Στερεάς Ελλάδας	4,48	4,51	4,47	4,43	4,46
Πελοποννήσου	4,25	4,33	4,34	4,35	4,41

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

Μεγάλη σημασία για την ανάλυση αυτού του οικονομικού δείκτη έχει η μεταβολή του ΑΕΠ που παράγει η κάθε περιφέρεια ετησίως, από το 2011 έως το 2015 (Πίνακας 50). Φαίνεται από τον πίνακα πως την περίοδο 2011-2012 το ΑΕΠ μειώθηκε σχεδόν κατά μία ποσοστιαία μονάδα για την Ελλάδα και κάθε περιφερειά της. Χαμηλότερη μείωση εμφανίζει η Περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας, με ποσοστό 0,98% την ίδια περίοδο. Στο διάστημα 2011-2015, φαίνεται πως το ΑΕΠ συνέχισε να μειώνεται με χαμηλό ρυθμό μεταβολής. Είναι σαφές από τον πίνακα πως διαχρονικά δεν προκύπτουν σημαντικές ποσοστιαίες διαφορές μεταξύ των περιφερειών.

Πίνακας 50: Ονομαστική μεταβολή του ΑΕΠ ανά περιφέρεια (%)

Περιφέρειες	Μεταβολή ΑΕΠ 2011-2012	Μεταβολή ΑΕΠ 2011-2013	Μεταβολή ΑΕΠ 2011-2014	Μεταβολή ΑΕΠ 2011-2015
Ελλάδα	**0,92**	**0,87**	**0,86**	**0,85**
Αττικής	0,92	0,87	0,85	0,84
Βορείου Αιγαίου	0,91	0,87	0,87	0,84
Νοτίου Αιγαίου	0,92	0,91	0,91	0,92
Κρήτης	0,91	0,88	0,90	0,90
Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης	0,93	0,86	0,84	0,83
Κεντρικής Μακεδονίας	0,92	0,86	0,85	0,84
Δυτικής Μακεδονίας	0,98	0,91	0,94	0,89
Ηπείρου	0,91	0,87	0,86	0,84
Θεσσαλίας	0,96	0,91	0,92	0,91
Ιονίων Νήσων	0,94	0,88	0,89	0,89
Δυτικής Ελλάδας	0,93	0,86	0,85	0,84
Στερεάς Ελλάδας	0,93	0,87	0,85	0,85
Πελοποννήσου	0,94	0,89	0,88	0,88

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

Ο Πίνακας 51 περιγράφει τη μεταβολή του ΑΕΠ των ΠΕ της Περιφέρειας Πελοποννήσου την περίοδο 2011-2015. Οι μεταβολές κυμαίνονται σε όμοια μεταξύ τους επίπεδα.

Πίνακας 51: Ονομαστική μεταβολή ΑΕΠ την περίοδο 2011-2015 ανά ΠΕ Πελοποννήσου (%)

ΠΕ	Μεταβολή ΑΕΠ 2011-2015
Περιφέρεια Πελοποννήσου	**0,88**
ΠΕ Αργολίδας	0,90
ΠΕ Αρκαδίας	0,92
ΠΕ Κορινθίας	0,86
ΠΕ Λακωνίας	0,87
ΠΕ Μεσσηνίας	0,87

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

Οι ΠΕ που συμβάλλουν περισσότερο στον σχηματισμό του ΑΕΠ είναι της Μεσσηνίας και της Κορινθίας, με ποσοστά 25,13% και 24,38% αντίστοιχα, ενώ λιγότερο συμμετέχει η ΠΕ Λακωνίας με ποσοστό 14,17% επί του συνόλου του ΑΕΠ της Περιφέρειας Πελοποννήσου.

Πίνακας 52: ΑΕΠ ανά ΠΕ Πελοποννήσου (%)

Τόπος διαμονής	Έτος									
	2011		2012		2013		2014		2015	
	Σύνολο χώρας	Πελοπόν-νησος	Σύνολο χώρας	Πελοπόν-νησος	Σύνολο χώρας	Πελοπόν-νησος	Σύνολο χώρας	Πελοπόν-νησος	Σύνολο χώρας	Πελοπόν-νησος
Περιφέρεια Πελοπον-νήσου	**4,25**	**100**	**4,33**	**100**	**4,34**	**100**	**4,35**	**100**	**4,41**	**100**
ΠΕ Αργολίδας	0,77	18,19	0,78	18,00	0,79	18,28	0,80	18,39	0,81	18,47
ΠΕ Αρκαδίας	0,73	17,16	0,73	16,91	0,76	17,55	0,77	17,71	0,79	17,88
ΠΕ Κορινθίας	1,06	24,91	1,09	25,27	1,09	25,21	1,06	24,26	1,08	24,38
ΠΕ Λακωνίας	0,61	14,35	0,61	14,15	0,62	14,36	0,61	14,12	0,62	14,17
ΠΕ Μεσσηνίας	1,08	25,49	1,11	25,56	1,07	24,68	1,11	25,46	1,11	25,13

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

1.2.4 Κατά κεφαλήν ΑΕΠ

Το κατά κεφαλήν ΑΕΠ αφορά το προϊόν/υπηρεσία που παράγει κάθε κάτοικος εντός μιας χώρας, περιφέρειας κ.λπ. αν η διανομή του ήταν ίση. Υπολογίζεται διαιρώντας το ΑΕΠ με τον πληθυσμό. Με αυτόν τον τρόπο διευκολύνει τις συγκρίσεις διαχρονικά, καθώς περιλαμβάνει τη μεταβολή του πληθυσμού. Για τον υπολογισμό των πινάκων αυτής της ενότητας χρησιμοποιήθηκαν στοιχεία εκφρασμένα σε τρέχουσες τιμές, συνεπώς οι μεταβολές είναι *ονομαστικές*.

Διάγραμμα 15: Κατά κεφαλήν ΑΕΠ, σύνολο χώρας

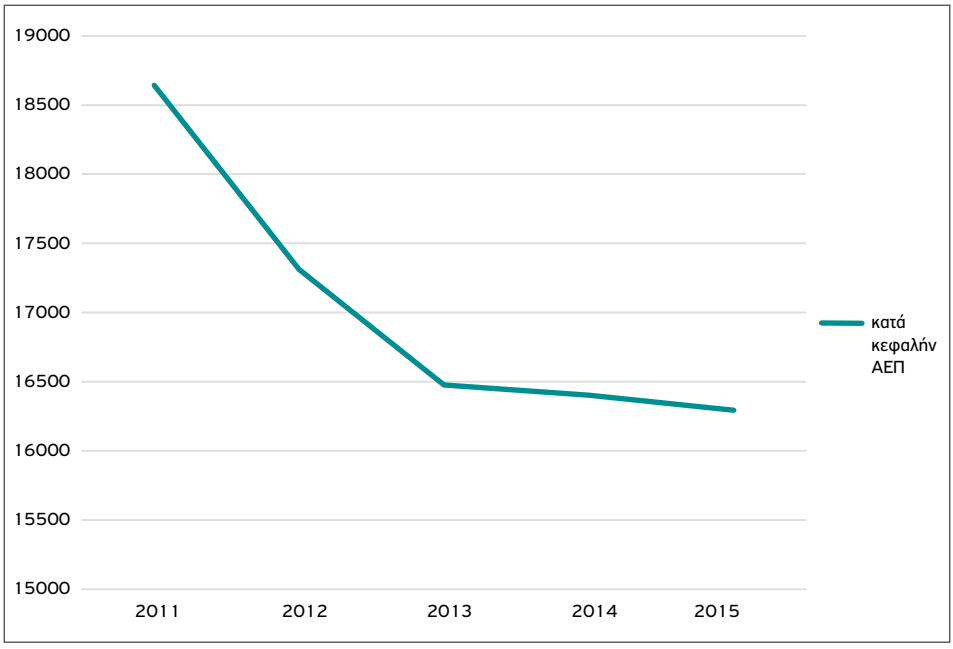

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

Τα αποτελέσματα του δείκτη «κατά κεφαλήν ΑΕΠ» (Πίνακας 53) αναδεικνύουν την Περιφέρεια Αττικής πρώτη, με την Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου να ακολουθεί. Η Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης τόσο το 2011 όσο το 2015 σημειώνει τα χαμηλότερα αποτελέσματα. Η Περιφέρεια Πελοποννήσου εμφανίζει χαμηλά αποτελέσματα σε σχέση με το σύνολο της Ελλάδας (βλ. Διάγραμμα 16).

Διάγραμμα 16: Διαχρονική σύγκριση κατά κεφαλήν ΑΕΠ ανά περιφέρεια

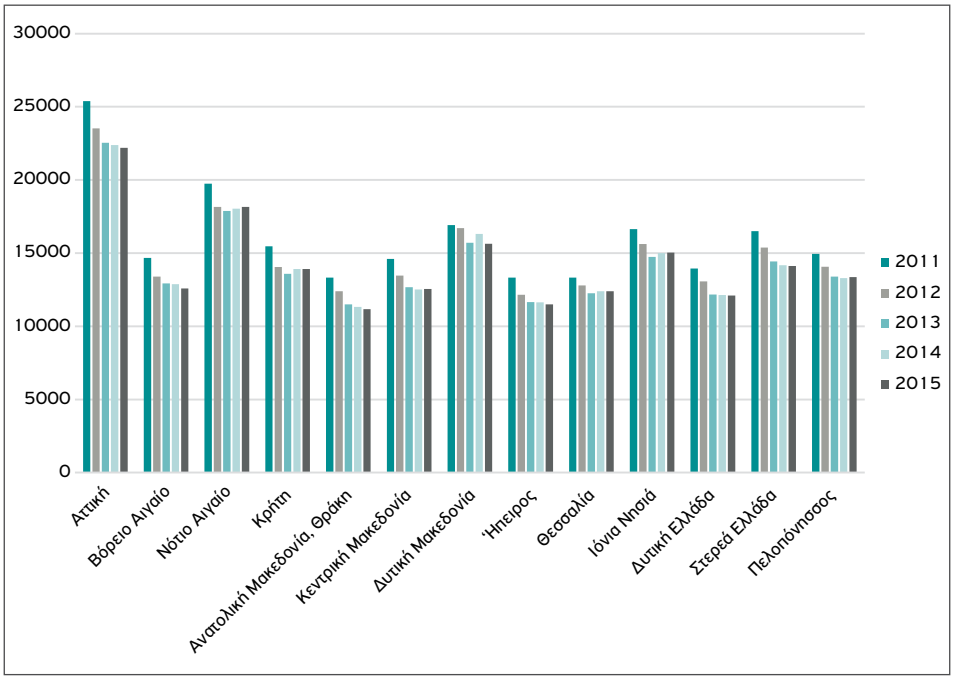

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 53: Κατά κεφαλήν ΑΕΠ ανά περιφέρεια

Περιφέρεια	Έτος				
	2011	2012	2013	2014	2015
Σύνολο χώρας	**18.643**	**17.311**	**16.475**	**16.402**	**16.294**
Αττικής	25.380	23.530	22.540	22.389	22.192
Βορείου Αιγαίου	14.669	13.389	12.927	12.883	12.582
Νοτίου Αιγαίου	19.748	18.163	17.874	18.045	18.153
Κρήτης	15.465	14.046	13.584	13.912	13.912
Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης	13.320	12.403	11.498	11.324	11.164
Κεντρικής Μακεδονίας	14.600	13.458	12.669	12.520	12.557
Δυτικής Μακεδονίας	16.908	16.711	15.707	16.320	15.642
Ηπείρου	13.328	12.162	11.662	11.630	11.500
Θεσσαλίας	13.328	12.796	12.256	12.389	12.393
Ιονίων Νήσων	16.633	15.621	14.746	15.007	15.039
Δυτικής Ελλάδας	13.940	13.070	12.166	12.133	12.097
Στερεάς Ελλάδας	16.510	15.383	14.428	14.167	14.117
Πελοποννήσου	14.942	14.066	13.390	13.291	13.358

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

Ο Πίνακας 54 έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς φέρνει την Αρκαδία στην πρώτη θέση κατάταξης μεταξύ των ΠΕ Πελοποννήσου, με κατά κεφαλήν ΑΕΠ σταθερά μεγαλύτερο όλα τα χρόνια από το 2011 έως το 2015. Αυτό σημαίνει πως κάθε κάτοικος του νομού Αρκαδίας παράγει περισσότερο ΑΕΠ σε σχέση με τους κατοίκους των άλλων ΠΕ.

Πίνακας 54: Κατά κεφαλήν ΑΕΠ ανά ΠΕ Πελοποννήσου

ΠΕ Πελοποννήσου	Έτος				
	2011	2012	2013	2014	2015
Περιφέρεια Πελοποννήσου	**14.942**	**14.066**	**13.390**	**13.291**	**13.358**
ΠΕ Αργολίδας	16.170	15.097	14.574	14.577	14.693
ΠΕ Αρκαδίας	17.110	16.027	15.941	16.109	16.442
ΠΕ Κορινθίας	14.770	14.081	13.291	12.671	12.743
ΠΕ Λακωνίας	13.880	12.878	12.375	12.056	12.119
ΠΕ Μεσσηνίας	13.771	13.037	11.971	12.285	12.188

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 17: Κατά κεφαλήν ΑΕΠ ανά ΠΕ Πελοποννήσου

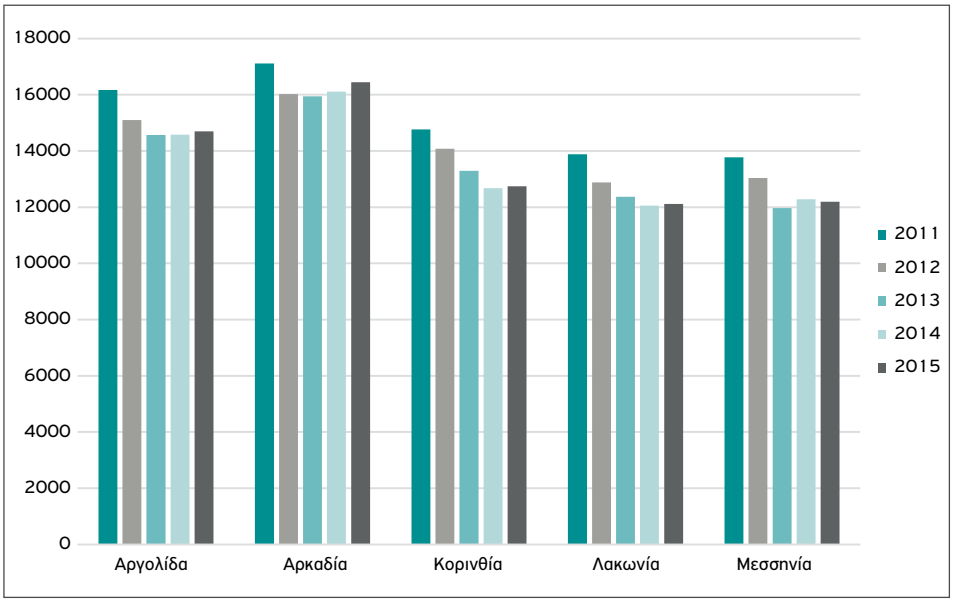

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

Το Διάγραμμα 17 απεικονίζει την υπεροχή της Αρκαδίας μεταξύ των υπολοίπων ΠΕ της Περιφέρειας Πελοποννήσου. Τέλος, τα ποσά των Πινάκων 53 και 54 είναι εκφρασμένα σε εκατ. ευρώ.

Κεφάλαιο 2

Η swift-share ανάλυση της περιφερειακής απασχόλησης για την Περιφέρεια Πελοποννήσου

Η swift-share ανάλυση ενδείκνυται για περιφερειακή έρευνα με εστίαση στην εργασία (βλ. ενδεικτικά: Dunn, 1960· Curtis, 1972· Esteban-Marquillas, 1972· Arcelus, 1984· Barff and Knight III, 1988· Esteban, 2000· Nazara and Hewings, 2004· Le Gallo and Kamarianakis, 2011· Artige and Neuss, 2014). Η swift-share ανάλυση μας βοηθάει να απομονώνουμε τις περιφερειακές παραμέτρους που συμβάλλουν ή όχι στην ανάπτυξη της απασχόλησης, αλλά και στην ανάπτυξη των περιφερειών συνολικά, από τους εθνικούς παράγοντες ανάπτυξης συμβάλλοντας στην κατανοήση της περιφερειακής οικονομίας και απασχόλησης.

Ταυτόχρονα συμβάλλει στη διεξαγωγή συγκρίσεων μεταξύ της περιφερειακής και της εθνικής ανάπτυξης βοηθώντας στην εξαγωγή σημαντικών συμπερασμάτων. Η εστίαση στους περιφερειακούς κλάδους που παρουσιάζουν ανταγωνιστικό πλεονέκτημα και οι πρωτοβουλίες στήριξης των κλάδων αυτών θα μπορούσαν να φέρουν τα επιθυμητά αποτελέσματα. Ως εκ τούτου, η swift-share ανάλυση χρησιμοποιείται διεθνώς ως εργαλείο ανάλυσης των ανταγωνιστικών κλάδων με όρους απασχόλησης δίνοντας έμφαση στα περιφερειακά χαρακτηριστικά.

Η ανάλυση χρησιμοποιείται για να εντοπιστούν οι αλλαγές που συντελούνται στην απασχόληση σε μία οικονομία κατά συγκεκριμένες περιόδους λαμβάνοντας υπόψιν την ανάπτυξη της απασχόλησης σε περιφερειακό επίπεδο η οποία απορρέει από τη συνολική εθνική ανάπτυξη και τις συνολικές εθνικές επιδόσεις, την ανάπτυξη που οφείλεται στις επιδόσεις του συγκεκριμένου κλάδου και την ανάπτυξη που στηρίζεται στις περιφερειακές επιδόσεις με περιφερειακά χαρακτηριστικά. Η ανάλυση χρησιμοποιείται κυρίως για την αποσύνδεση των αλλαγών στην απασχόληση σε μια οικονομία σε συγκεκριμένη χρονική περίοδο στη βάση τριών παραγόντων:

- Ανάπτυξη που οφείλεται στην ανάπτυξη της εθνικής οικονομίας.
- Ανάπτυξη που οφείλεται στο μείγμα βιομηχανιών ταχύτερων ή βραδύτερων από τις μέσες.
- Ανάπτυξη που αποδίδεται στον ανταγωνιστικό χαρακτήρα των τοπικών βιομηχανιών.

Στο παρόν κεφάλαιο αναλύονται τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια που καλύπτουν την

περίοδο πριν από την οικονομική κρίση και όλη τη διάρκεια της οικονομικής ύφεσης για την οποία η ΕΛΣΤΑΤ προσφέρει στατιστικά στοιχεία ανά περιφέρεια και κλάδο. Οι κλάδοι ομαδοποιήθηκαν σε τρεις κατηγορίες με βάση τους κωδικούς NACE.

1) Αγροτικός κλάδος (A),

2) Βιομηχανία (B-E, F) και

3) Υπηρεσίες (G-U).

Προκειμένου να αποτυπωθούν οι κλάδοι με ανταγωνιστικό πλεονέκτημα για την Περιφέρεια Πελοποννήσου, πραγματοποιείται συγκριτική ανάλυση της εργασίας σε σχέση με τις άλλες περιφέρειες για όλους τους κλάδους στις τρεις κατηγορίες αποτελεσμάτων που εξάγονται με βάση τη συγκεκριμένη μεθοδολογική προσέγγιση:

1) *National growth share:* Το national growth share αναλύει την εργασία που δημιουργήθηκε σε περιφερειακό επίπεδο ως αποτέλεσμα των εθνικών επιδόσεων στην απασχόληση.

   NGS = industry employment x national average growth rate of total employment

2) *Industrial mix share:* Το industrial mix share αναλύει αν οι περιφερειακές βιομηχανίες αναπτύσσονται από τις επιδόσεις της συγκεκριμένης βιομηχανίας σε εθνικό επίπεδο με όρους απασχόλησης λόγω των χαρακτηριστικών της ίδιας της βιομηχανίας.

   IMS = regional industry employment X (national industry growth rate – national average growth rate)

3) *Local share:* Το regional share αναλύει την ανάπτυξη της περιφερειακής οικονομίας και των βιομηχανιών ανεξάρτητα από την εθνική επιρροή. Το local share ερμηνεύει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και την ανταγωνιστικότητα της περιφέρειας.

   LS = regional industry employment x (regional industry growth rate – national industry growth rate)

Ο Πίνακας 55 δείχνει την πραγματική μεταβολή στην απασχόληση κατά τις περιόδους 2000-2007 και 2008-2015 για τους συγκεκριμένους κλάδους. Ο αγροτικός τομέας της Περιφέρειας Πελοποννήσου την περίοδο 2000-2007 έχασε 7.196 θέσεις εργασίας, ενώ την περίοδο 2008-2015 έχασε 13.298. Η βιομηχανία κατά την περίοδο 2000-2007 ενισχύθηκε με 3.001 θέσεις εργασίας, αλλά την περίοδο 2008-2015 έχασε 11.164 θέσεις εργασίας.

Ο κλάδος των υπηρεσιών συνεισέφερε στην απασχόληση με 15.950 νέες θέσεις εργασίας την περίοδο 2000-2007, ενώ έχασε 1.361 την περίοδο 2008-2015. Όπως φανερώνει η πραγματική μεταβολή στην απασχόληση, ο κλάδος των υπηρεσιών αντιστάθηκε πιο έντονα στην οικονομική κρίση, ενώ παράλληλα δημιούργησε και τις περισσότερες θέσεις πριν από την κρίση. Ο αγροτικός τομέας σημείωσε σημαντικές απώλειες στις θέσεις εργασίας κατά την περίοδο πριν από την κρίση, οι οποίες συνεχίστηκαν και κατά την περίοδο 2008-2015 ακόμα πιο έντονα.

Πίνακας 55: Μεταβολή στην απασχόληση κατά τις περιόδους 2000-2007 και 2008-2015

Περιφέρεια	Μεταβολή στην απασχόληση					
	Αγροτικός κλάδος (A)		Βιομηχανίες (B-E, F)		Υπηρεσίες (G-U)	
	2000-2007	2008-2015	2000-2007	2008-2015	2000-2007	2008-2015
Ελλάδα	**-158.930**	**-58.552**	**110.716**	**-350.536**	**530.498**	**-321.943**
Αττικής	-13.371	3.148	43.766	-141.790	210.520	-140.265
Βορείου Αιγαίου	-223	-3.433	2.246	-4,.232	10.544	-1.756
Νοτίου Αιγαίου	-89	777	1.712	-5.936	20.147	5.615
Κρήτης	-24.265	-9.997	11.473	-14.554	27.885	-17.211
Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης	-18.214	-5.814	-414	-18.138	28.166	-15.755
Κεντρικής Μακεδονίας	-38.098	-2.708	22.453	-77.930	92.518	-68.218
Δυτικής Μακεδονίας	-959	-2.486	-668	-7.613	7.004	-5.270
Ηπείρου	-589	-4.161	3.664	-10.601	7.871	-7.576
Θεσσαλίας	-16.181	-11.132	11.379	-18.610	39.448	-23.290
Ιονίων Νήσων	-7.520	-1.599	3.010	-4.068	10.701	-1.927
Δυτικής Ελλάδας	-28.775	-6.817	5.905	-18.371	37.859	-30.638
Στερεάς Ελλάδας	-3.450	-1.031	3.190	-17.530	21.884	-14.290
Πελοποννήσου	-7.196	-13.298	3.001	-11.164	15.950	-1.361

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

Σε συνέχεια της πραγματικής μεταβολής, ο Πίνακας 56 δείχνει πώς έπρεπε να κινηθεί η απασχόληση στη Περιφέρεια Πελοποννήσου δεδομένης της εθνικής ανάπτυξης. Ο αγροτικός τομέας την περίοδο 2000-2007 θα έπρεπε να κερδίσει 8.239 θέσεις εργασίας, αλλά έχασε 7,196. Κατά την περίοδο 2008-2015 θα έπρεπε να χάσει 11.003 θέσεις εργασίας, αντίθετα έχασε 13.298. Η βιομηχανία κατά την περίοδο 2000-2007 θα έπρεπε να κερδίσει 3.999 θέσεις εργασίας, αλλά στην πραγματικότητα δημιουργήθηκαν 1.000 θέσεις λιγότερες από ό,τι θα δικαιολογούσε η εθνική ανάπτυξη.

Οι υπηρεσίες την περίοδο 2000-2007 θα έπρεπε να δημιουργήσουν 12.889 θέσεις εργασίας, ενώ δημιούργησαν 15.950 προσδίδοντας προστιθέμενη αξία στην απασχόληση. Οι υπηρεσίες αντιστάθηκαν την περίοδο της οικονομικής κρίσης στην Πε-

ριφέρεια Πελοποννήσου και, αντί να χαθούν 20.765 θέσεις εργασίας, χάθηκαν 1.361. Τα στοιχεία του National Share δείχνουν ότι ο αγροτικός τομέας κατά την περίοδο πριν την οικονομική κρίση θα μπορούσε να είχε επωφεληθεί από την ανάπτυξη και να είχε δημιουργήσει θέσεις εργασίας.

Η βιομηχανία κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης δεν αντιστάθηκε και έχασε σχεδόν διπλάσιες θέσεις εργασίας από ό,τι δικαιολογούσε ο ρυθμός ανάπτυξης. Αντίθετα, ο κλάδος των υπηρεσιών αντιστάθηκε κατά την περίοδο 2008-2015 και κατέγραψε λιγότερες απώλειες.

Πίνακας 56: National share κατά τις περιόδους 2000-2007 και 2008-2015

Περιφέρεια	Αγροτικός κλάδος (A)		Βιομηχανίες (B-E, F)		Υπηρεσίες (G-U)	
	2000-2007	2008-2015	2000-2007	2008-2015	2000-2007	2008-2015
Ελλάδα	**64,116**	**-83,172**	**93,055**	**-122,507**	**325,113**	**-525,352**
Αττικής	1.601	-2.761	35.850	-46.556	145.976	-234.936
Βορείου Αιγαίου	1.303	-1.389	1.110	-1.569	5.261	-8.578
Νοτίου Αιγαίου	816	-1.676	2.645	-4.068	10.484	-17.020
Κρήτης	7.046	-8.348	4.491	-6.585	17.665	-28.814
Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης	7.633	-9.284	4.616	-5.367	13.264	-21.707
Κεντρικής Μακεδονίας	11.253	-14.037	16.817	-20.168	51.743	-83.114
Δυτικής Μακεδονίας	1.958	-2.799	3.250	-4.138	5.709	-9.478
Ηπείρου	2.719	-3.764	2.756	-3.745	8.471	-13.547
Θεσσαλίας	8.207	-10.582	5.466	-7.428	18.133	-30.150
Ιονίων Νήσων	1.778	-2.342	1.247	-1.851	6.469	-10.383
Δυτικής Ελλάδας	7.446	-8.839	4.627	-6.513	16.637	-27.313
Στερεάς Ελλάδας	4.118	-6.346	6.180	-8.857	12.413	-19.547
Πελοποννήσου	8.239	-11.003	3.999	-5.663	12.889	-20.765

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

Εξετάζοντας αν οι περιφερειακές βιομηχανίες με όρους απασχόλησης αναπτύσσονται από τις επιδόσεις της συγκεκριμένης βιομηχανίας σε εθνικό επίπεδο λόγω χαρακτηριστικών της ίδιας της βιομηχανίας (Πίνακας 57), παρατηρούμε ότι ο αγροτικός το-

μέας θα μπορούσε την περίοδο 2000-2007 να χάσει 28.155 θέσεις εργασίας, ενώ έχασε 7.196. Κατά την περίοδο 2008-2015 θα μπορούσε να ενισχυθεί με 3.502 θέσεις εργασίας, αντίθετα έχασε 13.298.

Οι βιομηχανίες θα μπορούσαν να κερδίσουν 776 θέσεις εργασίας την περίοδο 2000-2007, ενώ επωφελήθηκαν κερδίζοντας 3.001 θέσεις εργασίας. Την περίοδο 2008-2015, οι βιομηχανίες στην Περιφέρεια Πελοποννήσου έχασαν παραπάνω θέσεις εργασίας από ό,τι θα έπρεπε να χάσουν με βάση τον κλάδο και έτσι αντί για 10.114 έχασαν 11.164. Οι υπηρεσίες θα έπρεπε να ενισχυθούν με βάση τις επιδόσεις του κλάδου και την περίοδο 2000-2007 και την περίοδο 2008-2015 με 8.208 και 8.052 θέσεις εργασίας αντίστοιχα. Στην πραγματικότητα την περίοδο 2000-2007 ενισχύθηκαν με 15.950 θέσεις εργασίας, ενώ την περίοδο 2008-2015 έχασαν 1.361 θέσεις εργασίας.

Πίνακας 57: Industry Mix κατά τις περιόδους 2000-2007 και 2008-2015

Περιφέρεια	Αγροτικός κλάδος (A)		Βιομηχανίες (B-E, F)		Υπηρεσίες (G-U)	
	2000-2007	2008-2015	2000-2007	2008-2015	2000-2007	2008-2015
Ελλάδα	**-223.046**	**24.620**	**17.661**	**-228.029**	**205.385**	**203.409**
Αττικής	-5.878	919	6.537	-86.789	92.072	90.864
Βορείου Αιγαίου	-4.468	380	210	-2.943	3.287	3.345
Νοτίου Αιγαίου	-2.954	462	536	-7.080	6.651	6.799
Κρήτης	-24.450	2.635	733	-12.349	11.124	11.250
Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης	-26.644	2.495	937	-10.114	8.385	8.507
Κεντρικής Μακεδονίας	-39.989	3.994	3.141	-38.467	32.685	32.112
Δυτικής Μακεδονίας	-6.726	838	655	-7.646	3.624	3.610
Ηπείρου	-9.155	1.151	510	-6.886	5.400	5.249
Θεσσαλίας	-28.470	2.971	1.205	-14.310	11.199	11.482
Ιονίων Νήσων	-6.129	841	279	-3.506	4.170	4.063
Δυτικής Ελλάδας	-25.992	2.628	900	-11.793	10.623	10.504
Στερεάς Ελλάδας	-14.036	1.799	1.242	-15.929	7.956	7.570
Πελοποννήσου	-28.155	3.506	776	-10.217	8.208	8.052

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

Αναλύοντας αν οι τοπικές επιχειρήσεις σε συγκεκριμένους κλάδους αναπτύχθηκαν κατά τον ίδιο βαθμό ή όχι με όρους απασχόλησης με τις αντίστοιχες σε εθνικό επίπεδο επιχειρήσεις, παρατηρείται ότι ο αγροτικός κλάδος την περίοδο 2000-2007 θα μπορούσε να κερδίσει 12.719 θέσεις εργασίας, εντούτοις έχασε 7.196, ενώ την περίοδο 2008-2015 θα έπρεπε να χάσει 5.801, αλλά έχασε 13.298.

Οι βιομηχανίες την περίοδο 2000-2007 θα μπορούσαν να χάσουν 1.775, ενώ κέρδισαν 3.001 και την περίοδο 2008-2015, που θα μπορούσαν να κερδίσουν 4.716 θέσεις εργασίας, έχασαν 11.164. Οι υπηρεσίες την περίοδο 2000-2007 θα μπορούσαν να χάσουν 5.147, κέρδισαν όμως 15.950 θέσεις εργασίας. Την περίοδο 2008-2015 θα μπορούσαν να κερδίσουν 11.352 θέσεις εργασίας, αλλά έχασαν 1.361.

Πίνακας 58: Local Share κατά τις περιόδους 2000-2007 και 2008-2015

Περιφέρεια	Αγροτικός κλάδος (A)		Βιομηχανίες (B-E, F)		Υπηρεσίες (G-U)	
	2000-2007	2008-2015	2000-2007	2008-2015	2000-2007	2008-2015
Αττικής	-9.093	4.991	1.379	-8.444	-27.528	3.807
Βορείου Αιγαίου	2.941	-2.424	926	280	1.996	3.477
Νοτίου Αιγαίου	2.049	1.990	-1.468	5.211	3.012	15.837
Κρήτης	-6.861	-4.284	6.249	4.380	-904	352
Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης	797	975	-5.967	-2.657	6.517	-2.555
Κεντρικής Μακεδονίας	-9.362	7.335	2.494	-19.295	8.090	-17.216
Δυτικής Μακεδονίας	3.809	-525	-4.572	4.172	-2.329	598
Ηπείρου	5.846	-1.548	398	30	-5.999	721
Θεσσαλίας	4.082	-3.520	4.708	3.128	10.117	-4.622
Ιονίων Νήσων	-3.168	-99	1.484	1.288	62	4.392
Δυτικής Ελλάδας	-10.230	-606	378	-65	10.599	-13.828
Στερεά Ελλάδα	6.469	3.516	-4.233	7.257	1.514	-2.314
Πελοποννήσου	12.719	-5.801	-1.775	4.716	-5.147	11.352

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

Οι διαφορές που παρατηρούνται μεταξύ της πραγματικής μεταβολής στην απασχόληση και των τριών στοιχείων της swift-share ανάλυσης (National Share, Industrial Mix

Share και Local Share) οφείλονται στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της Περιφέρειας Πελοποννήσου.

Ανάμεσα σε αυτούς τους παράγοντες συγκαταλέγεται ενδεικτικά η παρουσία των μονάδων παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας στη Μεγαλόπολη, η οποία επηρεάζει θετικά την απασχόληση, η αύξηση του τουρισμού, τα έργα υποδομής, ιδιαίτερα οι οδικοί άξονες που ολοκληρώθηκαν τα τελευταία χρόνια, η γειτνίαση με την Αττική όπου εξάγεται εργατικό δυναμικό, η αξιοποίηση των χρηματοδοτικών πόρων του Περιφερειακού Επιχειρησιακού Προγράμματος (ΠΕΠ) και οι αγροτικές επιδοτήσεις.

Οι μεγάλες μεταβολές μεταξύ της περιόδου 2000-2007 και 2008-2015 είναι απόρροια της οικονομικής κρίσης και της ραγδαίας μείωσης της απασχόλησης. Προκειμένου να διερευνηθούν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που επηρεάζουν την απασχόληση και την ανάπτυξη της Περιφέρειας Πελοποννήσου στα επόμενα κεφάλαια αναλύεται ο ενεργειακός τομέας, η κοινωνική οικονομία και επιχειρηματικότητα, ο αγροδιατροφικός κλάδος και ο κλάδος του τουρισμού-πολιτισμού.

Κεφάλαιο 3

Η Πελοπόννησος στο επίκεντρο της ενεργειακής πολιτικής της Ελλάδας

Στην Περιφέρεια Πελοποννήσου σημαντικά ενεργειακά έργα έγιναν ή βρίσκονται σήμερα σε εξέλιξη είτε σε μελετητικό είτε σε κατασκευαστικό επίπεδο. Η μεταφορά του φυσικού αερίου στο κέντρο της Πελοποννήσου και η λειτουργία της 5ης Μονάδας Φυσικού Αερίου της Μεγαλόπολης με ταυτόχρονη προοπτική μεταφοράς του δικτύου φυσικού αερίου στις πόλεις και στα χωριά για οικιακή και βιομηχανική χρήση δίνουν νέες δυνατότητες αειφόρου ανάπτυξης και δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας.

Ο ενεργειακός διάδρομος από τον Αχελώο στη Μεγαλόπολη και ο ενεργειακός διάδρομος Μεγαλόπολης-Κορίνθου-Αττικής, που θα ολοκληρωθούν μέχρι το 2024, θα αναβαθμίσουν ενεργειακά την Πελοπόννησο και θα αξιοποιήσουν το ενεργειακό παραγωγικό δυναμικό της. Παράλληλα, η Πελοπόννησος διαγράφει θετικό ισοζύγιο στις Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας (ΑΠΕ) και μάλιστα το 2017 βρέθηκε στη δεύτερη θέση ανάμεσα στις περιφέρειες της χώρας στις αιολικές εγκαταστάσεις (ΕΛΕΤΑΕΝ, 2018) και στην τρίτη θέση στις φωτοβολταϊκές εγκαταστάσεις (ΛΑΓΗΕ, 2017) και οι προοπτικές διαγράφονται θετικές, αφού πρόσθετες επενδύσεις βρίσκονται σε εξέλιξη.

Επίσης σε εξέλιξη βρίσκονται τα προγράμματα εξοικονόμησης ενέργειας και ενεργειακής αποδοτικότητας, καθώς και αυτά της προώθησης της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας και καινοτομίας στον ενεργειακό τομέα, όπως επίσης και τα προγράμματα αντιμετώπισης της ενεργειακής φτώχειας σε ευάλωτες ομάδες του πληθυσμού της Πελοποννήσου. Η ψήφιση του νόμου 4513/2018 για τις Ενεργειακές Κοινότητες έδωσε το θεσμικό πλαίσιο και τη δυνατότητα να δημιουργηθεί πρώτη πανελλαδικά η «Πελοπόννησος Ενεργειακή Κοινότητα» με συμμετοχή της Περιφέρειας Πελοποννήσου, του Περιφερειακού Ταμείου Ανάπτυξης και του Δήμου Μεγαλόπολης, καθώς και άλλες ενεργειακές κοινότητες.

Τέλος, η κατασκευή του διασυνδετήριου αγωγού Eastern Mediterranean Pipeline (East Med) και διέλευσή του από την Πελοπόννησο, καθώς και η ενεργειακή διασύνδεση της Πελοποννήσου με την Κρήτη με αγωγό εναλλασσόμενου ρεύματος τάσης 150 KV και μεταφορικής ικανότητας 2Χ200 MV, που υπογράφτηκε τον Νοέμβριο του 2018, φέρνουν την Πελοπόννησο στο κέντρο της ενεργειακής πολιτικής της χώρας.

Στα παραπάνω πρέπει να προστεθούν και οι προοπτικές που διαγράφουν οι έρευνες υδρογονανθράκων ιδιαίτερα στο θαλάσσιο οικόπεδο 11 που βρίσκεται στις θάλασσες της Πελοποννήσου και οι πόροι που θα προέλθουν για την Περιφέρεια Πελοποννήσου και το Ταμείο Κοινωνικής Αλληλεγγύης Γενεών.

Η μεταφορά του φυσικού αερίου στην Πελοπόννησο και η λειτουργία της 5ης Μονάδας Φυσικού Αερίου της Μεγαλόπολης με ταυτόχρονη προοπτική μεταφοράς του δικτύου φυσικού αερίου στις πόλεις και στα χωριά της Πελοποννήσου για οικιακή και βιομηχανική χρήση

Ο αγωγός φυσικού αερίου που έφτασε στη Μεγαλόπολη προκειμένου να τεθεί σε λειτουργία η 5η Μονάδα Φυσικού Αερίου με τα γνωστά ευεργετικά αποτελέσματα για το περιβάλλον και την οικονομία δημιουργεί και νέα ενεργειακά δεδομένα με θετικό πρόσημο για την Πελοπόννησο αφού προβλέπεται η σταδιακή επέκταση του φυσικού αερίου στις πόλεις, στα χωριά και στις βιομηχανικές περιοχές για οικιακή και βιομηχανική χρήση.

Το πρόγραμμα για την πενταετία 2018-2022 που έδωσε στη δημοσιότητα η Ρυθμιστική Αρχή Ενέργειας (ΡΑΙ) προβλέπει σύνδεση μέσα στην πενταετία σε 230 οικιακούς και 85 εμπορικούς τελικούς πελάτες με κατανάλωση 2300 MWh για τους οικιακούς και 5100 MWh για τους εμπορικούς τελικούς πελάτες στους δήμους Τρίπολης, Καλαμάτας, Σπάρτης, Κορίνθου, Ναυπλιέων και Άργους-Μυκηνών. Ο Πίνακας 59 αποτυπώνει το μήκος επέκτασης του δικτύου ΡΕ και του δικτύου μέσης πίεσης σε χιλιόμετρα ανά πόλη την πενταετία 2018-2022.

Πίνακας 59: Πίνακας απεικόνισης μήκους επεκτάσεων δικτύου ΡΕ ανά πόλη (2018-2022)

ΜΗΚΟΣ ΕΠΕΚΤΑΣΕΩΝ ΔΙΚΤΥΟΥ ΡΕ ΑΝΑ ΠΟΛΗ						
Δίκτυο ΡΕ (χλμ.)	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	**5 έτη**
Κόρινθος	0	0	15	5	5	25
Τρίπολη	0	0	15	5	5	25
Καλαμάτα	0	0	5	5	5	15
Σπάρτη	0	0	5	5	5	15
Άργος/Ναύπλιο	0	0	5	5	5	15
Σύνολο	0	0	45	25	25	95
Δίκτυο (χλμ.) (μέση πίεση)	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	**Σύνολο**
Κόρινθος	0	0	6	0	0	6
Τρίπολη	0	0	6	0	0	6
Καλαμάτα	0	0	0	0	0	0
Σπάρτη	0	0	0	0	0	0
Άργος/Ναύπλιο	0	0	0	0	0	0
Σύνολο	0	0	12	0	0	12

Πηγή: ΔΕΔΑ

Το συνολικό κόστος του έργου έχει υπολογιστεί στα 11.986.854 ευρώ και η χρηματοδότηση σύμφωνα με τη Δημόσια Επιχείρηση Δικτύων Διανομής Αερίου (ΔΕΔΑ) θα προέλθει από το ΕΣΠΑ, την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων και από ίδια κεφάλαια. Ο Πίνακας 60 αποτυπώνει το κόστος του δικτύου ΡΕ και του δικτύου μέσης πίεσης την πενταετία 2018-2022.

Πίνακας 60: Πίνακας απεικόνισης κόστους επεκτάσεων δικτύου ΡΕ ανά πόλη (2018-2022)

Κόστος Δικτύου ΡΕ (€)	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	**5 έτη**
Κόρινθος	- €	- €	800.000 €	400.000 €	400.000 €	1.600.000 €
Τρίπολη	- €	- €	800.000 €	400.000 €	400.000 €	1.600.000 €
Καλαμάτα	- €	- €	400.000 €	400.000 €	400.000 €	1.200.000 €
Σπάρτη	- €	- €	400.000 €	400.000 €	400.000 €	1.200.000 €
Άργος/Ναύπλιο	- €	- €	400.000 €	400.000 €	400.000 €	1.200.000 €
Σύνολο	- €	- €	2.800.000 €	2.000.000 €	2.000.000 €	6.800.000 €
Κόστος Δικτύου (μέση πίεση)(€)	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	**Σύνολο**
Κόρινθος	- €	- €	2.400.000 €	- €	- €	2.400.000 €
Τρίπολη	- €	- €	2.400.000 €	- €	- €	2.400.000 €
Καλαμάτα	- €	- €	- €	- €	- €	- €
Σπάρτη	- €	- €	- €	- €	- €	- €
Άρνος/Ναύπλιο	- €	- €	- €	- €	- €	- €
Σύνολο	**- €**	**- €**	**4.800.000 €**	**- €**	**- €**	**4.800.000 €**

Πηγή: ΔΕΔΑ

Σύμφωνα με το επενδυτικό πλάνο 2018-2036 (Α και Β φάση) της ΔΕΔΑ η σταδιακή ανάπτυξη της λιανικής αγοράς φυσικού αερίου στις Περιφέρειες Πελοποννήσου και Ηπείρου θα καθυστερήσει σημαντικά να ολοκληρωθεί σε σχέση με άλλες Περιφέρειες της Ελλάδας. Προβλέπεται να ολοκληρωθεί λίγο πριν από την επέκταση του δικτύου στη νησιωτική Ελλάδα. Η προβλεπόμενη καθυστέρηση έχει ενεργοποιήσει στην Πελοπόννησο θεσμικούς παράγοντες και πολίτες που απαιτούν αλλαγή των πλάνων της ΔΕΔΑ.

Ο ενεργειακός διάδρομος Αχελώου-Μεγαλόπολης και ο ενεργειακός διάδρομος Μεγαλόπολης-Κορίνθου-Αττικής σε σχέση με την αύξηση των επενδύσεων σε ΑΠΕ

Οι δύο μεγάλοι ενεργειακοί διάδρομοι Αχελώου-Μεγαλόπολης και Μεγαλόπολης-Κορίνθου-Αττικής που έχουν προγραμματιστεί να ολοκληρωθούν τα επόμενα χρόνια μεταξύ άλλων θα αναβαθμίσουν ενεργειακά την Πελοπόννησο, θα αξιοποιήσουν το ενεργειακό παραγωγικό δυναμικό της και θα επιτρέψουν να πραγματοποιηθούν νέες επενδύσεις στις ΑΠΕ που με τη σειρά τους θα φέρουν νέες θέσεις εργασίας (ΑΔΜΗΕ, 2017). Ο ενεργειακός διάδρομος Αχελώου-Μεγαλόπολης έχει πλήρως αδειοδοτηθεί και έχει κατασκευαστεί κατά 65% το μέρος του ενεργειακού διαδρόμου που διέρχεται από την Αρκαδία. Το μέρος του ενεργειακού διαδρόμου που διέρχεται από την Αχαΐα πρόκειται να δημοπρατηθεί το αμέσως επόμενο χρονικό διάστημα. Το έργο έχει προϋπολογισμό 105 εκατ. ευρώ και προβλέπεται να ολοκληρωθεί στα τέλη του 2019. Θεωρείται σημαντικό έργο γιατί θα συντελέσει να εξαλειφθούν ανοιχτά ζητήματα ευστάθειας τάσης που υπάρχουν σήμερα. Το σημαντικότερο, όμως, είναι ότι θα δώσει τη δυνατότητα για επενδύσεις ανάπτυξης σε ανανεώσιμες πηγές ενέργειας και θερμικών σταθμών. Στον δεύτερο ενεργειακό διάδρομο Μεγαλόπολης-Κορίνθου-Αττικής προβλέπεται να κατασκευαστεί στην Κόρινθο Κέντρο Υπερυψηλής Τάσης. Το μέρος του ενεργειακού διαδρόμου Μεγαλόπολης-Κορίνθου προβλέπεται να ολοκληρωθεί το 2021 και το μέρος του ενεργειακού διαδρόμου Κορίνθου-Αττικής το 2024.

Οι ΑΠΕ στην Πελοπόννησο

Η συνεχώς αυξανόμενη ζήτηση σε ηλεκτρική ενέργεια και οι δεσμεύσεις της Ελλάδας απέναντι στην ΕΕ σε συγκεκριμένους στόχους για ηλεκτρική ενέργεια από ΑΠΕ αποτυπώθηκαν στο Προκαταρκτικό Σχέδιο του Δεκαετούς Προγράμματος του ΑΔΜΗΕ για την εξέλιξη της ζήτησης ενέργειας στο Εθνικό Σύστημα Μεταφοράς Ηλεκτρικής Ενέργειας (ΕΣΜΗΕ) την περίοδο 2019-2028. Ο ΑΔΜΗΕ προβάλλει τρία σενάρια για την εξέλιξη της ζήτησης: το σενάριο της «αναφοράς», το σενάριο της «υψηλής ζήτησης» και το σενάριο της «χαμηλής ζήτησης». Ως βάση αναφοράς ορίστηκε η ζήτηση της ενέργειας στην Ελλάδα το έτος 2017. Οι προβλέψεις του ΑΔΜΗΕ στο ΕΣΜΗΕ για τη συνολική ετήσια ζήτηση ηλεκτρικής ενέργειας την περίοδο 2019-2028 αποτυπώνονται στον Πίνακα 61.

Πίνακας 61: Πίνακας προβλέψεων συνολικής ετήσιας ζήτησης ηλεκτρικής ενέργειας

Έτος	Σενάριο αναφοράς	Σενάριο χαμηλής ζήτησης	Σενάριο υψηλής ζήτησης
2020	56300	55240	56870
2021	57790	56490	58590
2022	58220	56730	59220
2023	60720	56970	59860
2024	60720	58830	62210
2025	61220	59130	62930
2026	61720	59420	63650
2027	62220	59720	64380
2028	62720	60020	65120

Πηγή: ΑΔΜΗΕ

Βασικός στόχος της Ελλάδας είναι το 2020 οι ΑΠΕ να καλύπτουν τη ζήτηση σε ηλεκτρική ενέργεια κατά 40%. Επίσης, σύμφωνα με τον σχεδιασμό του ΑΔΜΗΕ, πρέπει μέχρι το 2027 να διπλασιαστεί τουλάχιστον η παραγωγή ισχύος από ΑΠΕ, να ενταχθούν στο σύστημα από το 2025 τα ηλιοθερμικά, να διπλασιαστούν τα φωτοβολταϊκά, να τετραπλασιαστεί η ενέργεια από βιομάζα-βιοαέριο και να υπερδιπλασιαστούν τα αιολικά. Ο σχεδιασμός αυτός του ΑΔΜΗΕ για την περίοδο 2019-2027 αποτυπώνεται στον Πίνακα 62.

Πίνακας 62: Προβλέψεις του ΑΔΜΗΕ για τις ΑΠΕ που θα συνδεθούν με το ΕΣΜΗΕ την περίοδο 2019-2027 (MW)

ΑΠΕ	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027
Αιολικά	2.555	2.810	3.065	3.220	3.370	3.520	3.990	4.160	4.330
Φωτοβολταϊκά	3.000	3.280	3.560	3.710	3.860	4.010	4.256	4.406	4.556
ΜΥΗΕ	237	242	247	252	257	262	267	272	277
Βιομάζα/ Βιοαέριο	66	70	100	150	200	200	200	200	200
ΣΗΘΥΑ	108	110	110	125	125	125	125	125	125
Ηλιοθερμικά							50	50	50
Σύνολο	**5.966**	**6.512**	**7.082**	**7.457**	**7.812**	**8.117**	**8.888**	**9.213**	**9.538**

Πηγή: ΑΔΜΗΕ

Η παραγόμενη ηλεκτρική ενέργεια στην Ελλάδα από ΑΠΕ από 5.537.041,81 MWh που ήταν το 2012 έφτασε το 2017 στις 9.360.132,27 MWh. Σύμφωνα με τη Eurostat, με βάση το μερίδιο ΑΠΕ στην ακαθάριστη τελική κατανάλωση ενέργειας, η Ελλάδα κατατάχθηκε στη 16η θέση ανάμεσα στα 28 κράτη-μέλη της ΕΕ.

Να σημειωθεί ότι ο μέσος όρος των χωρών της ΕΕ το 2016 πλησίασε το 17%. Παρά την πρόοδο που έχει σημειωθεί στις ΑΠΕ υπάρχουν μεγάλες αποκλίσεις με εξαίρεση τα φωτοβολταϊκά όπου ο στόχος για το 2020 ήταν 2.200 MW και τον Σεπτέμβριο του 2018 είχε ξεπεραστεί η προβλεπόμενη στόχευση αφού κυμάνθηκε στα 2.250 MW (ΔΑΠΕΕΠ, 2018).

Οι αποκλίσεις που έχουν προκύψει μέχρι σήμερα, όπως φαίνεται και από τον Πίνακα 63, στα υδροηλεκτρικά, στα αιολικά, στα ηλιοθερμικά και στην παραγόμενη ισχύ από βιομάζα/βιοαέριο είναι μεγάλες και έχουν ως αποτέλεσμα το αυξανόμενο μεσοσταθμικό κόστος ενέργειας από ΑΠΕ.

Πίνακας 63: Απόκλιση στόχων εγκατεστημένης ισχύος ΑΠΕ (MW)

	Σεπτέμβριος 2018	Στόχος 2014	Στόχος 2020
Υδροηλεκτρικά	3.405	3.700	4.650
Μικρά (0-15 MW)	234	300	350
Μεγάλα (>15 MW)	3.169	3.400	4.300
Φωτοβολταϊκά	2.250	1.500	2.200
Εγκαταστάσεις από επαγγελματίες αγρότες της περίπτωσης (β) της παρ. 6 του άρθρου 15 του ν. 3851/2010	287	500	750
Λοιπές εγκαταστάσεις	1.962	1.000	1.450
Ηλιοθερμικά	-	120	250
Αιολικά (περιλαμβανομένων θαλασσίων)	2.770	4.000	7.500
Βιομάζα-Βιοαέριο	69	200	350

Πηγή: ΔΑΠΕΕΠ, Μηνιαίο Δελτίο Ειδικού Λογαριασμού ΑΠΕ και ΣΗΘΥΑ με στοιχεία εκκαθάρισης ενέργειας από ΑΠΕ και ΣΗΘΥΑ Σεπτεμβρίου 2018

Σημειώσεις: 1. Η ισχύς Φ/Β του Ειδικού Προγράμματος Στεγών δεν συνυπολογίζεται στους ανωτέρω στόχους και δεν περιλαμβάνεται στην εγκατεστημένη ισχύ των Φ/Β. 2. Η εγκατεστημένη ισχύς αφορά την Επικράτεια. 3. Η ισχύς των αγροτικών φωτοβολταϊκών ενημερώθηκε με τα στοιχεία που προέκυψαν από την υποβολή των δηλώσεων του ν. 4254/2014 (Ημερομηνία αναφοράς: 4 Φεβρουαρίου 2015).

Στην Πελοπόννησο τα μεγάλα έργα που εκτελούνται ή έχουν προγραμματιστεί να εκτελεστούν και ιδιαίτερα οι ενεργειακοί διάδρομοι Αχελώου-Μεγαλόπολης και Μεγαλόπολης-Κορίνθου-Αττικής θα αναβαθμίσουν το δίκτυο μεταφοράς ενέργειας και θα δώσουν τη δυνατότητα για μεγάλες επενδύσεις σε ΑΠΕ.

Οι νέες επενδύσεις στις ΑΠΕ θα δημιουργήσουν και νέες θέσεις εργασίας που σχετίζονται με άμεσο ή έμμεσο τρόπο με αυτές. Αυτά είναι μετρήσιμα μεγέθη με βάση τη μεθοδολογία που ανέπτυξε το Millennium Institute για λογαριασμό της Διεθνούς Συνομοσπονδίας Εργατικών Συνδικάτων προκειμένου να υπολογιστούν με ακρίβεια οι θέσεις εργασίας που αναλογούν ανά εγκατεστημένο MW (ITUC, 2012).

Η Πελοπόννησος, τον Νοέμβριο του 2017, κατείχε την τρίτη θέση σε εγκατεστημένης ισχύος φωτοβολταϊκές μονάδες στο συνδεδεμένο σύστημα με 315453,042 kW. Την πρώτη θέση κατείχε η Κεντρική Μακεδονία και τη δεύτερη η Στερεά Ελλάδα (ΛΑΓΗΕ, 2017).

Στο Διάγραμμα 18 αποτυπώνεται το μέγεθος των φωτοβολταϊκών της Πελοποννήσου ανά κατηγορία την ίδια περίοδο.

Διάγραμμα 18: Εγκατεστημένη ισχύς (kW) μονάδων ΑΠΕ και ΣΗΘΥΑ φωτοβολταϊκών στην Πελοπόννησο στο διασυνδεδεμένο σύστημα (Νοέμβριος 2017)

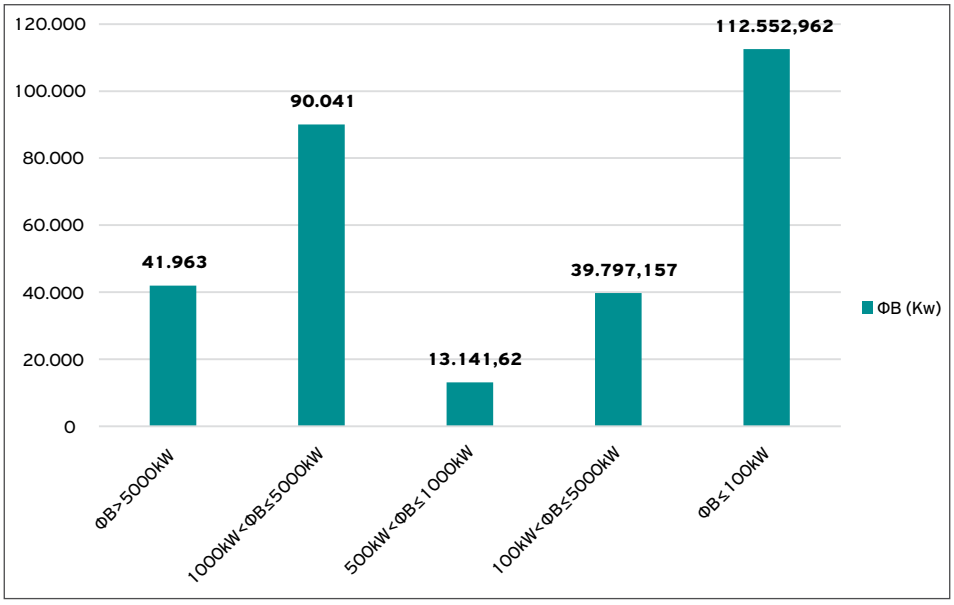

Πηγή: ΛΑΓΗΕ

Διάγραμμα 19: Εγκατεστημένη ισχύς (kW) μονάδων ΑΠΕ και ΣΗΘΥΑ φωτοβολταϊκών ανά περιφέρεια στο διασυνδεδεμένο σύστημα (Νοέμβριος 2017)

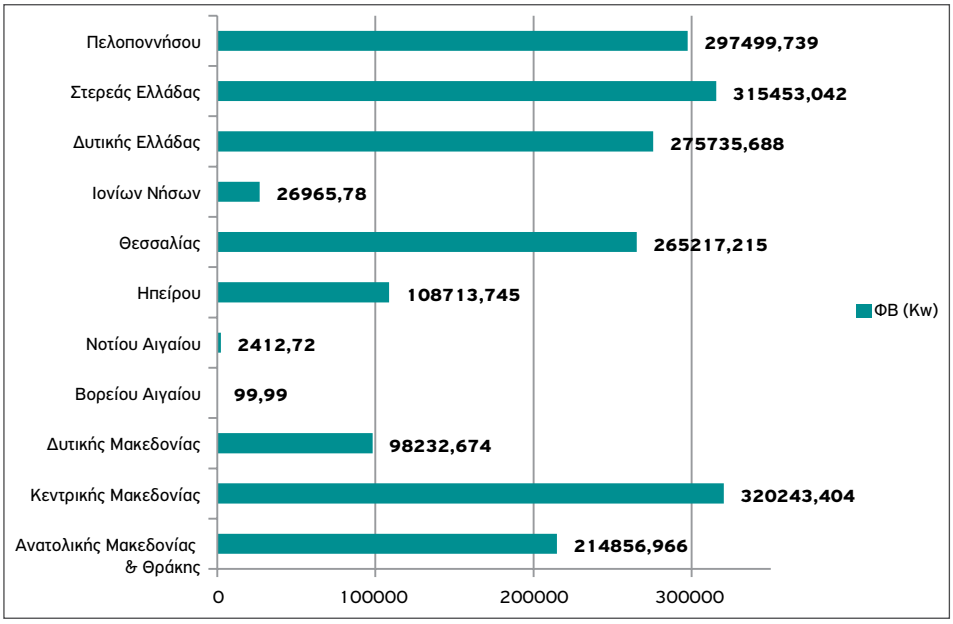

Πηγή: ΛΑΓΗΕ

Τη δεύτερη θέση κατείχε η Πελοπόννησος το 2017 στην αιολική ενέργεια αφού φιλοξενούσε αιολικές εγκαταστάσεις 502,8 MW, που αναλογούσαν στο 18,9% της συνολικής αιολικής ενέργειας στην Ελλάδα. Την πρώτη θέση κατείχε η Στερεά Ελλάδα με αιολικές εγκαταστάσεις 877,85 MW, που αναλογούσαν στο 33,1% της συνολικής αιολικής ενέργειας στην Ελλάδα (ΕΛΕΤΑΕΝ, 2018).

Διάγραμμα 20: Κατανομή αιολικών πάρκων (MW) ανά περιφέρεια

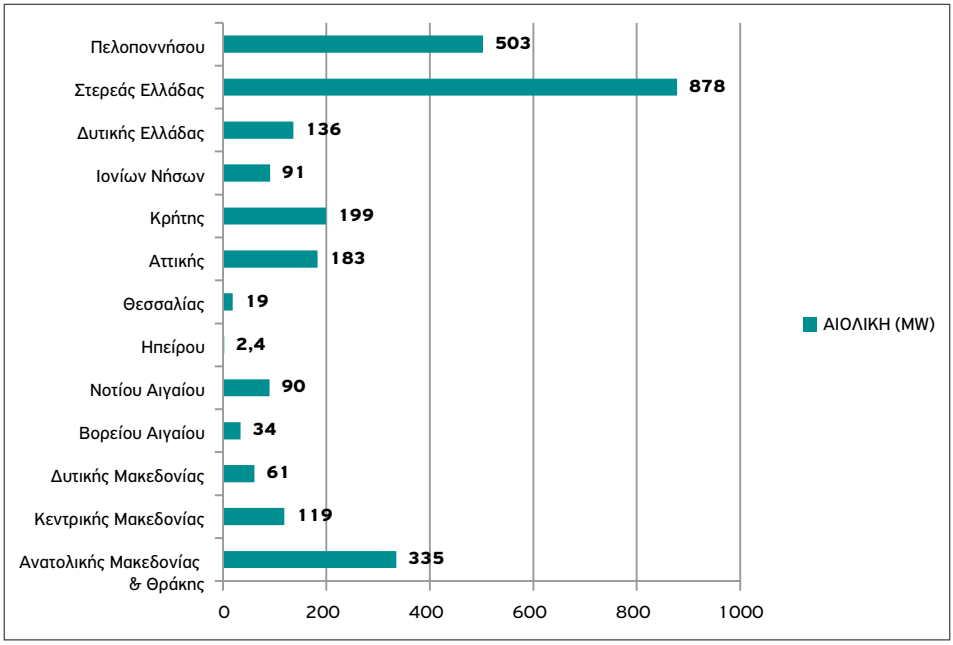

Πηγή: ΕΛΕΤΑΕΝ

Το πρόγραμμα εξοικονόμησης ενέργειας και ενεργειακής αποδοτικότητας

Με στόχο τη μείωση της ενεργειακής κατανάλωσης και τη βελτίωση των ενεργειακών επιδόσεων η ΕΕ έθεσε στόχο το 2020 να προχωρήσει μαζικά η κατασκευή κτιρίων με μηδενική ενεργειακή κατανάλωση. Στη βάση αυτή εκδόθηκε και η Οδηγία 2010/31/ΕΕ (*Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, 2010). Η Ελλάδα με βάση την παραπάνω Οδηγία έθεσε σε εφαρμογή τον Κανονισμό Ενεργειακής Απόδοσης Κτιρίων και προχώρησε στην υλοποίηση προγραμμάτων εξοικονόμησης ενέργειας και ενεργειακής αποδοτικότητας. Πάνω εδώ στηρίχθηκαν τα προγράμματα «Εξοικονομώ κατ' οίκον Ι» και «Εξοικονομώ κατ' οίκον ΙΙ» που εφαρμόστηκαν και στην Περιφέρεια Πελοποννήσου. Σήμερα στην Περιφέρεια Πελοποννήσου βρίσκεται σε εξέλιξη το πρόγραμμα «Εξοικονομώ κατ' οίκον ΙΙ» που παρέχει κίνητρα για ενεργειακή βελτίωση και αναβάθμιση των κατοικιών. Στο πρόγραμμα που αφορά την Περιφέρεια Πελοποννήσου έχουν ενταχθεί 1.771 νοικοκυριά, ενώ με αίτησή τους είχαν ζητήσει να ενταχθούν 2.627. Έμειναν εκτός προγράμματος 856 νοικοκυριά λόγω εξάντλησης του προϋπολογισμού του προγράμματος. Το πρόγραμμα «Εξοικονομώ κατ' οίκον ΙΙ» συγχρηματοδοτήθηκε από το Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης και από εθνικούς πόρους μέσω των Περιφερειακών Επιχειρησιακών Προγραμμάτων και του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανταγωνιστικότητα, Επιχειρηματικότητα, Καινοτομία» του ΕΣΠΑ 2014-2020 (Υπουργείο

Περιβάλλοντος και Ενέργειας, 2018). Ο Πίνακας 64 αποτυπώνει τον προϋπολογισμό του προγράμματος «Εξοικονομώ κατ' οίκον ΙΙ» ανά περιφέρεια.

Πίνακας 64: Προϋπολογισμός προγράμματος «Εξοικονομώ κατ' οίκον ΙΙ» ανά περιφέρεια

Περιφέρεια	Ταμείο Εξοικονομώ ΙΙ	Πρόγραμμα άμεσης ενίσχυσης		
	Πόροι ΕΠΑΝΑΚ[1]	Πόροι περιφερειών	Πόροι ΕΠΑΝΑΚ	Πηροϋπολογισμός προγράμματος άμεσης ενίσχυσης
Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης	42.996.243,78	0,00	17.645.444,51	17.645.444,51
Κεντρικής Μακεδονίας		0,00	38.531.889,04	38.531.889,04
Ηπείρου		4.500.000	9.903.055,59	14.403.055,59
Θεσσαλίας		0,00	18.725.777,85	18.725.777,85
Δυτικής Ελλάδας		1.000.000	12.243.777,83	13.243.777,83
Αττικής	12.576.525,58	14.737.840	36.011.111,25	50.748.951,25
Νοτίου Αιγαίου	2.235.826,59	4.194.378	3.241.000,01	7.435.378,01
Στερεάς Ελλάδας	1.824.876,17	2.000.000	10.263.166,71	12.263.166,71
Δυτικής Μακεδονίας	8.366.527,88	0,00	6.662.055,58	6.662.055,58
Πελοποννήσου		1.500.000	10.983.388,93	12.483.388,93
Ιονίων Νήσων		2.937.500	3.241.000,01	6.178.500,01
Βορείου Αιγαίου		7.500.000	4.321.333,35	11.821.333,35
Κρήτης		6.000.000	8.282.555,59	14.282.555,59
Σύνολο	**68.000.000**	**44.369.718**	**180.055.556,25**	**224.425.274,25**

Πηγή: Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας (Επιτελική Δομή ΕΣΠΑ ΥΠΕΝ – Τομέας Ενέργειας)

[1] *Στοιχεία με βάση τις προσκλήσεις των Διαχειριστικών Αρχών των Περιφερειών*

Η προώθηση της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας και καινοτομίας στον ενεργειακό τομέα, ιδιαίτερα μέσα από τις Ενεργειακές Κοινότητες

Ο νόμος 4513/2018 δημιούργησε τη βάση, τις προϋποθέσεις και το ευνοϊκό πλαίσιο ανάπτυξης και προώθησης της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας και καινοτομίας στον ενεργειακό τομέα και στην Περιφέρεια Πελοποννήσου με τη δημιουργία και τη λει-

τουργία Ενεργειακών Κοινοτήτων, στοχεύοντας έτσι στην αντιμετώπιση του φαινομένου της ενεργειακής φτώχειας, στην προώθηση της ενεργειακής αειφορίας, στην ενίσχυση της ενεργειακής αυτάρκειας, στη βελτίωση των ενεργειακών επιδόσεων, στη μείωση του κόστους καλλιέργειας ή παραγωγής προϊόντων μέσα από τη μείωση του κόστους ενέργειας και σε πολλές ακόμα ενέργειες και δράσεις. Λίγες μέρες μετά την ψήφιση του νόμου 4513/2018 ιδρύθηκε στην Πελοπόννησο η «Πελοπόννησος Ενεργειακή Κοινότητα Περιορισμένης Ευθύνης» στην οποία συμμετείχε η Περιφέρεια Πελοποννήσου με ποσοστό 40%, η αναπτυξιακή «Πελοπόννησος ΑΕ» με ποσοστό 25%, το Περιφερειακό Ταμείο Ανάπτυξης Πελοποννήσου με ποσοστό 25% και ο Δήμος Μεγαλόπολης με ποσοστό 10%. Ήταν από τις πρώτες Ενεργειακές Κοινότητες που ιδρύθηκαν στην Ελλάδα με στόχο την ενεργειακή αειφορία, τη στήριξη του αγροτικού τομέα με καθαρή ενέργεια και την αντιμετώπιση της ενεργειακής φτώχειας στις πόλεις και στα χωριά της Πελοποννήσου. Δεν ήταν και δεν είναι, όμως, η μοναδική περίπτωση, αφού και άλλοι φορείς προχώρησαν και προχωρούν στην ίδρυση Ενεργειακών Κοινοτήτων, όπως, για παράδειγμα, η Ένωση Αγροτικών Συνεταιρισμών Μεσσηνίας και η Ένωση Αγροτικών Συνεταιρισμών Αργολίδας, που συμπράττουν με συνεταιρισμούς, αυτοδιοίκηση και παραγωγούς προκειμένου να ιδρύσουν τις δικές τους Ενεργειακές Κοινότητες με στόχο τη μείωση του κόστους καλλιέργειας μέσα από τη μείωση του κόστους ενέργειας.

Τα προγράμματα αντιμετώπισης ενεργειακής φτώχειας σε ευάλωτες ομάδες του πληθυσμού

Η ενεργειακή φτώχεια είναι ένα φαινόμενο που συνεχώς διευρύνεται και σε νέες ευάλωτες ομάδες των πολιτών της ΕΕ. Νέες ομάδες πληθυσμών αδυνατούν να έχουν επαρκή θέρμανση στα σπίτια τους, καθυστερούν να πληρώσουν τους λογαριασμούς τους στους οργανισμούς κοινής ωφέλειας και διαμένουν σε κατοικίες με ακατάλληλες συνθήκες διαβίωσης. Το 2014 ο αριθμός των ενεργειακά φτωχών πολιτών της Ευρώπης, σύμφωνα με το Ευρωπαϊκό Ινστιτούτο Απόδοσης Κτιρίων (Buildings Performance Institute Europe – BPIE), κυμαινόταν από 50 έως 150 εκατ. πολιτών (BPIE, 2014). Το 2016 το 11% των κατοίκων της ΕΕ βρισκόταν σε ενεργειακή φτώχεια ή απειλούνταν από αυτή και το 16% του πληθυσμού της ΕΕ ζούσε σε σπίτια υγρά και ακατάλληλα για διαβίωση, ενώ το 9% του πληθυσμού αδυνατούσε να πληρώσει τους λογαριασμούς ενέργειας (Greens/EFA, 2016). Στην Ελλάδα, σύμφωνα με τη Eurostat, το 2015 το 50,8% των φτωχών νοικοκυριών δήλωναν αδυναμία να εξασφαλίσουν την απαιτούμενη θέρμανση για τον χειμώνα, ενώ το 60,9% των νοικοκυριών δήλωναν αδυναμία να εξοφλήσουν τον λογαριασμό ηλεκτρικού ρεύματος ή φυσικού αερίου. Το 2016 το 42% του ελληνικού πληθυσμού καθυστερούσε να πληρώσει τους λογαριασμούς στους οργανισμούς κοινής ωφέλειας, μεταξύ των οποίων ήταν και ο λογαριασμός κατανάλωσης ηλεκτρικής ενέργειας, και το 29,1% του πληθυσμού αδυνατούσε να έχει επαρκή θέρμανση. Η Ελλάδα το 2017 κατείχε την τρίτη θέση σε πληθυσμό που βρισκόταν σε κίνδυνο φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού. Την πρώτη θέση κατείχε η Βουλγαρία με 38,9%, τη δεύτερη η Ρουμανία με ποσοστό 35,5% και την τρίτη η Ελλάδα με ποσοστό 34,8%. Ο Πίνακας 65 αποτυπώνει το ποσοστό του πληθυσμού της ΕΕ και της Ελλάδας που το 2009 και το 2016 αδυνατούσε να καλύψει συγκεκριμένες ανάγκες.

Πίνακας 65: Ποσοστό (%) του πληθυσμού στην Ελλάδα και την ΕΕ-27 που αδυνατούσε να καλύψει συγκεκριμένες ανάγκες το 2009 και το 2016

Ανάγκες	2009		2016	
	ΕΕ-27	Ελλάδα	ΕΕ-27	Ελλάδα
Καθυστέρηση στην πληρωμή λογαριασμών στους οργανισμούς κοινής ωφέλειας	8,9	18,9	7,9	42,2
Αδυναμία επαρκούς θέρμανσης	9,3	15,7	8,7	29,1

Πηγή: Eurostat

Προκειμένου να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα της ενεργειακής φτώχειας, οι κυβερνήσεις εφάρμοσαν διάφορα μέτρα, όπως η επιδότηση του πετρελαίου θέρμανσης, η δυνατότητα διακανονισμού πληρωμής χρέους σε καταναλωτές που αδυνατούσαν να εξοφλήσουν το χρέος τους, η εφαρμογή κοινωνικού τιμολογίου για το ηλεκτρικό ρεύμα και άλλα μέτρα.

Ιδιαίτερα την περίοδο της οικονομικής κρίσης, εφάρμοσαν ένα πρόγραμμα αντιμετώπισης ανθρωπιστικής κρίσης για τους πολίτες που ζούσαν σε συνθήκες ακραίας φτώχειας το οποίο περιλάμβανε μεταξύ άλλων επίδομα σίτισης και ενοικίου (ITRE Committee, 2015), δωρεάν ηλεκτρική ενέργεια μέχρι 300 MWh και επανασύνδεση του ηλεκτρικού ρεύματος σε πολίτες στους οποίους είχε γίνει διακοπή ρεύματος λόγω αδυναμίας πληρωμής του (Βαταβάλη και Χατζηκωνσταντίνου, 2016).

Ακόμη, ιδρύθηκε το Παρατηρητήριο Ενεργειακής Φτώχειας για την παρακολούθηση μέσω δεικτών της εξέλιξης της ενεργειακής φτώχειας, τον εντοπισμό των παραμέτρων που την εντείνουν και τον προσδιορισμό μέτρων αντιμετώπισης του φαινομένου.

Όλα τα προαναφερόμενα προγράμματα εφαρμόστηκαν από τις κυβερνήσεις και στην Περιφέρεια Πελοποννήσου, όπως και σε όλες τις περιφέρειες της χώρας. Επιπλέον, η αυτοδιοίκηση α΄ και β΄ βαθμού στην Πελοπόννησο είχε στη διάθεσή της για την αντιμετώπιση της ενεργειακής φτώχειας, και γενικά της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, και δικά της χρηματοδοτικά εργαλεία.

Βασικές πηγές χρηματοδότησης των αυτοδιοικητικών στρατηγικών ήταν οι κεντρικοί αυτοτελείς πόροι σε επίπεδο ΟΤΑ, οι πόροι της Περιφέρειας Πελοποννήσου, οι πόροι από τις ευρωπαϊκές χρηματοδοτήσεις (τομεακά, περιφερειακά και άλλα χρηματοδοτικά προγράμματα της ΕΕ), ο κρατικός προϋπολογισμός και οι ιδιωτικοί πόροι. Ιδιαίτερα στο πλαίσιο της προγραμματικής περιόδου 2014-2020 και στον Θεματικό Στόχο 9 «προώθηση της κοινωνικής ένταξης και της καταπολέμησης της φτώχειας και κάθε διάκρισης» σε επίπεδο χώρας είχε δεσμευθεί το ποσό του 1,303 δισ. ευρώ περίπου.

Στην Περιφέρεια Πελοποννήσου δεσμεύτηκε γι' αυτόν τον στόχο το 30% των διαθέσιμων πόρων για το ΠΕΠ Πελοποννήσου την περίοδο 2014-2020 (Περιφέρεια Πελοποννήσου, 2014). Ειδικότερα, η κατανομή για το ΠΕΠ Πελοποννήσου 2014-2020 προέβλεπε, σύμφωνα με τον στρατηγικό σχεδιασμό της Περιφέρειας Πελοποννήσου,

συνολικό ποσό από τους κοινοτικούς πόρους 80% και από εθνικούς πόρους 20% με συνολική χρηματοδότηση 72.915.393,75 ευρώ για τον Θεματικό Στόχο 9, από τα οποία τα 10.000.000 ευρώ προέρχονταν από το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΕΤΠΑ) και τα 62.915.393,75 ευρώ από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (ΕΚΤ). Άλλα χρηματοδοτικά εργαλεία που είχε η Περιφέρεια Πελοποννήσου, όπως και όλες οι άλλες περιφέρειες, ήταν αυτά που προέρχονταν από το Ταμείο Ευρωπαϊκής Βοήθειας προς τους απόρους, το Ευρωπαϊκό Ταμείο Προσαρμογής στην Παγκοσμιοποίηση, το χρηματοδοτικό μέσο Απασχόληση και Κοινωνική Καινοτομία κ.ά.

Βασικά, ο επιχειρησιακός σχεδιασμός της περιφερειακής στρατηγικής στην Πελοπόννησο έθεσε ως στόχο την «*αλληλέγγυα κοινωνία πολιτών με ίσα δικαιώματα, χωρίς αποκλεισμούς και διακρίσεις, με ένα αξιοπρεπές κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο διαβίωσης για όλους/ες, ενισχύοντας την κοινωνική συνοχή και στοχεύοντας στη βιώσιμη ανάπτυξη*» (Περιφέρεια Πελοποννήσου, 2014) και στηρίχτηκε σε άξονες παρέμβασης στους οποίους αναπτύχθηκαν δράσεις όπως η πρόσβαση σε βασικά αγαθά μεταξύ των οποίων ήταν και η εξασφάλιση ενέργειας, η υποστήριξη δομών διά βίου μάθησης και αντιμετώπισης της φτώχειας, η επιμόρφωση δημόσιων λειτουργών και λοιπών επαγγελματιών για τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό, η ανάπτυξη οριζόντιων δεξιοτήτων απέναντι στη φτώχεια, η πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας, πρόνοιας και άλλες κοινωνικές υπηρεσίες, η προώθηση της απασχόλησης και η κοινωνική ένταξη ευάλωτων και περιθωριοποιημένων κοινωνικών ομάδων με ταυτόχρονη καταπολέμηση των διακρίσεων, η προώθηση της κοινωνικής οικονομίας και των κοινωνικών επιχειρήσεων κ.ά.

Μέσα από αυτές τις παρεμβάσεις αναπτύχθηκε το πρόγραμμα «Επισιτιστική και βασική υλική συνδρομή προς απόρους», το πρόγραμμα «Παροχή τροφίμων σε αστέγους και άτομα που διαβιούν σε συνθήκες στέγης οι οποίες δεν εξασφαλίζουν δυνατότητα καθημερινής σίτισης και διατροφής» κ.ά. Επίσης, λειτούργησαν και λειτουργούν δομές αντιμετώπισης της φτώχειας, όπως κοινωνικά παντοπωλεία, κοινωνικά ιατρεία και φαρμακεία, κοινωνικά οδοντιατρεία, κοινωφελής επιχείρηση κ.ά. Επιπλέον, αναπτύχθηκαν προγράμματα, όπως το «Βοήθεια στο Σπίτι», τα «Κέντρα Ημερήσιας Φροντίδας Ηλικιωμένων», τα «Κέντρα Διημέρευσης» κ.ά.

Σημαντικός ήταν και είναι ο ρόλος των αναπτυξιακών συμπράξεων που έχουν δημιουργηθεί στην Πελοπόννησο μέσω των Τοπικών Ολοκληρωμένων Προγραμμάτων για Ευάλωτες Κοινωνικές Ομάδες (ΤΟΠ ΕΚΟ) όπως η αναπτυξιακή σύμπραξη «Δράση κατά της Φτώχειας» και η αναπτυξιακή σύμπραξη «ΠΑΛΑΙΟΠΥΛΟΣ» (Περιφέρεια Πελοποννήσου, 2015).

Σύμφωνα με τους Ματσαγγάνης κ.ά. (2017), το ποσοστό της ακραίας φτώχειας συμπεριλαμβανομένης και της ενεργειακής φτώχειας στην Περιφέρεια Πελοποννήσου από 6,4% το 2011 έφτασε στο 10,7% το 2016 και κινήθηκε αρκετά κάτω από το ποσοστό του συνολικού πληθυσμού της Ελλάδας. Ο Πίνακας 66 αποτυπώνει το ποσοστό της ακραίας φτώχειας στις Περιφέρειες της Ελλάδας.

Πίνακας 66: Ποσοστό (%) ακραίας φτώχειας ανά περιφέρεια (2011-2016)

Περιφέρεια	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Πελοποννήσου	6,4	13,3	15,7	13,1	11,9	10,7
Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης	9,4	14,3	18,6	17,7	16,4	13,6
Κεντρικής Μακεδονίας	10,7	17,8	20	17,9	17,6	16,7
Δυτικής Μακεδονίας	7,7	13,5	14,8	16,9	17,6	14,2
Θεσσαλίας	13	16,7	18,7	17	16,9	15,6
Ηπείρου	9,8	12,5	15,4	14,1	13,3	8
Ιονίων Νήσων	6,5	9,3	10,6	9,8	10,4	9,8
Δυτικής Ελλάδας	11,8	17,7	21,9	20,2	18,7	17,9
Στερεάς Ελλάδας	7	14,1	18,7	15,8	14,3	12,1
Αττικής	8	13,7	16,4	15,5	14,6	13,5
Βορείου Αιγαίου	12,1	14,1	14,7	12,2	13,2	11,2
Νοτίου Αιγαίου	7,9	9	13,5	13,8	12,6	11,9
Κρήτης	6	8	10,2	8	8,4	7,2
Σύνολο πληθυσμού	**8,9**	**14,3**	**17,1**	**15,7**	**15**	**13,6**

Πηγή: ΔΙΑΝΕΟΣΙΣ (https://www.dianeosis.org/2017/04/greece_poverty_2017/)

Κατασκευή του διασυνδετήριου αγωγού Eastern Mediterranean Pipeline (East Med) και η διέλευσή του από την Πελοπόννησο

Η Ελλάδα, το Ισραήλ, η Ιταλία και η Κύπρος ήδη έχουν συμφωνήσει στην κατασκευή του διασυνδετήριου αγωγού East-Med, που θα ξεκινά 170 χλμ. νότια της Κύπρου, όπου βρίσκονται τα κοιτάσματα φυσικού αερίου της Λεβεντίνης, και μέσω Κρήτης και Πελοποννήσου θα συνδεθεί στο Φλωροβούνι Θεσπρωτίας και μέσω του αγωγού IGI - Poseidon θα φτάσει στο Οτράντο της Ιταλίας και από εκεί στην Ευρώπη.

Εικόνα 1: Κατασκευή του διασυνδετήριου αγωγού Eastern Mediterranean Pipeline (East Med) και η διέλευσή του από την Πελοπόννησο

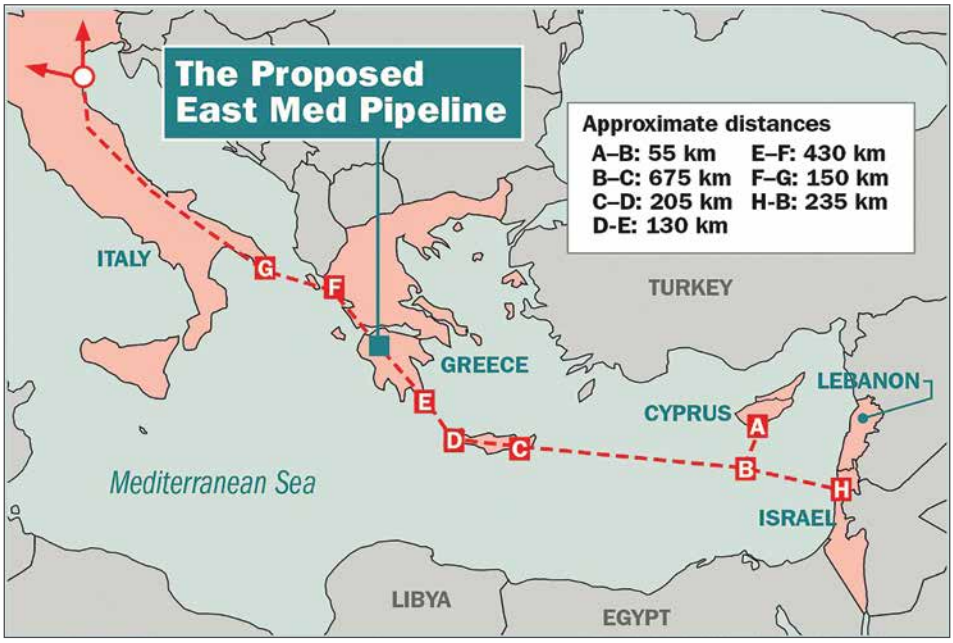

Πηγή: The Weekly Standard

Ο διασυνδετήριος αγωγός θα μεταφέρει 20 δισ. κυβικά μέτρα φυσικού αερίου τον χρόνο και θα κοστίσει πάνω από 7 δισ. ευρώ. Το έργο είναι κοινού ευρωπαϊκού ενδιαφέροντος, γι' αυτό και η ΕΕ, δίνοντας ιδιαίτερη βαρύτητα, το ενέταξε το 2013 στον Κατάλογο Έργων Κοινού Ενδιαφέροντος (Projects of Common Interest – PCIs) και συγχρηματοδοτεί τη Δράση «Eastern Mediterranean Natural Gas Pipeline - Pre-Feed Studies» (*Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, 2013).

Μέχρι σήμερα η ΕΕ έχει δαπανήσει πάνω από 70 εκατ. ευρώ μόνο για την ωρίμανση μελετών του έργου. Όμως, το έργο αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον και για την οικονομία της Πελοποννήσου όχι μόνο στη φάση της κατασκευής του, κατά την οποία θα δημιουργηθούν θέσεις εργασίας, αλλά και για το γεγονός ότι έχει προβλεφθεί να τροφοδοτήσει επιχειρήσεις και νοικοκυριά στις περιοχές της Πελοποννήσου τις οποίες θα διασχίσει με φυσικό αέριο, μειώνοντας το ενεργειακό κόστος αυτών από 20-40% (Μανιάτης, 2018).

Ενεργειακή διασύνδεση της Πελοποννήσου με την Κρήτη

Στο Δεκαετές Πρόγραμμα Ανάπτυξης (ΔΠΑ) του ΕΣΜΗΕ της περιόδου 2017-2026 (*Εφημερίδα της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας*, 2016) ο ΑΔΜΗΕ προέκρινε τη διασύνδεση της Κρήτης με την Πελοπόννησο και τη διασύνδεση της Κρήτης με την

Αττική. Η ωρίμανση των μελετών για την ηλεκτρική διασύνδεση της Πελοποννήσου με την Κρήτη που πραγματοποίησε ο ΑΔΜΗΕ και η υπογραφή της σύμβασης του έργου πραγματοποιήθηκαν τον Νοέμβριο του 2018.

Εικόνα 2: Ενεργειακή διασύνδεση της Πελοποννήσου με την Κρήτη

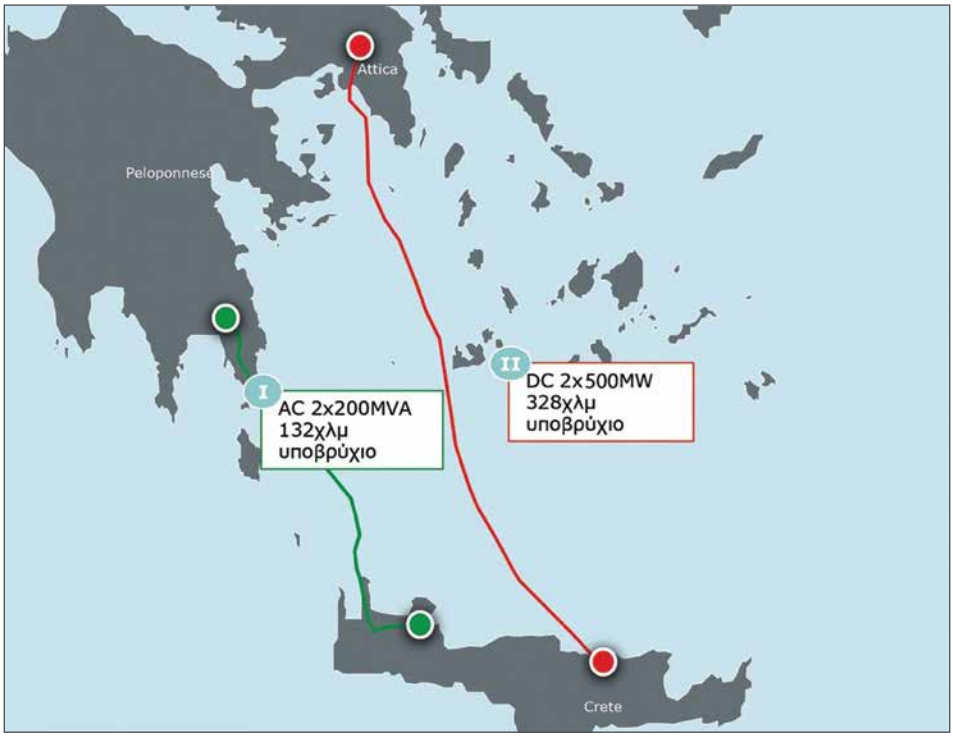

Πηγή: ΑΔΜΗΕ

Το έργο αναμένεται να ολοκληρωθεί το 2020. Είναι ένα έργο που αποκτά ιδιαίτερη σημασία γιατί, πέρα από την άρση της ενεργειακής απομόνωσης της Κρήτης, περιορίζει το κόστος του ρεύματος και ωφελεί το σύνολο των καταναλωτών αν σκεφτεί κανείς ότι από τα 700 περίπου εκατ. ευρώ που πληρώνουν οι καταναλωτές για Υπηρεσίες Κοινής Ωφέλειας (ΥΚΩ) τα 400 περίπου εκατ. ευρώ πληρώνονται για την περίπτωση της Κρήτης. Φυσικά, και η Πελοπόννησος θα βγει ενισχυμένη και αναβαθμισμένη με το έργο αυτό ισχυροποιώντας τη θέση της στον ενεργειακό χάρτη της Ελλάδας.

Οι έρευνες υδρογονανθράκων στην Πελοπόννησο

Μετά την ψήφιση του νόμου 4001/2011, οπότε ενσωματώθηκε στο εθνικό δίκαιο η στρατηγική οριοθέτησης της ελληνικής ΑΟΖ, άνοιξε ο δρόμος για διεθνείς διαγωνισμούς για σεισμικές έρευνες στις περιοχές του Ιονίου και της Κρήτης. Το 2014 ορί-

στηκαν είκοσι θαλάσσια οικόπεδα, τα τρία εκ των οποίων βρίσκονται στις θάλασσες της Περιφέρειας Πελοποννήσου (οικόπεδα 9, 10 και 11) τα οποία προκηρύχθηκαν στον διεθνή γύρο παραχώρησης (Μανιάτης, 2018).

Η μελλοντική αξιοποίηση των κοιτασμάτων των θαλάσσιων οικοπέδων της Πελοποννήσου θα δημιουργήσει εκατοντάδες νέες θέσεις εργασίας, έσοδα στην τοπική αυτοδιοίκηση και στο Ταμείο Αλληλεγγύης Γενεών. Σύμφωνα με τον νόμο 4162/2013, η αξιοποίηση των κοιτασμάτων θα διασφαλίσει τη βιωσιμότητα του ασφαλιστικού συστήματος παρέχοντας ασφαλιστική κάλυψη και συντάξεις στις μελλοντικές γενιές, αφού το 75% των δημόσιων εσόδων θα οδηγούνται στο ταμείο αυτό και το 25% των δημόσιων εσόδων θα οδηγούνται στην τοπική αυτοδιοίκηση για αναπτυξιακά έργα και για έργα προστασίας περιβάλλοντος.

Εικόνα 3: Χάρτης οικοπέδων στις θάλασσες της Περιφέρειας Πελοποννήσου και της Περιφέρειας Δυτικής Ελλάδας

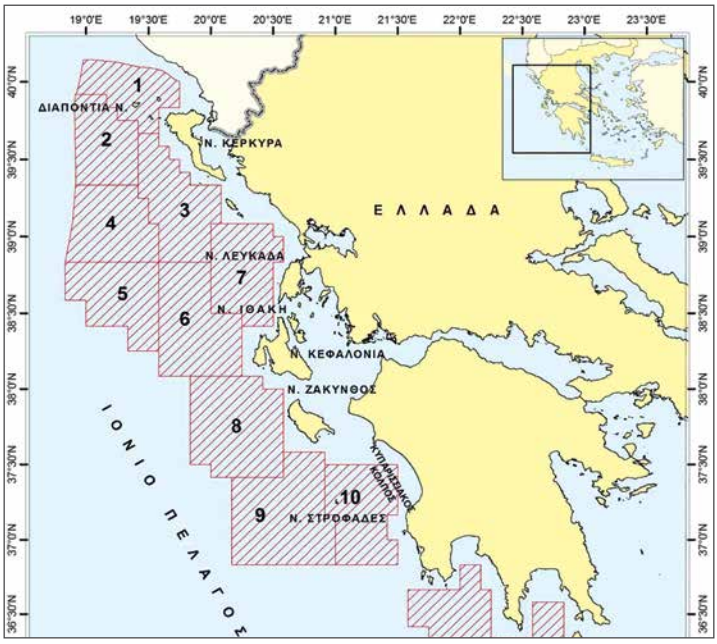

Πηγή: ΕΔΕΥ

Κεφάλαιο 4

Η κοινωνική επιχειρηματικότητα και οικονομία στην Περιφέρεια Πελοποννήσου

Η κοινωνική επιχειρηματικότητα στην Ελλάδα παρουσιάζει υστέρηση στην ανάπτυξή της σε σχέση με τα βήματα που έχουν γίνει στις άλλες χώρες της ΕΕ. Πέρασε και περνά μέσα από διάφορες φάσεις κυρίως εξάρτησης από την κρατική και την αυτοδιοικητική εξουσία. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να χρειαστούν δύο νομοθετικές παρεμβάσεις, ο νόμος 4019/2011 και ο νόμος 4430/2016, καθώς και υπουργικές αποφάσεις προκειμένου να διαμορφωθεί το πλαίσιο λειτουργίας των κοινωνικών επιχειρήσεων και να οριοθετηθεί ο χώρος της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας (Κ.ΑΛ.Ο.).

Τα πρώτα ουσιαστικά βήματα πραγματοποιήθηκαν με τον νόμο 4019/2011 περί *«Κοινωνικής Οικονομίας και Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας και άλλες διατάξεις»* στη διάρκεια της οικονομικής και νομισματικής κρίσης. Θεωρήθηκε ότι υπό προϋποθέσεις θα μπορούσε η Κ.ΑΛ.Ο. να συνεισφέρει στην ανάπτυξη της οικονομίας. Άλλωστε, πρωτοβουλίες αυτού του είδους βοηθούν στην επίτευξη της αειφόρου ανάπτυξης με οφέλη για την κοινωνία (Rahdari et al., 2016). Ταυτόχρονα, η ανάπτυξη της κοινωνικής επιχειρηματικότητας θα μπορούσε να συμβάλει στο να αντιμετωπιστούν οι συνέπειες της οικονομικής κρίσης, όπως ανεργία και κοινωνικός αποκλεισμός (Apostolopoulos et al., 2019).

Σε πολλά κράτη μέλη της ΕΕ είχε γίνει ήδη πράξη, με αποτέλεσμα το 2016 η κοινωνική οικονομία να απασχολεί στην Ευρώπη πάνω από 13,6 εκατ. εργαζομένους, που αντιστοιχούσε στο 6,3% του ενεργού πληθυσμού (CIRIEC, 2017). Εξάλλου, είναι επιστημονικά αποδεδειγμένο ότι η Κ.ΑΛ.Ο. δημιουργεί θέσεις εργασίας, καταπολεμά τον κοινωνικό αποκλεισμό (Spear et al. 2001), ενισχύει την κοινωνική συνοχή, κινητοποιεί τις κοινωνικές και αλληλέγγυες δυνάμεις και αμβλύνει τις γεωγραφικές ανισότητες (ECOTEC, 2001).

Το 2016 η Ελλάδα βρέθηκε και πάλι μπροστά στην ανάγκη να διαμορφώσει ένα νέο νομοθετικό πλαίσιο αφού το υπάρχον παρουσίαζε προβλήματα και οι κοινωνικές επιχειρήσεις συναντούσαν εμπόδια γραφειοκρατίας και εξάρτησης από την κεντρική και αυτοδιοικητική εξουσία (British Council**,** 2017) που δεν μπορούσε να αντιμετωπίσει ο νόμος 4019/2011. Η νέα νομοθετική παρέμβαση πραγματοποιήθηκε με τον νόμο 4430/2016 *«Περί Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας και ανάπτυξης των φο-*

ρέων της και άλλες διατάξεις», ο οποίος δρομολόγησε οριοθετήσεις, νέους θεσμούς, αναδιαμορφώσεις και απλοποιήσεις διαδικασιών, νέες πρακτικές, ενισχύσεις και στηρίξεις παραγωγικών εγχειρημάτων αυτοδιαχείρισης και τέλος ενσωμάτωσε βασικές κοινοτικές οδηγίες της Κοινωνικής Οικονομίας.

Άφησε όμως και θέματα ανοιχτά και αδιευκρίνιστα στα οποία θα αναφερθούμε στη συνέχεια. Μεταξύ των νέων θεσμών που δημιούργησε ο νόμος 4430/2016 ήταν και το Γενικό Μητρώο Φορέων της Κ.ΑΛ.Ο. Μέχρι τις 31 Οκτωβρίου 2017 οι κοινωνικές επιχειρήσεις που λειτουργούσαν με βάση τον νόμο 4019/2011 και υπέβαλαν αίτηση να ενταχθούν στο νέο Γενικό Μητρώο Φορέων Κ.ΑΛ.Ο. του νόμου 4430/2016 ανήλθαν σε 580. Στις 31 Δεκεμβρίου 2017 διαγράφτηκαν αυτοδίκαια 233 ανενεργοί φορείς. Από τις 31 Ιανουαρίου 2017 μέχρι τις 24 Αυγούστου 2018 είχαν εγγραφεί 580 νέοι φορείς. Σύμφωνα με την Ετήσια Έκθεση της Ειδικής Γραμματείας Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας (2018), με βάση τα στοιχεία του έτους 2016, δεν παρατηρείται ομοιόμορφη κατανομή ενεργών φορέων στις 13 περιφέρειες της χώρας.

Σύμφωνα με την έκθεση η περιφερειακή κατανομή ενεργών φορέων αποτυπωνόταν ως εξής: Πελοπόννησος 6%, Αττική 44%, Ανατολική Μακεδονία και Θράκη 6%, Στερεά Ελλάδα 4%, Νότιο Αιγαίο 5%, Κρήτη 5%, Κεντρική Μακεδονία 13%, Ιόνια Νησιά 2%, Ήπειρος 2%, Θεσσαλία 8%, Δυτική Μακεδονία 0%, Δυτική Ελλάδα 4% και Βόρειο Αιγαίο 1%. Σε σχέση με το 2015, το 2016 τα ποσοστά ενεργών φορέων δεν διαφοροποιήθηκαν, αλλά παρέμειναν τα ίδια στην Περιφέρεια Πελοποννήσου. Αυξήθηκαν κατά 2% επί του συνόλου στις Περιφέρειες Στερεάς Ελλάδας και Κεντρικής Μακεδονίας και μειώθηκαν κατά 2% επί του συνόλου στην Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης.

Οι κοινωνικές επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στην Ελλάδα είναι και πολύ λίγες σε σύγκριση με αυτές των άλλων κρατών της ΕΕ και μικρές ως προς το μέγεθος, με τις περισσότερες να δραστηριοποιούνται στην Αττική και στη Θεσσαλονίκη. Η αποτύπωση της κλαδικής κατανομής των φορέων της Κ.ΑΛ.Ο. δείχνει ότι στην Περιφέρεια Πελοποννήσου το 2016 την κορυφή κατείχαν οι δραστηριότητες προγραμματισμού ηλεκτρονικών υπολογιστών, παροχής συμβουλών και συναφείς δραστηριότητες, η πλειονότητα των οποίων είχε αντικείμενο τη δημιουργία ιστοσελίδων στο διαδίκτυο. Το 29% των φορέων του κλάδου αυτού δραστηριοποιούνταν στην Πελοπόννησο, το 57% στην Αττική και το 14% στα Ιόνια Νησιά. Οι άλλες περιφέρειες δεν παρουσίαζαν καμία δραστηριότητα στον συγκεκριμένο φορέα. Επίσης, η Πελοπόννησος παρουσίαζε υψηλά ποσοστά στις μεταποιητικές δραστηριότητες που είχαν ως αντικείμενο την κατασκευή κοσμημάτων και συναφών ειδών.

Το 20% του κλάδου δραστηριοποιούνταν στην Πελοπόννησο, το 60% στην Αττική και το 20% στη Δυτική Ελλάδα. Τέλος, η Πελοπόννησος παρουσίαζε σημαντικό ποσοστό στην επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη που είχε ως αντικείμενο τις υπηρεσίες έρευνας και πειραματικής ανάπτυξης στις γεωπονικές επιστήμες. Το 17% του κλάδου δραστηριοποιούνταν στην Πελοπόννησο, το 50% στην Αττική, το 17% στο Βόρειο Αιγαίο και το 16% στο Νότιο Αιγαίο (Ειδική Γραμματεία Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας, 2018).

Στην Περιφέρεια Πελοποννήσου παρατηρούνται αξιόλογες μεταβολές μεταξύ των ΠΕ και των αριθμών των επιχειρήσεων. Από την ανάλυση των στοιχείων ανά κλάδο στην Περιφέρεια Πελοποννήσου, με βάση τα στοιχεία που παρουσίαζε το Γενικό Μητρώο Φορέων της Κ.ΑΛ.Ο. τον Νοέμβριο 2018, προκύπτει ότι οι κλάδοι με τη μεγαλύτερη συμμετοχή ήταν το λιανικό εμπόριο με 32 επιχειρήσεις, και ακολουθούσε ο κλάδος της εκπαίδευσης με 14 επιχειρήσεις, ο πολιτισμός με 13, οι επιχειρήσεις που εντάσσονται στην κατηγορία «διάφορα» με 12, η προστασία ευάλωτων ομάδων 7 και ο κλάδος παραγωγής τοπικών προϊόντων 4. Ο Πίνακας 67 αποτυπώνει την κατανομή ανά ΠΕ των κοινωνικών επιχειρήσεων καθώς και την ομαδοποίηση τους σε πέντε κατηγορίες.

Πίνακας 67: Κατανομή ανά ΠΕ των κοινωνικών επιχειρήσεων

Κλάδοι	ΠΕ Κορινθίας	ΠΕ Μεσσηνίας	ΠΕ Αρκαδίας	ΠΕ Λακωνίας	ΠΕ Αργολίδας	Σύνολο
Εκπαίδευση	4	3	3	1	3	14
Λιανικό εμπόριο	8	8	4	4	8	32
Παραγωγή τοπικών προϊόντων	0	2	0	0	2	4
Πολιτισμός	4	3	1	3	2	13
Προστασία ευάλωτων ομάδων	3	2	2	0	0	7
Διάφορα	2	4	4	1	1	12

Πηγή: Γενικό Μητρώο Φορέων της Κ.ΑΛ.Ο.

Το Διάγραμμα 21 δείχνει ότι οι ΠΕ Κορινθίας, Αργολίδας και Μεσσηνίας εμφανίζουν τον μεγαλύτερο αριθμό κοινωνικών επιχειρήσεων στο σύνολο αλλά και στους κλάδους του λιανικού εμπορίου και της εκπαίδευσης.

Διάγραμμα 21: Απεικόνιση των κοινωνικών επιχειρήσεων

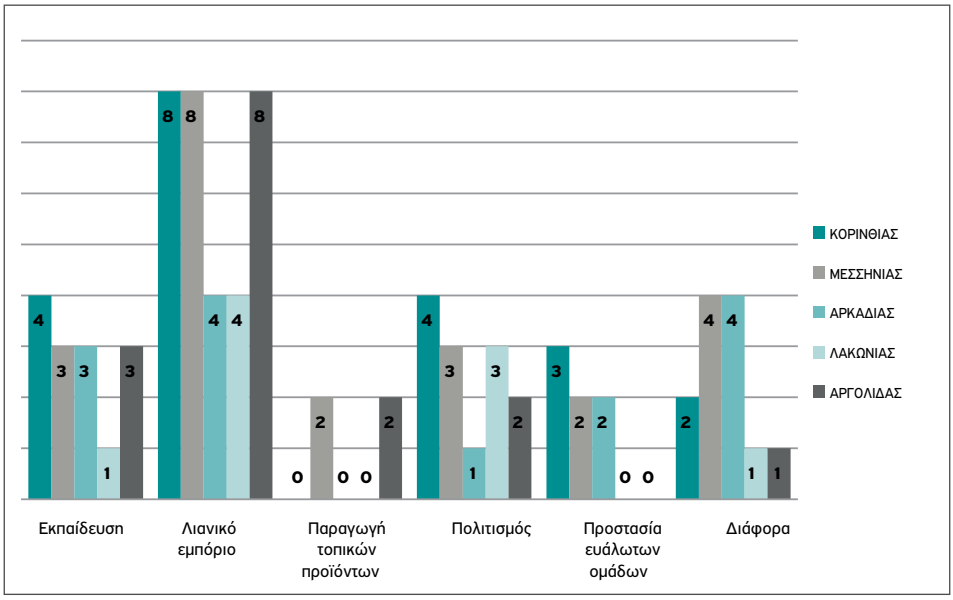

Πηγή: Γενικό Μητρώο Φορέων της Κ.ΑΛ.Ο.

Η γεωγραφική κατανομή δεν παρουσιάζει αποκλίσεις μόνο σε επίπεδο ΠΕ αλλά και σε επίπεδο δήμων. Οι περισσότερες από τις κοινωνικές επιχειρήσεις δραστηριοποιούνται στις πρωτεύουσες των ΠΕ. Την πρωτιά κατέχει ο Δήμος Καλαμάτας, που είναι και ο μεγαλύτερος πληθυσμιακά δήμος της Περιφέρειας Πελοποννήσου με 17 κοινωνικές επιχειρήσεις, και ακολουθεί ο Δήμος Κορινθίων με 9. Από τις πρωτεύουσες των ΠΕ την τελευταία θέση καταλαμβάνει ο Δήμος Σπάρτης με 4 κοινωνικές επιχειρήσεις.

Οι κοινωνικές επιχειρήσεις των δήμων στην Περιφέρεια Πελοποννήσου έχουν ως εξής: Στους δήμους Ελαφονήσου, Ερμιονίδος, Νότιας Κυνουρίας, Ξυλοκάστρου-Ευρωστίνης δραστηριοποιείται μία μόνο επιχείρηση της Κ.ΑΛ.Ο. Χαρακτηριστικό των δήμων αυτών είναι ότι απέχουν χιλιομετρικά αρκετά από την πρωτεύουσα της ΠΕ όπου δραστηριοποιούνται οι περισσότερες επιχειρήσεις της Κ.ΑΛ.Ο. Στους δήμους Μονεμβασιάς, Γορτυνίας, Πύλου-Νέστορος και Ευρώτα δραστηριοποιούνται δύο ανά δήμο επιχειρήσεις της Κ.ΑΛ.Ο. Στους δήμους Βόρειας Κυνουρίας, Μεσσήνης και Μεγαλόπολης δραστηριοποιούνται τρεις ανά δήμο επιχειρήσεις της Κ.ΑΛ.Ο., στον Δήμο Σπάρτης τέσσερις, στον Δήμο Τρίπολης και στον Δήμο Σικυωνίων πέντε, στον Δήμο Λουτρακίου-Αγίων Θεοδώρων έξι, στον Δήμο Άργους-Μυκηνών επτά, στον Δήμο Ναυπλιέων οκτώ, στον Δήμο Κορινθίων εννέα και στον Δήμο Καλαμάτας, όπως προαναφέραμε, δεκαεπτά επιχειρήσεις της Κ.ΑΛ.Ο. Ο Πίνακας 68 και το Διάγραμμα 22 αποτυπώνουν τις κοινωνικές επιχειρήσεις ανά δήμο στην Περιφέρεια Πελοποννήσου.

Πίνακας 68: Αριθμός επιχειρήσεων ανά δήμο

Άργους-Μυκηνών	7	Μονεμβασιάς	2
Βόρειας Κυνουρίας	3	Ναυπλιέων	8
Γορτυνίας	2	Νότιας Κυνουρίας	1
Ελαφονήσου	1	Ξυλοκάστρου-Ευρωστίνης	1
Ερμιονίδος	1	Πύλου-Νέστορος	2
Ευρώτα	2	Σικυωνίων	5
Καλαμάτας	17	Σπάρτης	4
Κορινθίων	9	Τρίπολης	5
Λουτρακίου-Αγίων Θεοδώρων	6		
Μεγαλόπολης	3		
Μεσσήνης	3		

Πηγή: Γενικό Μητρώο Φορέων της Κ.ΑΛ.Ο.

Διάγραμμα 22: Αριθμός επιχειρήσεων ανά δήμο

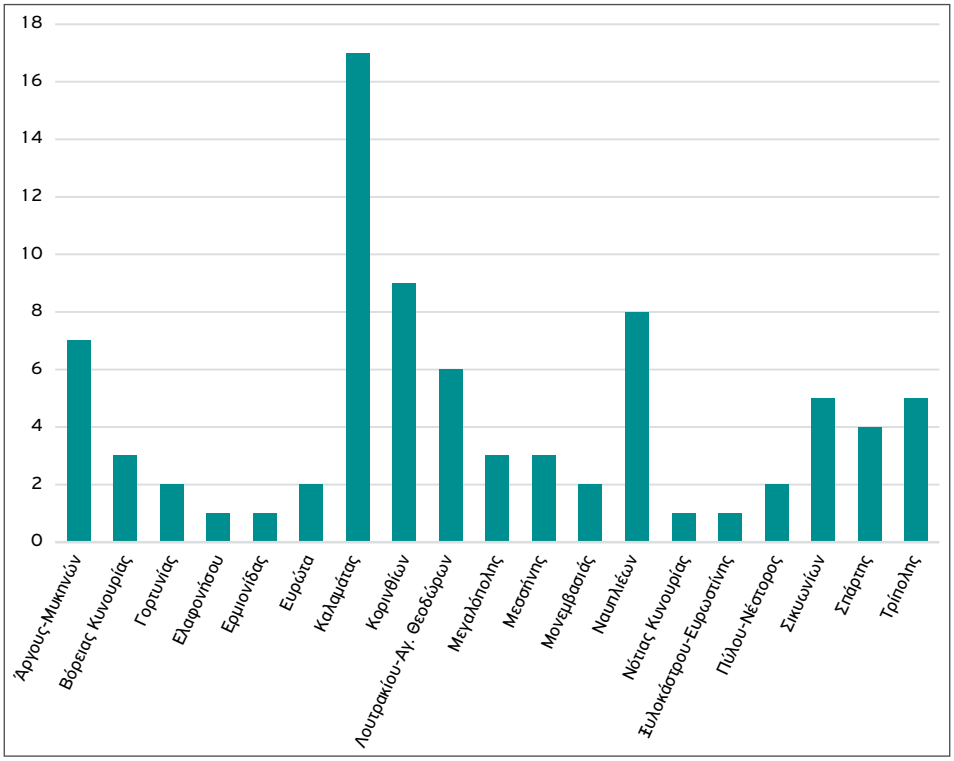

Πηγή: Γενικό Μητρώο Φορέων της Κ.ΑΛ.Ο.

Στις αρχές του 2017 στην Περιφέρεια Πελοποννήσου κανένας από τους φορείς που ανήκαν στην Κ.ΑΛ.Ο. δεν ασχολούνταν με τις δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας αλλά ούτε και με τη συλλογή-επεξεργασία-διάθεση απορριμμάτων, την ανάκτησης υλικών τη στιγμή που το πρόβλημα της διαχείρισης των στερεών αποβλήτων όλα τα προηγούμενα χρόνια αλλά και σήμερα είναι το κυρίαρχο πρόβλημα στην Περιφέρεια Πελοποννήσου.

Αναλυτικότερα, στην Περιφέρεια Πελοποννήσου στις αρχές του 2017 δεν λειτουργούσε κανένας φορέας που να άνηκε στην Κ.ΑΛ.Ο. στο χονδρικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών, στις δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας, στην κοινωνική μέριμνα χωρίς παροχή καταλύματος, στη δημόσια διοίκηση και άμυνα με υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση, στις αθλητικές δραστηριότητες και στις δραστηριότητες διασκέδασης και ψυχαγωγίας, στη συλλογή-επεξεργασία-διάθεση απορριμμάτων, την ανάκτηση υλικών, στη φυτική και τη ζωική παραγωγή-θήρα και συναφείς δραστηριότητες, στη δασοκομία και υλοτομία, στις δραστηριότητες παροχής προσωπικών υπηρεσιών, στη βιομηχανία τροφίμων, στις δραστηριότητες ταξιδιωτικών πρακτορείων-γραφείων οργανωμένων ταξιδιών και υπηρεσιών κράτησης και συναφείς δραστηριότητες, στις υπηρεσίες πληροφορίας, στην προαγωγή κινηματογραφικών ταινιών-βίντεο και τηλεοπτικών προγραμμάτων-ηχογράφησης και μουσικές εκδόσεις, στις επαγγελματικές-επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες καθώς και στις χερσαίες μεταφορές και μεταφορές μέσω αγωγών (Ειδική Γραμματεία Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας, 2018).

Αντίθετα, την ίδια περίοδο στην Περιφέρεια Πελοποννήσου είχαν αναπτυχθεί κοινωνικές επιχειρήσεις που άνηκαν στην Κ.ΑΛ.Ο. στους τομείς: υπηρεσίες εστίασης σε ποσοστό 7% της κατανομής των περιφερειών, εκπαίδευση σε ποσοστό 5% της κατανομής των περιφερειών, δραστηριότητες οργάνωσης σε ποσοστό 10% της κατανομής των περιφερειών, λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών, σε ποσοστό 11% της κατανομής των περιφερειών, δημιουργικές δραστηριότητες-τέχνες και διασκέδαση σε ποσοστό 9% της κατανομής των περιφερειών, διοικητικές δραστηριότητες γραφείου-γραμματειακή υποστήριξη και άλλες δραστηριότητες παροχής υποστήριξης προς επιχειρήσεις σε ποσοστό 5% της κατανομής των περιφερειών, παροχή υπηρεσιών σε κτίρια και εξωτερικούς χώρους σε ποσοστό 7% της κατανομής των περιφερειών, δραστηριότητες κεντρικών γραφείων και δραστηριότητες παροχής συμβουλών διαχείρισης σε ποσοστό 15% της κατανομής των περιφερειών, εκδοτικές δραστηριότητες σε ποσοστό 11% της κατανομής των περιφερειών, διαφήμιση και έρευνα αγοράς σε ποσοστό 11% της κατανομής των περιφερειών, δραστηριότητες προγραμματισμού ηλεκτρονικών υπολογιστών-παροχής συμβουλών και συναφείς δραστηριότητες σε ποσοστό 29% της κατανομής των περιφερειών, επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη σε ποσοστό 17% της κατανομής των περιφερειών, μεταποιητικές δραστηριότητες σε ποσοστό 20% της κατανομής των περιφερειών (Ειδική Γραμματεία Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας, 2018).

Το 2016, το σύνολο των εργαζομένων στις κοινωνικές επιχειρήσεις ήταν 813 άτομα από τα οποία τα 224 άτομα προέρχονταν από ευπαθείς κοινωνικές ομάδες σύμ-

φωνα με την Ετήσια Έκθεση της Ειδικής Γραμματείας Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας (2017). Σε κάθε περίπτωση ο αριθμός των εργαζομένων στους φορείς της Κ.ΑΛ.Ο. συνεχώς αυξάνεται. Το 2012 στην Ελλάδα είχαμε μόνο μία Ετήσια Μονάδα Εργασίας (ΕΜΕ) που δεν προερχόταν από ευάλωτη κοινωνική ομάδα και το 2016 οι ΕΜΕ αυξήθηκαν σε 1.023,41 από τις οποίες οι 385,93 προέρχονταν από ευάλωτες κοινωνικές ομάδες.

Στην Περιφέρεια Πελοποννήσου το 2016 στην κατανομή των θέσεων εργασίας υπερίσχυσαν οι κοινωνικές επιχειρήσεις της ΠΕ Μεσσηνίας και ακολούθησαν της ΠΕ Λακωνίας.

Βασικό χρηματοδοτικό εργαλείο για τη στήριξη και την ανάπτυξη της Κ.ΑΛ.Ο. είναι το ΕΣΠΑ, του οποίου το συνολικό ποσό που έχει προϋπολογιστεί για την περίοδο 2014-2022 ανέρχεται στα 164.512.107 ευρώ. Από το ποσό αυτό στα 13 Περιφερειακά Επιχειρησιακά Προγράμματα των Περιφερειών της Χώρας έχουν προϋπολογιστεί να περάσουν 82.189.472 ευρώ, στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Ανταγωνιστικότητα, Επιχειρηματικότητα, Καινοτομία» 25.000.000 ευρώ και στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού και Διά βίου Μάθηση» 57.322.635 ευρώ.

Οι πόροι που διατέθηκαν στις 13 περιφέρειες της χώρας μέσω των ΠΕΠ για τις δράσεις της Κ.ΑΛ.Ο. διέρχονται μέσα από την επενδυτική προτεραιότητα 9v *«Προώθηση Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας και της Επαγγελματικής Ενσωμάτωσης σε Κοινωνικές Επιχειρήσεις και της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας, ώστε να διευκολυνθεί η πρόσβαση στην απασχόληση».* Στο ΠΕΠ Πελοποννήσου για τη συγκεκριμένη επενδυτική προτεραιότητα 9v είναι εγγεγραμμένο το ποσό των 6.250.000 ευρώ. Ο Πίνακας 69 αποτυπώνει τον προϋπολογισμό που αναλογεί σε κάθε περιφέρεια στην επενδυτική προτεραιότητα 9v.

Πίνακας 69: Προϋπολογισμοί των 13 ΠΕΠ για την επενδυτική προτεραιότητα 9ν

Α/Α	Περιφέρεια	Προϋπολογισμός
1	Πελοποννήσου	6.250.000
2	Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης	6.843.146
3	Κεντρικής Μακεδονίας	5.062.500
4	Δυτικής Μακεδονίας	2.045.975
5	Ηπείρου	2.195.913
6	Θεσσαλίας	6.339.963
7	Στερεάς Ελλάδας	6.177.357
8	Δυτικής Ελλάδας	7.000.000
9	Ιονίων Νήσων	3.800.000
10	Αττικής	27.367.168
11	Βορείου Αιγαίου	2.031.250
12	Νοτίου Αιγαίου	4.076.200
13	Κρήτης	3.000.000
Σύνολο		**82.189.472**

Πηγή: Ειδική Γραμματεία Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας

Προκειμένου να στηριχθεί αλλά ταυτόχρονα και να οριοθετηθεί ο χώρος της Κ.ΑΛ.Ο. σχεδιάστηκαν συγκεκριμένες δράσεις που χωρίστηκαν σε δύο φάσεις. Στην πρώτη φάση προβλέφθηκε η χρηματοδότηση 89 φορέων προκειμένου να δημιουργηθούν Κέντρα Στήριξης σε όλη την Ελλάδα που θα παρέχουν υπηρεσίες πληροφόρησης και άλλες δράσεις ενημέρωσης των πολιτών για την Κ.ΑΛ.Ο. και υπηρεσίες υποστήριξης και συμβουλευτικής σε υφιστάμενους φορείς της Κ.ΑΛ.Ο.

Η πρώτη φάση χρηματοδοτήθηκε με 11.303.000 ευρώ από το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού και Διά Βίου Μάθηση». Στην Περιφέρεια Πελοποννήσου η κατανομή έδωσε 635.000 ευρώ. Ο Πίνακας 70 αποτυπώνει την κατανομή των πόρων για τη χρηματοδότηση της πρώτης φάσης των δράσεων υποστήριξης.

Πίνακας 70: Κατανομή πόρων ανά περιφέρεια για τη χρηματοδότηση της πρώτης φάσης των δράσεων υποστήριξης της Κ.ΑΛ.Ο.

Α/Α	Περιφέρεια	Προϋπολογισμός
1	Πελοποννήσου	635.000
2	Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης	635.000
3	Κεντρικής Μακεδονίας	1.270.000
4	Δυτικής Μακεδονίας	381.000
5	Ηπείρου	635.000
6	Θεσσαλίας	889.000
7	Στερεάς Ελλάδας	635.000
8	Δυτικής Ελλάδας	635.000
9	Ιονίων Νήσων	508.000
10	Αττικής	2.540.000
11	Βορείου Αιγαίου	635.000
12	Νοτίου Αιγαίου	1.270.000
13	Κρήτης	635.000
Σύνολο		**11.303.000**

Πηγή: Ειδική Γραμματεία Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας

Στη δεύτερη φάση προβλέπεται η δημιουργία και η λειτουργία μίας τουλάχιστον Ένωσης Φορέων Κ.ΑΛ.Ο. ανά περιφέρεια με στόχο τη διαμόρφωση της παραγωγικής στόχευσης, την ενημέρωση των δημόσιων υπηρεσιών, οργανισμών και ασφαλιστικών φορέων για τις κοινωνικές επιχειρήσεις και τον ρόλο τους, προκειμένου να διευκολύνουν αυτές στη συγκρότησή τους και στη λειτουργία τους, τη διαμόρφωση παροχής υπηρεσιών θερμοκοιτίδας και άλλες δράσεις. Ο προϋπολογισμός της φάσης αυτής είναι της τάξης των 51.102.984,50 ευρώ και χρηματοδοτήθηκε από τα ΠΕΠ με 21.657.003,50 ευρώ και από το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού και Διά Βίου Μάθηση» με 29.445.981 ευρώ.

Τέλος, για την επιχορήγηση Νέων Φορέων Κ.ΑΛ.Ο. η συγχρηματοδοτούμενη δημόσια δαπάνη ανέρχεται στο ποσό των 38.875.465 ευρώ από τα οποία στην Περιφέρεια Πελοποννήσου αναλογούν 2.812.500 ευρώ. Ο Πίνακας 71 αποτυπώνει τους προϋπολογισμούς των 13 Περιφερειών για την επιχορήγηση Νέων Φορέων Κ.ΑΛ.Ο.

Πίνακας 71: Προϋπολογισμοί Περιφερειών (ΠΕΠ) για επιχορήγηση Νέων Φορέων της Κ.ΑΛ.Ο.

Α/Α	Περιφέρεια	Προϋπολογισμός
1	Πελοποννήσου	2.812.500
2	Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης	5.779.416
3	Κεντρικής Μακεδονίας	2.278.125
4	Δυτικής Μακεδονίας	920.689
5	Ηπείρου	988.161
6	Θεσσαλίας	2.852.983
7	Στερεάς Ελλάδας	1.374.662
8	Δυτικής Ελλάδας	3.150.000
9	Ιονίων Νήσων	1.800.000
10	Αττικής	11.920.576
11	Βορείου Αιγαίου	914.063
12	Νοτίου Αιγαίου	1.834.290
13	Κρήτης	2.250.000
Σύνολο		**38.875.465**

Πηγή: Ειδική Γραμματεία Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας

Κεφάλαιο 5

Το τουριστικό προϊόν της Περιφέρειας Πελοποννήσου

5.1 Το τουριστικό προφίλ της Πελοποννήσου

Κυρίαρχο συγκριτικό πλεονέκτημα πάνω στο οποίο έχει στηριχθεί το τουριστικό προϊόν στην Περιφέρεια Πελοποννήσου είναι οι φυσικοί και πολιτιστικοί πόροι που διαθέτει, παράλληλα με τους σπουδαίους αρχαιολογικούς της χώρους. Η Περιφέρεια Πελοποννήσου διαθέτει 1.200 χλμ. μήκους ακτογραμμής από τα οποία τα 333,7 χλμ., που αντιστοιχούν στο 27,8%, προσφέρονται για κολύμβηση και για θαλάσσια σπορ, κάτι που συνιστά σημαντικό συγκριτικό πλεονέκτημα. Πάνω από δεκαπέντε περιοχές της Περιφέρειας Πελοποννήσου έχουν χαρακτηριστεί ως περιοχές ιδιαίτερου κάλλους, όπως αυτή της Βοϊδοκοιλιάς στην Πυλία. Διαθέτει πάνω από 42 βιότοπους και σπάνια σπήλαια, όπως αυτά του Διρού στη Λακωνία και του Κάψια στην Αρκαδία.

Οι παραδοσιακοί οικισμοί, ιδιαίτερα της Μάνης και των ορεινών χωριών της Αρκαδίας, αποτελούν πόλο έλξης επισκεπτών. Πάνω από 60 αρχαιολογικοί χώροι έχουν καταγραφεί στην Περιφέρεια Πελοποννήσου, όπως η Αρχαία Επίδαυρος, οι Μυκήνες, η Αρχαία Μεσσήνη, το ανάκτορο του Νέστορα, η Αρχαία Κόρινθος, η Αρχαία Τίρυνθα, ο αρχαιολογικός χώρος της Νεμέας κ.ά. Ξεχωριστή θέση κατέχουν ο βυζαντινή καστροπολιτεία του Μυστρά, τα πολλά κάστρα, όπως της Κορίνθου, της Πύλου, της Μεθώνης, της Κορώνης, της Μονεμβασιάς κ.ά., καθώς και τα πολλά μνημεία της νεότερης ιστορίας.

Οι νέοι οδικοί άξονες που κατασκευάστηκαν τα τελευταία χρόνια ανέδειξαν το γεωγραφικό πλεονέκτημα της Περιφέρειας Πελοποννήσου. Όλες οι περιοχές της έγιναν πλέον προσιτές ακόμη και για διήμερες αποδράσεις των κατοίκων των μεγάλων αστικών κέντρων που βρίσκονται κοντά της, όπως η Αθήνα και η Πάτρα.

Επίσης, η αλματώδης ανάπτυξη του αεροδρομίου Καλαμάτας διευρύνει συνεχώς τα αναπτυξιακά δεδομένα της νότιας Πελοποννήσου αν αναλογιστεί κανείς, όπως αναφέραμε και στην Εισαγωγή, ότι το 2019 ο αερολιμένας αυτός είναι συνδεδεμένος με δεκαεπτά κράτη και είκοσι οκτώ πόλεις. Ο αερολιμένας είναι στενά συνδεδεμένος και με τις μεγάλες ξενοδοχειακές μονάδες, όπως του Costa Navarino στη νοτιοδυτική πλευρά της Πελοποννήσου. Μόνο το α΄ εξάμηνο του 2018 μετακινήθηκαν από το αεροδρόμιο Καλαμάτας 94.229 επιβάτες (Εφημ. *Θάρρος*, 2018α).

Ακόμη ανάμεσα στα πλεονεκτήματα που καταγράφονται για την Περιφέρεια Πελοποννήσου συγκαταλέγονται οι καλές κλιματολογικές συνθήκες, η ιστορική και λαογρα-

φική παράδοση, τα υψηλής ποιότητας παραδοσιακά προϊόντα, οι πολλές εκδηλώσεις που πραγματοποιούνται σε όλη τη διάρκεια του χρόνου, ορισμένες από τις οποίες έχουν και διεθνή προβολή, όπως το φεστιβάλ χορού Καλαμάτας, το φεστιβάλ ντοκιμαντέρ Πελοποννήσου, το φεστιβάλ μουσικής Ναυπλίου, το φεστιβάλ αρχιτεκτονικής Λουτρακίου κ.ά.

Όμως, και οι αφίξεις κρουαζιερόπλοιων και σκαφών αναψυχής και στα πέντε λιμάνια της Πελοποννήσου (Ναύπλιο, Καλαμάτα, Μονεμβασιά, Γύθειο και Πύλο) παρουσιάζουν ενδιαφέρον λόγω του σημαντικού αριθμού επιβατών. Το 2018 και στα πέντε λιμάνια της Περιφέρειας Πελοποννήσου κατέπλευσαν 157 κρουαζιερόπλοια με 85.632 επιβάτες (Εφημ. ***Ελευθερία***, 2018). Μόνο το λιμάνι του Ναυπλίου, που το 2018 κατείχε την 11η θέση πανελλαδικά σε αφίξεις κρουαζιερόπλοιων, το επισκέφτηκαν 57.894 επιβάτες.

Οι επισκέπτες θα μπορούσαν να είναι πολλοί περισσότεροι αν η Περιφέρεια Πελοποννήσου διέθετε τις κατάλληλες λιμενικές υποδομές. Τα πέντε λιμάνια της Περιφέρειας Πελοποννήσου δέχονται μόνο μικρά κρουαζιερόπλοια και το εσωτερικό δίκτυο που συνδέει τα λιμάνια με τους αρχαιολογικούς χώρους, όπως για παράδειγμα με τον αρχαιολογικό χώρο της Μεσσήνης, είναι στενό και πεπαλαιωμένο και δεν παρέχει ασφάλεια. Αν υπήρχαν οι υποδομές, οι επισκέπτες κρουαζιερόπλοιων θα ήταν πολλοί περισσότεροι και θα βοηθούσαν σημαντικά την οικονομία της Περιφέρειας Πελοποννήσου αν αναλογιστεί κανείς ότι σύμφωνα τη Διεθνή Ένωση Εταιρειών Κρουαζιέρας (Cruise Lines International Association – CLIA) οι δαπάνες ανά επιβάτη home-porting ανέρχονται στα 310 δολάρια.

Τα κρουαζιερόπλοια που επισκέπτονται τα πέντε λιμάνια της Πελοποννήσου έχουν κατά μέσο όρο 545 επιβάτες, ενώ ο αντίστοιχος πανελλήνιος μέσος όρος είναι 1.404 επιβάτες ανά κρουαζιερόπλοιο (Εφημ. ***Ελευθερία***, 2018). Όσον αφορά τον τουρισμό με σκάφη αναψυχής, οι μαρίνες που έχουν δημιουργηθεί τα τελευταία χρόνια βοηθούν στην ανάπτυξη αυτού του τουριστικού προϊόντος, είναι όμως περιορισμένες και πολλές από αυτές δεν διαθέτουν κατάλληλους χερσαίους χώρους για υποστηρικτικές και άλλες δραστηριότητες. Επίσης, στον ναυτικό τουρισμό μπορεί να συνεισφέρει και η τουριστική αξιοποίηση των βυθισμένων πόλεων στο Παυλοπέτρι Λακωνίας καθώς και οι ενάλιες επισκέψεις στην περιοχή των αρχαιολογικών χώρων της Μεθώνης και του Ναβαρίνου.

Στην Περιφέρεια Πελοποννήσου ανοδική πορεία παρουσιάζουν οι επισκέψεις για πεζοπορία στα πολλά μονοπάτια που διαθέτει, όπως αυτά του Μαινάλου ή το Ευρωπαϊκό Ορειβατικό Μονοπάτι Ε4, το οποίο διασχίζει την Περιφέρεια Πελοποννήσου, καθώς και η κατάβαση kayak-raftihg ιδιαίτερα στον ποταμό Λούσιο από την Αρχαία Γόρτυνα ως τη γέφυρα Ατσίχολου, στον ποταμό Ερύμανθο από τα Τριπόταμα μέχρι το Βιδάκι αλλά και πιο κάτω έως την Ελαία καθώς και στο ποταμό Λάδωνα από το χωριό Δάφνη μέχρι τη Λίμνη του Λάδωνα. Επίσης, αθλητικό τουρισμό έχουμε και με τις αναρριχήσεις ιδιαίτερα στην περιοχή του Λεωνιδίου Αρκαδίας. Τέλος, τα τελευταία χρόνια αναπτύσσεται και ο αιωροπτερισμός, ιδιαίτερα στη Μεσσηνία και τη Λακωνία.

Αντίθετα, ο χιονοδρομικός τουρισμός δεν παρουσιάζει κάτι αξιόλογο, αφού το χιονοδρομικό κέντρο του Μαινάλου και αυτό στη Ζήρεια Κορινθίας δεν διαθέτουν σύγχρονες υποδομές και η περίοδος της χιονόπτωσης είναι μικρή.

Το τουριστικό προϊόν της Περιφέρειας Πελοποννήσου στηρίζεται και στον θρησκευτικό τουρισμό. Πολλοί είναι αυτοί που σε ετήσια βάση επισκέπτονται ιδιαίτερα τις καστροπολιτείες του Μυστρά και της Μονεμβασιάς, τα πολλά μοναστήρια της Αρκαδίας, τα βυζαντινά μνημεία της Μάνης, τις εκκλησίες του Ναυπλίου ή έρχονται για προσκύνημα, για παράδειγμα, στον Ιερό Ναό της Υπαπαντής του Σωτήρος στην Καλαμάτα στις 2 Φεβρουαρίου.

Ο συνεδριακός τουρισμός στην Περιφέρεια Πελοποννήσου δεν έχει αναπτυχθεί στον βαθμό που θα μπορούσε κυρίως λόγω έλλειψης υποδομών για το ίδιο το συνέδριο, τους συνέδρους και τους συνοδούς τους. Η Κόρινθος, το Ναύπλιο, η Καλαμάτα, οι συνεδριακοί χώροι του Costa Navarino στη νοτιοδυτική πλευρά της Πελοποννήσου προσφέρονται γι' αυτό το είδος του τουρισμού, ο οποίος μπορεί να συνδεθεί και με άλλες μορφές τουρισμού και να συνεισφέρει στην τοπική οικονομία, στην απασχόληση και γενικά στην ανάπτυξη της Περιφέρειας Πελοποννήσου.

Τέλος, ο αγροτουρισμός ως μορφή εναλλακτικού τουρισμού καταλαμβάνει το δικό του μερίδιο στο τουριστικό προϊόν της Περιφέρειας Πελοποννήσου και ταυτόχρονο βοηθάει στη μείωση των ανισοτήτων και στην ένταξη των ορεινών και των μειονεκτικών περιοχών της Περιφέρειας Πελοποννήσου στο παραγωγικό σύστημα εμποδίζοντας ταυτόχρονα την απομόνωση και τον μαρασμό. Παράλληλα, συγκρατεί τον αγροτικό πληθυσμό στην ύπαιθρο και συνεισφέρει στο αγροτικό εισόδημα.

Τα προαναφερόμενα είχαν ως αποτέλεσμα να κατατάξουν τουριστικά την Περιφέρεια Πελοποννήσου το 2018, σύμφωνα με το ταξιδιωτικό περιοδικό *Conde Nast Traveller*, στους 19 κορυφαίους προορισμούς που αξίζει κανείς να επισκεφθεί το 2019 (Newsbeast, 2018).

5.2 Η σημασία του τουρισμού στην οικονομία – Βασικά μεγέθη του ελληνικού τουρισμού

Ο τουρισμός αποτελεί έναν από τους σπουδαιότερους και πιο δυναμικούς κλάδους οικονομικής δραστηριότητας σε παγκόσμιο επίπεδο με ταχείς ρυθμούς αύξησης του κύκλου εργασιών του και με ουσιαστικές επιδράσεις άμεσες και έμμεσες στις οικονομίες πολλών χωρών. Ο τουρισμός δεν υπάγεται πλέον μόνο στον τομέα παροχής υπηρεσιών, αλλά συμβάλλει και σε ένα μεγάλο μέρος της συνολικής εθνικής παραγωγής μιας χώρας.

Η ανάπτυξη της τουριστικής δραστηριότητας σε μια χώρα οδηγεί στην αύξηση της ευημερίας σημαντικού τμήματος του πληθυσμού της, αφού ο τουρισμός αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους παράγοντες κοινωνικής ανάπτυξης σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο.

Η τουριστική βιομηχανία προσφέρει άμεσες και έμμεσες νέες θέσεις απασχόλησης στην οικονομία για μόνιμο και εποχικό προσωπικό, καθώς και για ελεύθερους επαγγελματίες. Επιπροσθέτως, βοηθάει στην καταπολέμηση της ανεργίας και τη βελτίωση της ποιότητας ζωής και του βιοτικού επιπέδου για τους κατοίκους, κυρίως των απομακρυ-

σμένων περιοχών. Πιο συγκεκριμένα, η άμεση απασχόληση σχετίζεται με τις επιχειρήσεις που προσφέρουν υπηρεσίες τουρισμού, όπως είναι οι αεροπορικές εταιρείες, τα ξενοδοχεία, οι επιχειρήσεις εστίασης κ.λπ. Η έμμεση επίδραση στην απασχόληση δημιουργείται από τις επιχειρήσεις και τις εγκαταστάσεις υποδομής και ανωδομής που στηρίζουν ή προμηθεύουν τους παραπάνω κλάδους οι οποίοι παράγουν τουριστικά αγαθά και υπηρεσίες (ι επιχειρήσεις που προσφέρουν υπηρεσίες κοινής ωφέλειας, μεταποίηση, συνεδριακά κέντρα, μαρίνες, ιαματικές πηγές κ.λπ.).

Σύμφωνα με στοιχεία της περιόδου Ιανουάριος-Σεπτέμβριος της Τράπεζας της Ελλάδος το έτος 2018, αποτυπώνεται η εικόνα των εσόδων στις 13 περιφέρειες στη χώρα. Είναι χαρακτηριστικό πως το τρίμηνο Οκτώβριος-Δεκέμβριος υπήρχαν έσοδα της τάξης των 2 δισ. ευρώ περίπου σε σύνολο άνω των 16 δισ. ευρώ ταξιδιωτικών εισπράξεων που εισέπραξε η Ελλάδα το 2018.

Διάγραμμα 23: Κατανομή ταξιδιωτικών εισπράξεων στις 13 περιφέρειες

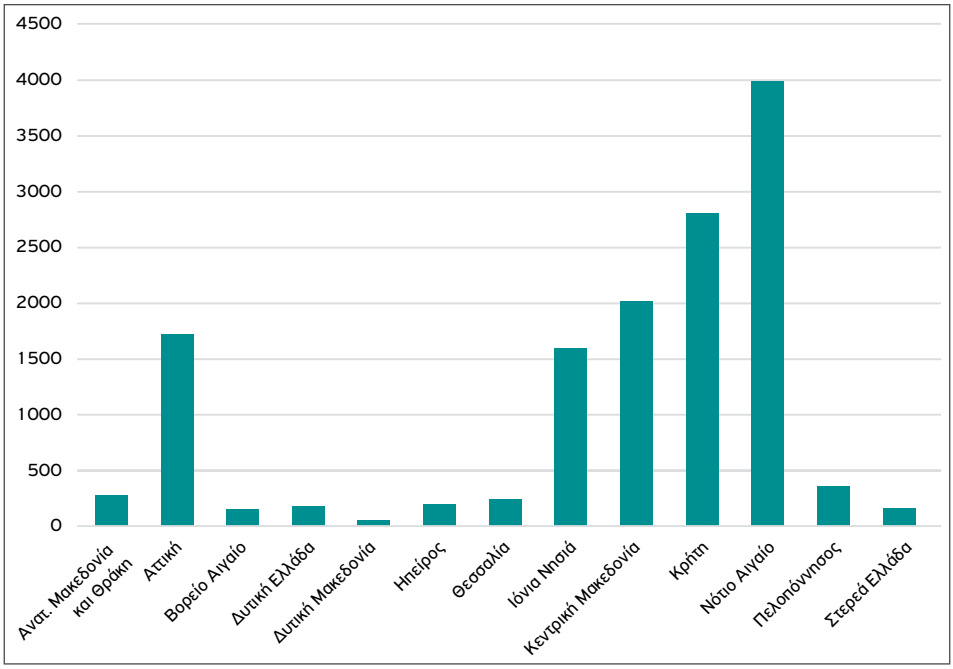

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

Αξίζει να σημειωθεί ότι για το 2018 τα 1,1 δισ. ευρώ είναι έσοδα που εισπράχθηκαν τους μήνες Ιανουάριος-Σεπτέμβριος, δηλαδή 13,77 δισ. ευρώ έναντι 12,67 δισ. ευρώ την αντίστοιχη περίοδο του 2017, από τα οποία 706,8 εκατ. ευρώ εισπράχθηκαν από την Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου.

Εικόνα 4: Αποτύπωση ταξιδιωτικών εισπράξεων

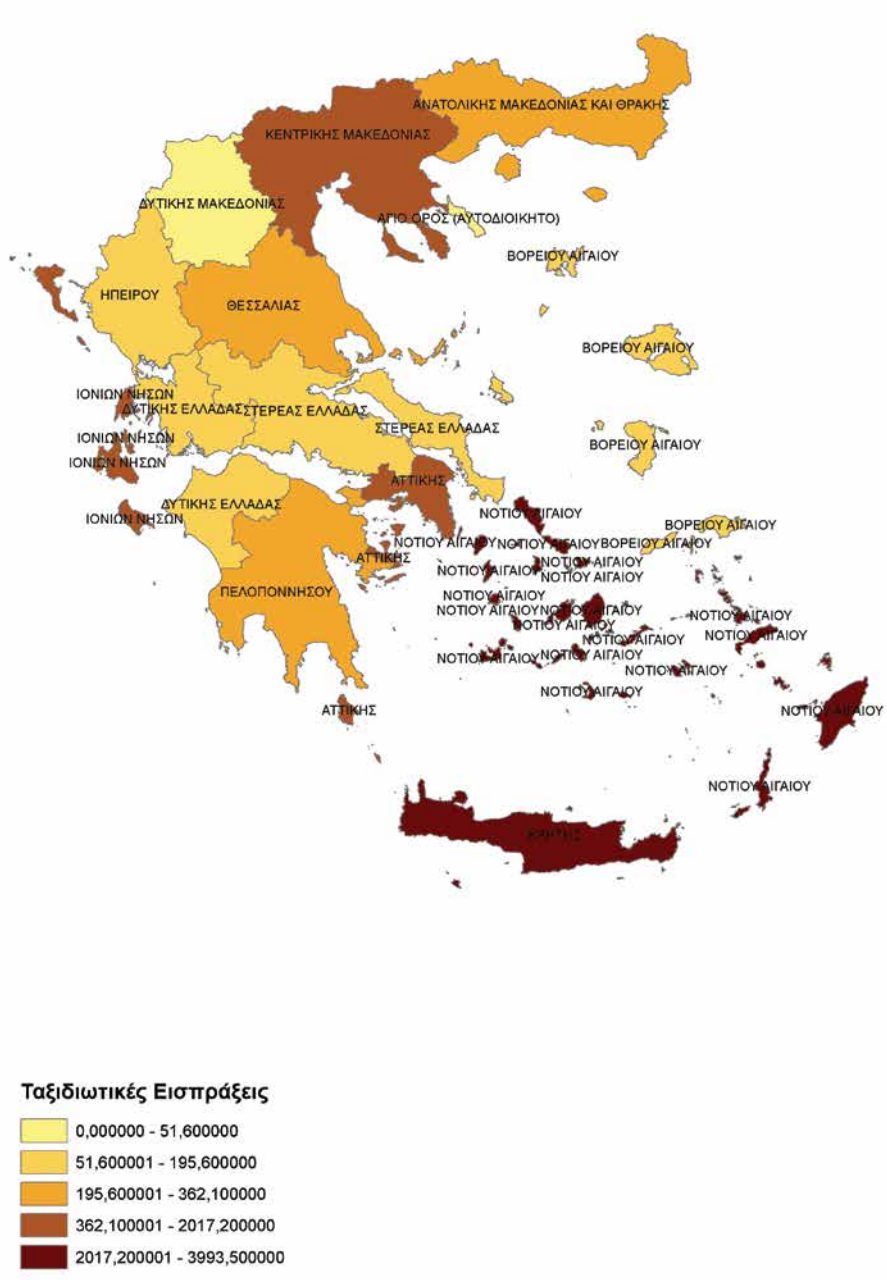

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

Στην Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου, όπου ανήκουν οι Κυκλάδες και τα Δωδεκάνησα, καταγράφηκαν στην περίοδο του εννιάμηνου περίπου 4 δισ. ευρώ, πετυχαίνοντας αύξηση 21,5% σε σχέση με το αντίστοιχο διάστημα του 2017.

Η Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου, που περιλαμβάνει δύο από τις τρεις δημοφιλέστερες τουριστικές περιοχές της χώρας (Κυκλάδες, Δωδεκάνησα), ήταν ο αδιαμφισβήτητος νικητής του 2018. Κατέγραψε στο εννιάμηνο, σχεδόν 4 δισ. ευρώ εισπράξεις, σημειώνοντας αύξηση 21,5% σε σύγκριση με το αντίστοιχο διάστημα του 2017.

Η διαφορά στις εισπράξεις μεταξύ του Νοτίου Αιγαίου και της Κρήτης διαμορφώνεται στο 1,2 δισ., καθώς η Κρήτη εισέπραξε στο εννιάμηνο 2,8 δισ. ευρώ, ενώ το Νότιο Αιγαίο 3,99 δισ. ευρώ.

Διάγραμμα 24: Μεταβολή (%) ταξιδιωτικών εισπράξεων

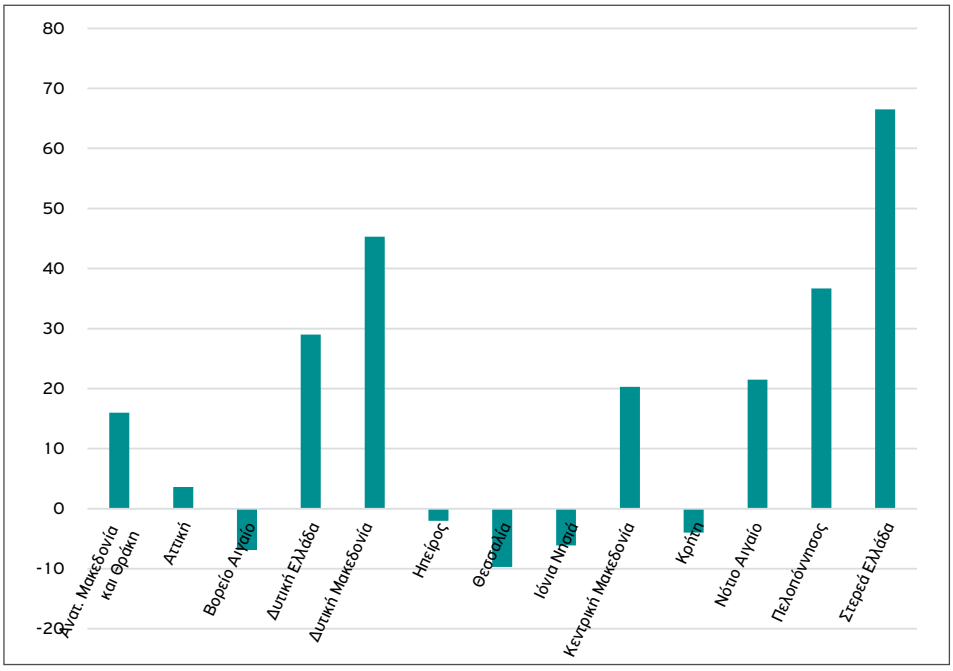

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

Στην Αττική και την Κεντρική Μακεδονία οι εισπράξεις στο εννιάμηνο του 2017 ήταν περίπου 1,6 δισ. ευρώ, ενώ στο εννιάμηνο του 2018 η Κεντρική Μακεδονία είχε εισπράξει 2 δισ. ευρώ, αύξηση της τάξης του 20,3%, ενώ η Αττική είχε εισπράξει 1,7 δισ. ευρώ, αύξηση μόνο 3,6%.

Τα στοιχεία επιβεβαιώνουν την τουριστική ροή προς τη βόρειο Ελλάδα με την προώθηση των τουρ οπερέιτορ και των πτήσεων τσάρτερ στο αεροδρόμιο Μακεδονία.

Μελετώντας και τα στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδος για την κατανομή των διανυκτερεύσεων σε όλες τις περιφέρειες το διάστημα Ιανουάριος-Σεπτέμβριος 2018 προκύπτει ότι στο Νότιο Αιγαίο το εννιάμηνο του 2018 καταγράφηκαν 45,98 εκατ. διανυκτερεύσεις, αύξηση της τάξης του 11,5%.

Διάγραμμα 25: Κατανομή διανυκτερεύσεων στις 13 περιφέρειες

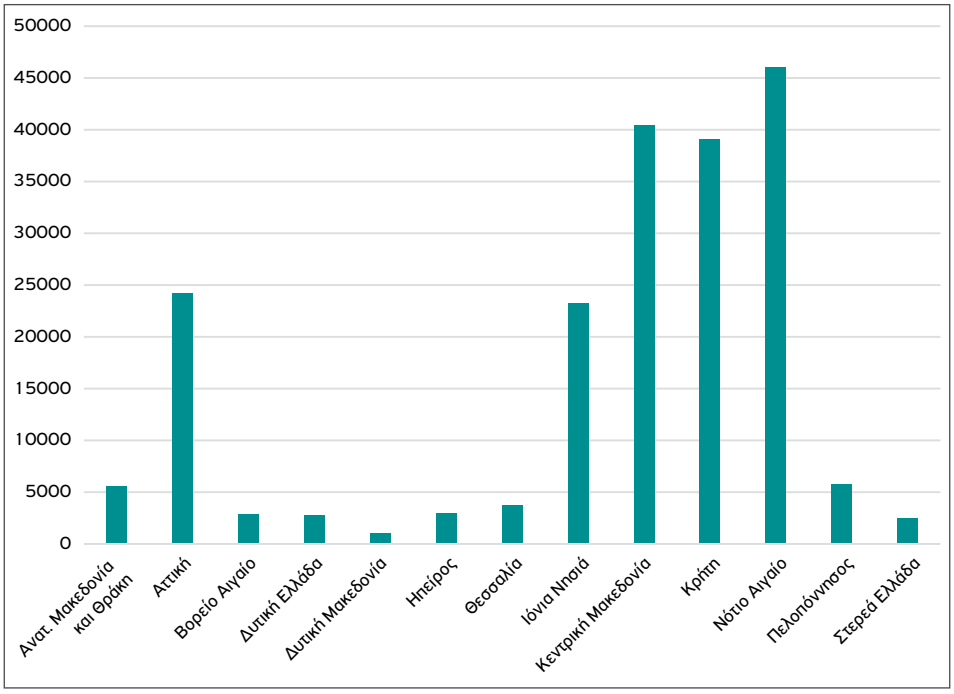

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

Τη δεύτερη θέση καταλαμβάνει η Κεντρική Μακεδονία με 40,4 εκατ. διανυκτερεύσεις, αύξηση της τάξης του 8,3%, ενώ στην τρίτη θέση βρίσκεται η Κρήτη με 39 εκατ. διανυκτερεύσεις, αύξηση της τάξης του 8,8%.

Η Αττική βρέθηκε στην τέταρτη θέση με 24,2 εκατ. διανυκτερεύσεις, που αποτελεί αύξηση της τάξης του 7,8%.

Εικόνα 5: Αποτύπωση διανυκτερεύσεων

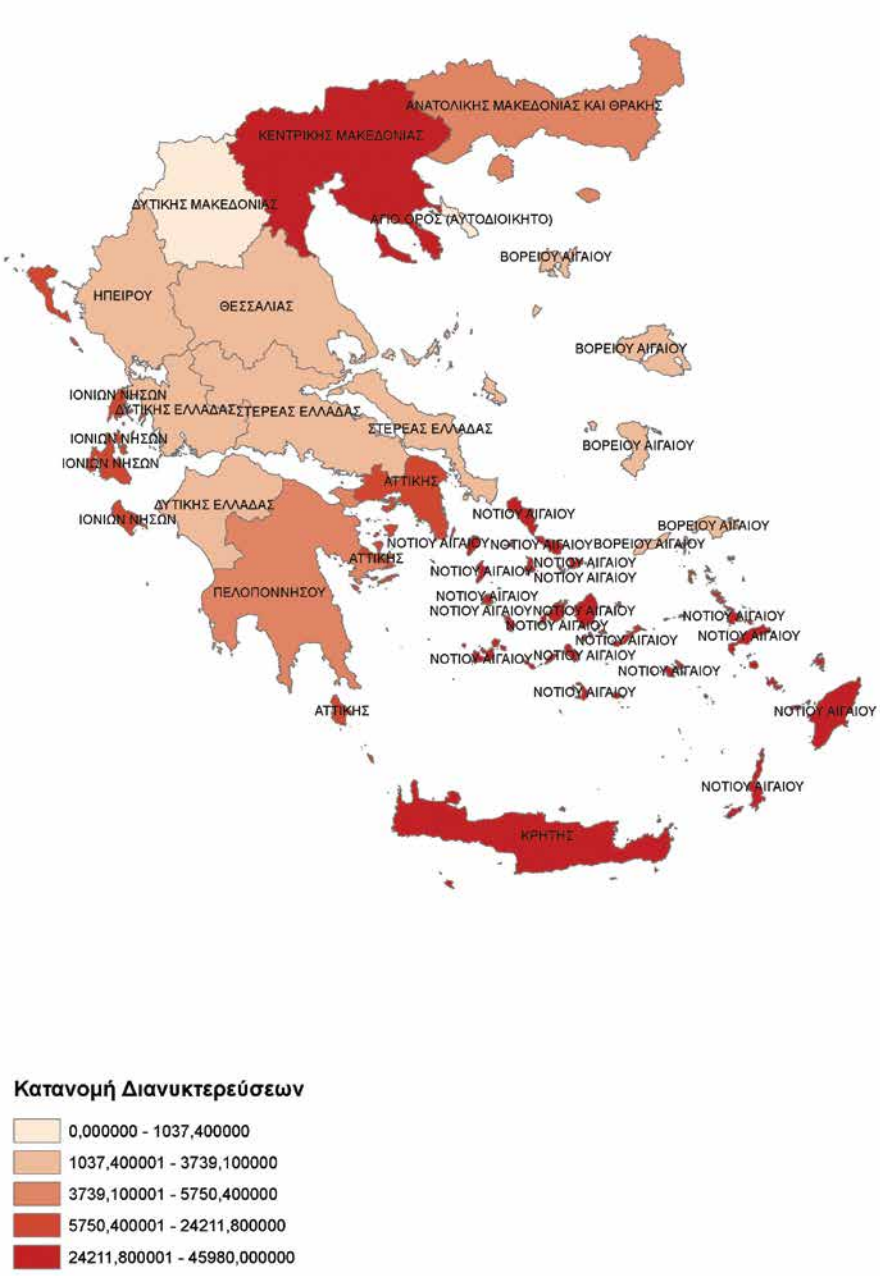

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 26: Μεταβολή (%) διανυκτερεύσεων στις 13 περιφέρειες

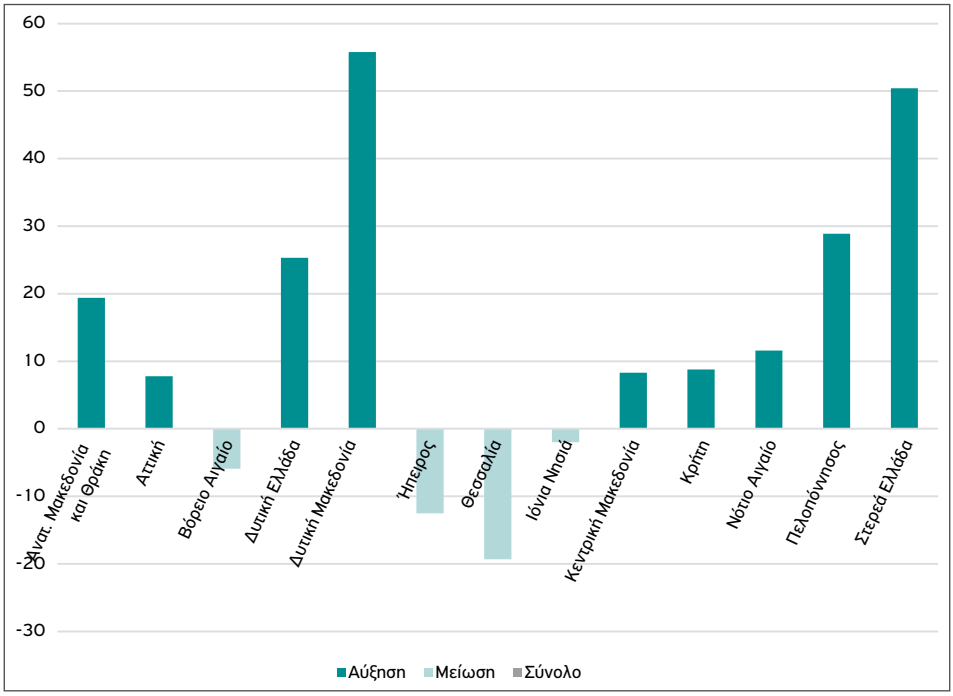

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος

5.3 Ο τουρισμός στην Περιφέρεια Πελοποννήσου

Ο Πίνακας 72 παρουσιάζει αναλυτικά τα βασικά μεγέθη του εισερχόμενου τουρισμού της Περιφέρειας Πελοποννήσου για τα έτη 2016 και 2017. Όσον αφορά τις επισκέψεις, τις εισπράξεις και τις διανυκτερεύσεις συνολικά παρατηρείται μια μικρή μείωση από το 2016 στο 2017 (από 843 χιλιάδες σε 727 χιλιάδες, από 323 εκατ. σε 307 εκατ. και από 5,76 εκατ. σε 5,21 εκατ. αντίστοιχα). Το μεγαλύτερο μερίδιο στην τουριστική αγορά για το 2017 στις τρεις αυτές κατηγορίες το καταλαμβάνει η Γερμανία, ακολουθούν οι Ηνωμένες Πολιτείες και στη συνέχεια η Γαλλία και η Αγγλία. Αξιοσημείωτη είναι η μεγάλη πτώση των επισκέψεων (-45%), των εισπράξεων (-42%) και των διανυκτερεύσεων (-41%) για το Ηνωμένο Βασίλειο από το 2016 στο 2017.

Στη συνέχεια, όσον αφορά τις δαπάνες ανά επίσκεψη και ανά διανυκτέρευση και τη μέση διάρκεια παραμονής, παρατηρούμε για το 2017 ότι η Γαλλία, αν και ήταν η τρίτη χώρα στον αριθμό των επισκέψεων, είχε την υψηλότερη δαπάνη ανά επίσκεψη (567,9 ευρώ) και την υψηλότερη δαπάνη ανά διανυκτέρευση (61,2 ευρώ). Μια πιθανή εξήγηση είναι ότι η Γαλλία παρουσιάζει επίσης και την υψηλότερη μέση διάρκεια παραμονής από όλες τις χώρες με 9,3 ημέρες. Γενικά, συγκρίνοντας τα δύο έτη, παρατηρούμε από τη μια πλευρά ότι στο σύνολο οι επισκέψεις, οι εισπράξεις και οι διανυκτερεύσεις εμ-

φανίζουν ποσοστιαίες μειώσεις της τάξεως των 14%, 5% και 9% αντίστοιχα, ενώ από την άλλη πλευρά οι δαπάνες ανά επίσκεψη, οι δαπάνες ανά διανυκτέρευση και η μέση διάρκεια παραμονής στο σύνολό τους παρουσιάζουν αυξήσεις της τάξεως των 10%, 5% και 6% αντίστοιχα.

Σύμφωνα με στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδος και του INSETE, η Περιφέρεια Πελοποννήσου ανήκει στις περιφέρεις με τις χαμηλότερες τουριστικές δαπάνες στην Ελλάδα. Στο 2017 οι τουριστικές δαπάνες στην Πελοπόννησο ανέρχονταν σε περίπου 307 εκατ. ευρώ (2,2% της συνολικής δαπάνης στην Ελλάδα).

Πίνακας 72: Βασικά μεγέθη εισερχόμενου τουρισμού (2017)

Βασικά μεγέθη εισερχόμενου τουρισμού της Περιφέρειας Πελοποννήσου 2017							
Περιφέρειες	**Χώρες προέλευσης**	**Επισκέψεις (σε χιλ.)**	**Εισπράξεις (σε εκατ. €)**	**Διανυκτερεύσεις (σε χιλ.)**	**Δαπάνη/ Επίσκεψη (σε €)**	**Δαπάνη/ Διανυκτέρευση (σε €)**	**Μέση διάρκεια παραμονής**
Πελοπόννησος	Γερμανία	102,6	48,8	857,6	475,7	56,9	8,4
	ΗΠΑ	67,3	29,0	525,2	430,8	55,2	7,8
	Γαλλία	61,8	35,1	573,4	567,9	61,2	9,3
	Ην. Βασίλειο	50,0	21,5	357,5	430,7	60,2	7,2
	Λοιπές	445,1	172,8	2.899,8	-	-	-
	Σύνολο	726,9	307,3	5.213,7	422,7	58,9	7,2
	% επί του συνόλου	2,3%	2,2%	2,5%			

Πηγή: Έρευνα Συνόρων της Τράπεζας της Ελλάδος

Πίνακας 73: Βασικά μεγέθη εισερχόμενου τουρισμού (2016)

Βασικά μεγέθη εισερχόμενου τουρισμού της Περιφέρειας Πελοποννήσου 2016							
Περιφέρειες	Χώρες προέλευσης	Επισκέψεις (σε χιλ.)	Εισπράξεις (σε εκατ. €)	Διανυκτερεύσεις (σε χιλ.)	Δαπάνη/Επίσκεψη (σε €)	Δαπάνη/Διανυκτέρευση (σε €)	Μέση διάρκεια παραμονής
Πελοπόννησος	Ην. Βασίλειο	91,4	37,2	607,8	406,8	61,2	6,7
	Γερμανία	82,0	47,1	887,1	574,2	53,1	10,8
	ΗΠΑ	79,7	27,6	460,6	346,2	59,9	5,8
	Γαλλία	59,2	26,7	412,8	450,3	64,6	7,0
	Λοιπές	530,8	185,0	3.391,8	-	-	-
	Σύνολο	843,1	323,5	5.760,2	383,7	56,2	6,8
	% επί του συνόλου	3,0%	2,5%	3,0%	-	-	-

Πηγή: Έρευνα Συνόρων της Τράπεζας της Ελλάδος

Τα Διαγράμματα 27 και 28 φανερώνουν ότι το 2017 η Γερμανία είναι η κυριότερη χώρα προέλευσης τουριστών (14%) και ακολουθούν οι αγορές της Γαλλίας (9%), των ΗΠΑ (9%) και τέλος του Ηνωμένου Βασιλείου (7%). Αντίστοιχα, το 2016 βλέπουμε ότι η κυριότερη χώρα προέλευσης τουριστών είναι το Ηνωμένο Βασίλειο (11%) και ακολουθούν η Γερμανία (10%), οι ΗΠΑ (9%) και η Γαλλία (7%).

Διάγραμμα 27: Επισκέψεις 2017 (%)

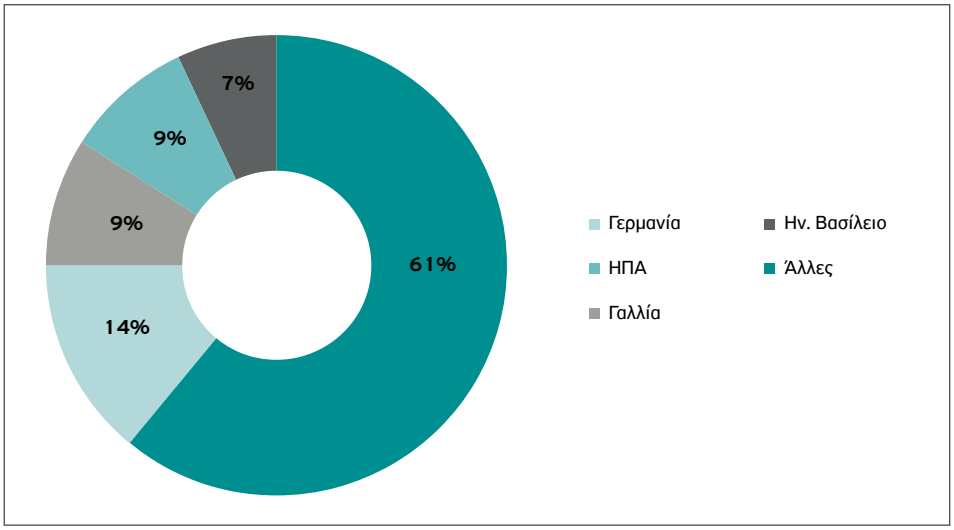

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος, INSETE (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 28: Επισκέψεις 2016 (%)

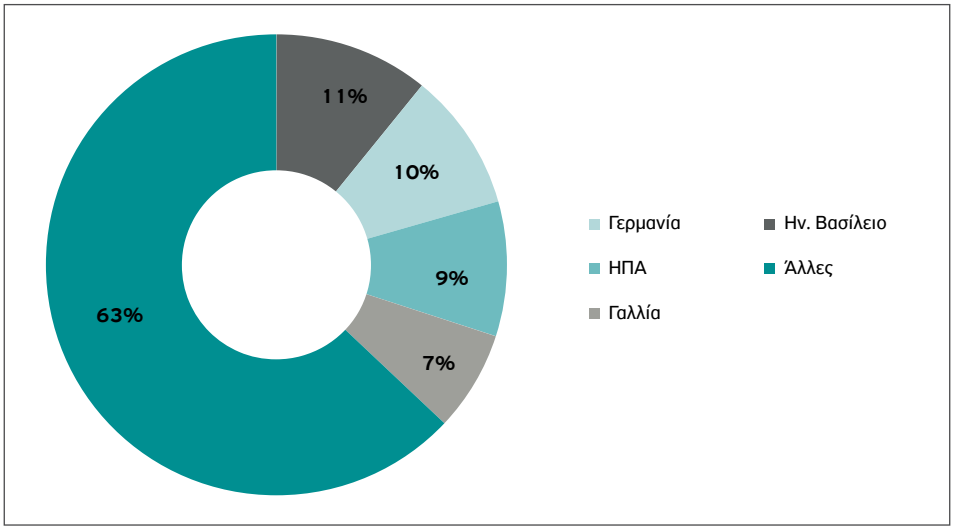

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος, INSETE (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 74: Η απασχόληση στην περιφέρεια Πελοποννήσου

Η απασχόληση στην Περιφέρεια Πελοποννήσου 2010-2017 (χιλιάδες)								
	2010	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**
Τουρισμός	16,9	15,8	13,3	14,4	16,3	17,5	17,2	20,5
Λοιποί κλάδοι	211,9	198,3	183,9	176,9	172,4	175,7	179,1	184,5
Σύνολο απασχόλησης	228,8	214,1	197,2	191,3	188,7	193,2	196,3	205,0
Σύνολο χώρας	**4.389,8**	**4.054,3**	**3.695,0**	**3.513,2**	**3.536,2**	**3.610,7**	**3.673,6**	**3.752,7**
% τουρισμού επί του συνόλου της περιφέρειας	7,4%	7,4%	6,7%	7,5%	8,6%	9,1%	8,7%	10,0%
% λοιπών κλάδων επί του συνόλου της περιφέρειας	92,6%	92,6%	93,3%	92,5%	91,4%	90,9%	91,3%	90,0%

Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού ΕΛΣΤΑΤ

Ο Πίνακας 74 παρουσιάζει σημαντικά στοιχεία που αφορούν την απασχόληση στον τουρισμό και στους λοιπούς κλάδους στην Περιφέρεια Πελοποννήσου την περίοδο 2010-2017. Ο αριθμός των απασχολουμένων στον τουριστικό κλάδο στην Περιφέ-

ρεια Πελοποννήσου αυξήθηκε από το 2010 έως το 2017 κατά 21,3%. Το 2017 ο αριθμός των απασχολουμένων στον κλάδο του τουρισμού ανερχόταν σε 20.500, ενώ ο αντίστοιχος αριθμός του συνόλου των απασχολουμένων σε όλους τους κλάδους ήταν 205.000 περίπου.

Επίσης, είναι φανερό και από το Διάγραμμα 29 ότι η απασχόληση στον τουρισμό εμφανίζει αρνητική τάση μέχρι το 2012 και στη συνέχεια αυξητική τάση από το 2013 έως το 2017, σε αντίθεση με την απασχόληση στους λοιπούς κλάδους της Περιφέρειας Πελοποννήσου, όπου εμφανίζει αρνητική τάση μέχρι το 2014 και αυξητική τάση τα έτη 2015-2017.

Διάγραμμα 29: Η απασχόληση στην Περιφέρεια Πελοποννήσου

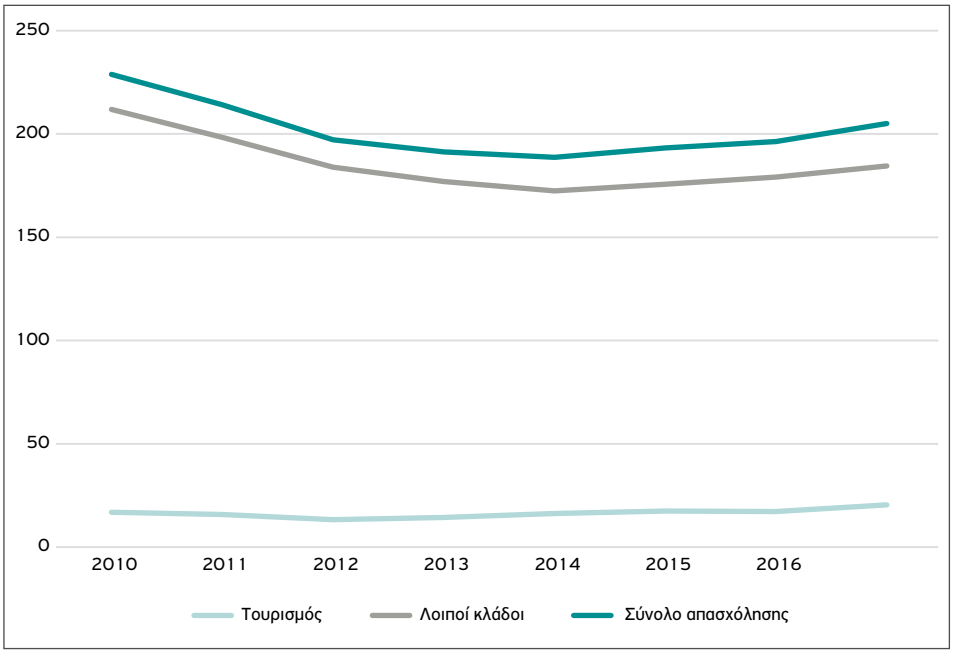

Πηγή: INSETE (επεξεργασία στοιχείων)

Επιπλέον, ο Πίνακας 75 περιγράφει τη δυναμικότητα της Περιφέρειας Πελοποννήσου σε επίπεδο κλινών, δωματίων και μονάδων σε κάθε μία περιφερειακή ενότητα το 2017. Η περιφέρεια διαθέτει 659 ξενοδοχεία, 19.128 δωμάτια και 37.733 κλίνες σύμφωνα με το ISETE το 2017.

Πίνακας 75: Ξενοδοχειακό δυναμικό 2017

Περιφέρεια Πελοποννήσου							
Ξενοδοχειακό δυναμικό 2017							
ΠΕ		**5***	**4***	**3***	**2***	**1***	**Σύνολο**
Αργολίδας	Μονάδες	7	24	31	57	25	144
	Δωμάτια	756	1.455	1.556	1.467	272	5.506
	Κλίνες	1.527	2.772	3.140	2.858	519	10.816
Αρκαδίας	Μονάδες	2	27	38	30	12	109
	Δωμάτια	18	360	631	608	176	1.793
	Κλίνες	34	806	1.269	1.102	336	3.547
Κορινθίας	Μονάδες	3	12	34	38	11	98
	Δωμάτια	748	680	1.171	1.022	136	3.757
	Κλίνες	1.419	1.284	2.371	1.907	267	7.248
Λακωνίας	Μονάδες	3	40	67	38	8	156
	Δωμάτια	83	622	1.330	845	91	2.971
	Κλίνες	149	1.314	2.614	1.590	194	5.861
Μεσσηνίας	Μονάδες	7	19	42	68	16	152
	Δωμάτια	1.301	963	1.084	1.543	210	5.101
	Κλίνες	3.013	1.894	2.015	2.945	394	10.261

Πηγή: Ξενοδοχειακό Επιμελητήριο Ελλάδας

Το Διάγραμμα 30 απεικονίζει την κατανομή κλινών στις ΠΕ Πελοποννήσου για το 2017. Στην ΠΕ Αργολίδας βρίσκεται το μεγαλύτερο ποσοστό κλινών (29%) και ακολουθούν η Μεσσηνία (27%), η Κορινθία (19%), η Λακωνία (16%) και η Αρκαδία (9%).

Στα Διαγράμματα 31 και 32 παρουσιάζεται η ποσοστιαία κατανομή των δωματίων και των ξενοδοχείων ανά ΠΕ Πελοποννήσου για το 2017. Πιο συγκεκριμένα, όσον αφορά τα δωμάτια, η ΠΕ Αργολίδας έχει πάλι το μεγαλύτερο ποσοστό, ενώ ο αριθμός των ξενοδοχείων είναι μεγαλύτερος στην ΠΕ Λακωνίας.

Διάγραμμα 30: Κλίνες 2017 (%)

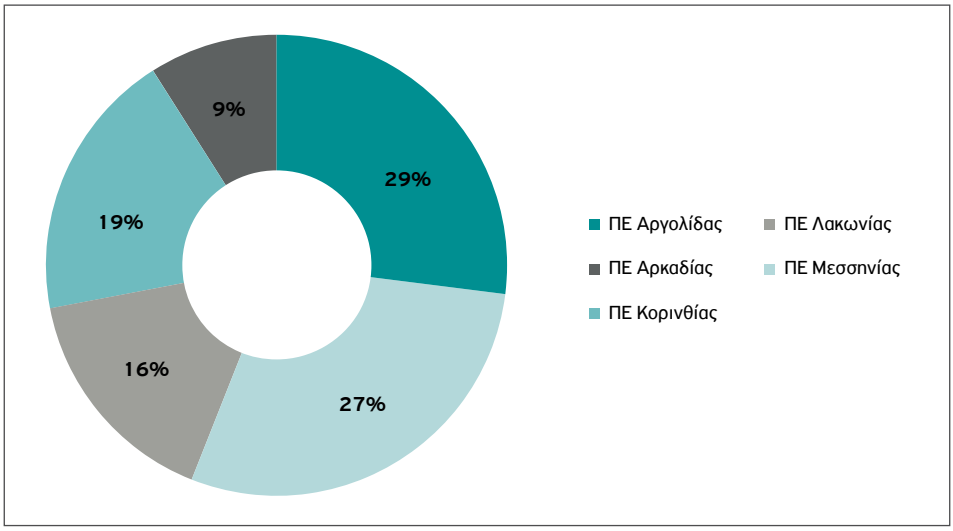

Πηγή: INSETE (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 31: Δωμάτια 2017 (%)

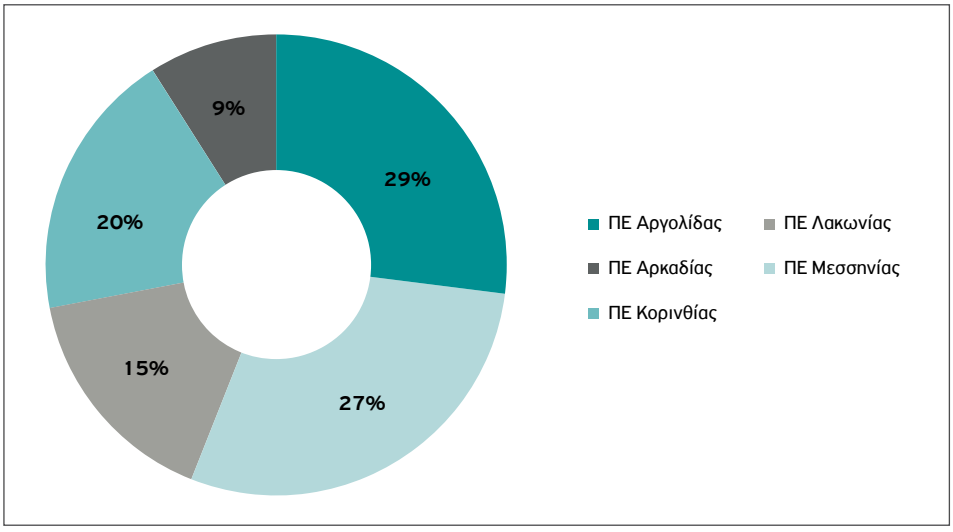

Πηγή: INSETE (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 32: Ξενοδοχεία 2017 (%)

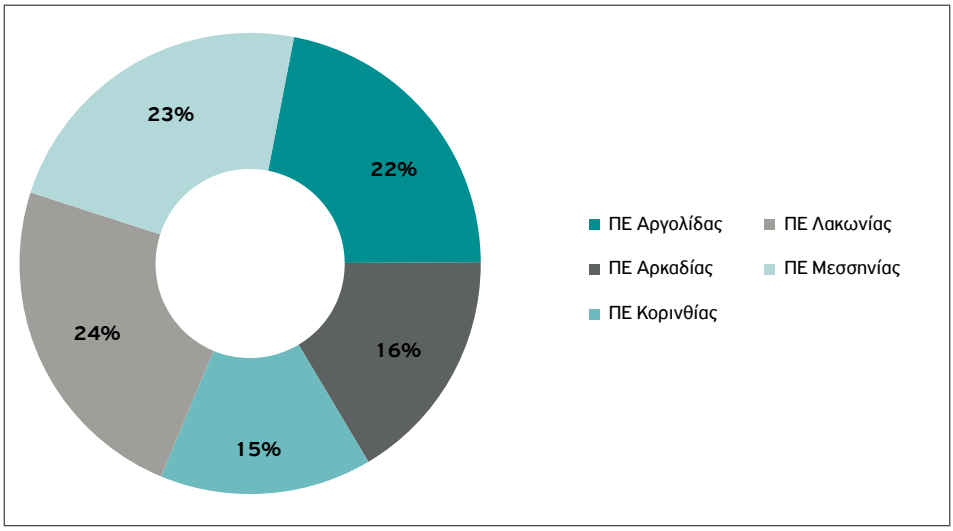

Πηγή: INSETE (επεξεργασία στοιχείων)

Το Διάγραμμα 33 περιγράφει την κατανομή δωματίων ανά τουριστική μονάδα ανάμεσα στις ΠΕ. Είναι αξιοσημείωτο ότι τρεις ΠΕ, η Αρκαδία, η Αργολίδα και Κορινθία είναι πολύ κοντά στα 38,3 περίπου δωμάτια ανά ξενοδοχείο, ενώ η Λακωνία εμφανίζει τον πολύ χαμηλό δείκτη 19,04 δωμάτια ανά τουριστική μονάδα.

Το Διάγραμμα 34 περιγράφει διαχρονικά την τάση της κατανομής των τουριστικών μονάδων στην Περιφέρεια Πελοποννήσου για την περίοδο 2010-2017. Είναι φανερό ότι οι ΠΕ Αργολίδας, Λακωνίας και Μεσσηνίας την περίοδο 2012-2017 βρίσκονται σε παραπλήσια επίπεδα, ενώ οι ΠΕ είναι σε χαμηλότερα επίπεδα. Σχεδόν όλες εμφανίζουν αυξητική τάση, εκτός της ΠΕ Κορινθίας, η οποία δείχνει να έχει φθίνουσα πορεία στον αριθμό των ξενοδοχείων και από 114 το 2010 καταλήγει να έχει 98 το 2017.

Διάγραμμα 33: Δωμάτια ανά τουριστική μονάδα (2017)

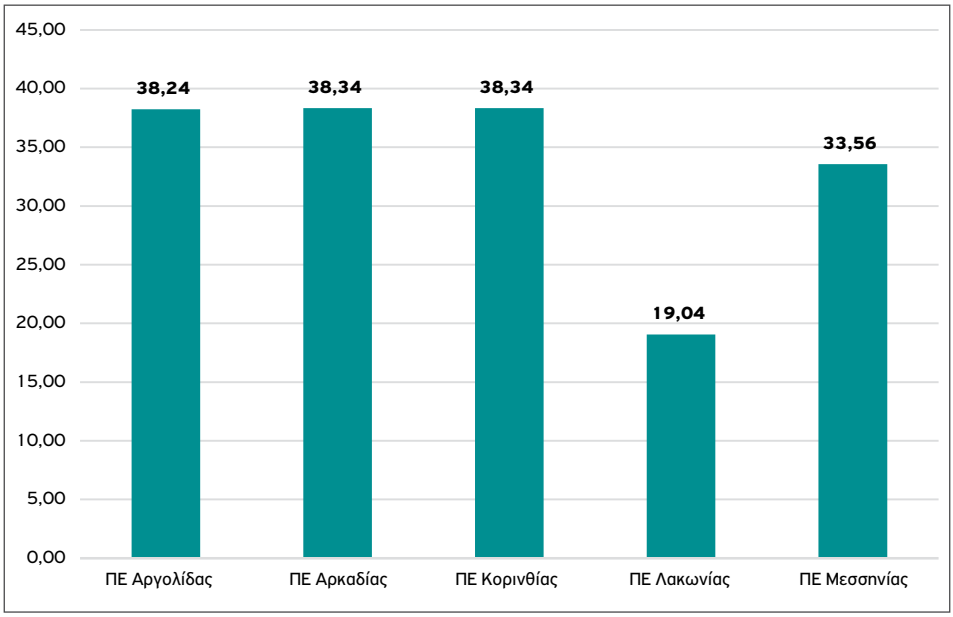

Πηγή: INSETE (επεξεργασία στοιχείων)

Παράλληλα, διαφοροποίηση μεταξύ των ΠΕ υφίσταται και στον τομέα της ποιότητας των ξενοδοχείων σε επίπεδο τουριστικών κλινών για το έτος 2017. Στην Περιφέρεια Πελοποννήσου το ποσοστό συμμετοχής υψηλής τάξης τουριστικών κλινών (5 αστέρων) στο σύνολο των προσφερόμενων τουριστικών κλινών είναι 3,34%, ενώ τα ποσοστά συμμετοχής των κλινών 4, 3, 2 και 1 αστέρων είναι 18,51%, 32,17%, 35,05% και 10,93 % αντίστοιχα. Συνολικά, παρ' όλα τα σημαντικά βήματα που έχουν γίνει, εκτιμάται ως κρίσιμη η ανάγκη περαιτέρω αναβάθμισης των υποδομών του ξενοδοχειακού δυναμικού και της ποιότητας των προσφερόμενων τουριστικών υπηρεσιών.

Διάγραμμα 34: Κατανομή τουριστικών μονάδων στην Περιφέρεια Πελοποννήσου

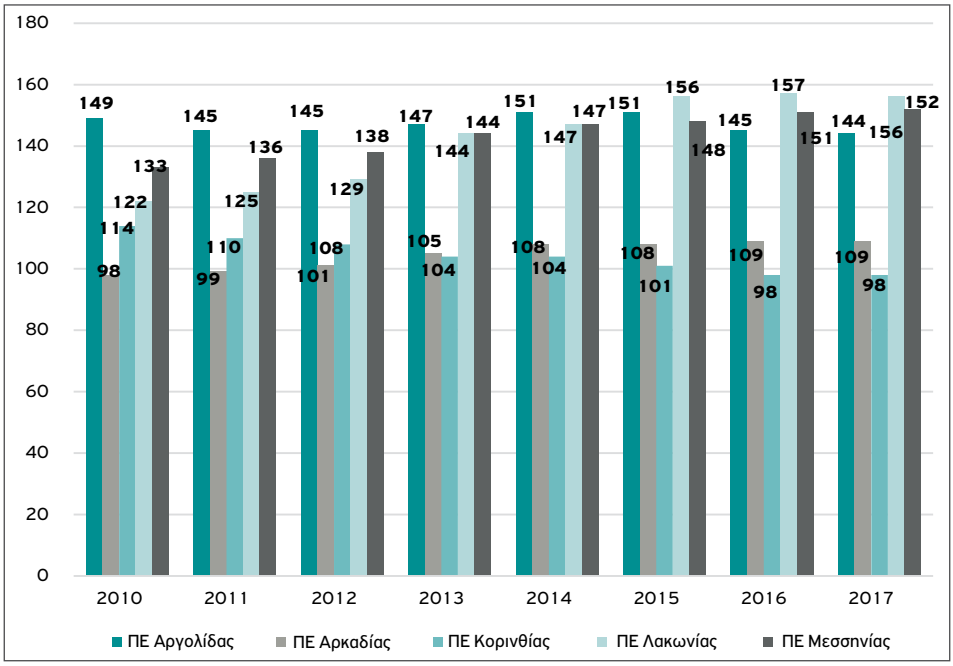

Πηγή: INSETE (επεξεργασία στοιχείων)

Όσον αφορά τις αφίξεις την περίοδο 2010-2016, παρατηρείται σταδιακή μείωση την τριετία 2010-2012, την οποία ακολουθεί μια σημαντική αύξηση την τετραετία 2013-2016. Το 2010 αναδεικνύεται ως το έτος με τον μεγαλύτερο αριθμό αφίξεων τουριστών (1.043.202 αφίξεις) και ως το έτος με τον μεγαλύτερο αριθμό αφίξεων ημεδαπών (734.712 αφίξεις), ενώ το 2016 αναδεικνύεται ως το έτος με τον μεγαλύτερο αριθμό αφίξεων αλλοδαπών τουριστών (347.843 αφίξεις).

Χαρακτηριστικό της τουριστικής κίνησης της Περιφέρειας αποτελεί η μεγάλη συμμετοχή αφίξεων ημεδαπών στις συνολικές αφίξεις τουριστών, το ποσοστό των οποίων κυμαίνεται διαχρονικά από 65% έως 70%. Επίσης, σε επίπεδο ΠΕ η εικόνα είναι παρόμοια.

Διάγραμμα 35: Κατανομή ξενοδοχειακών κλινών της Περιφέρειας Πελοποννήσου σε κατηγορίες αστέρων

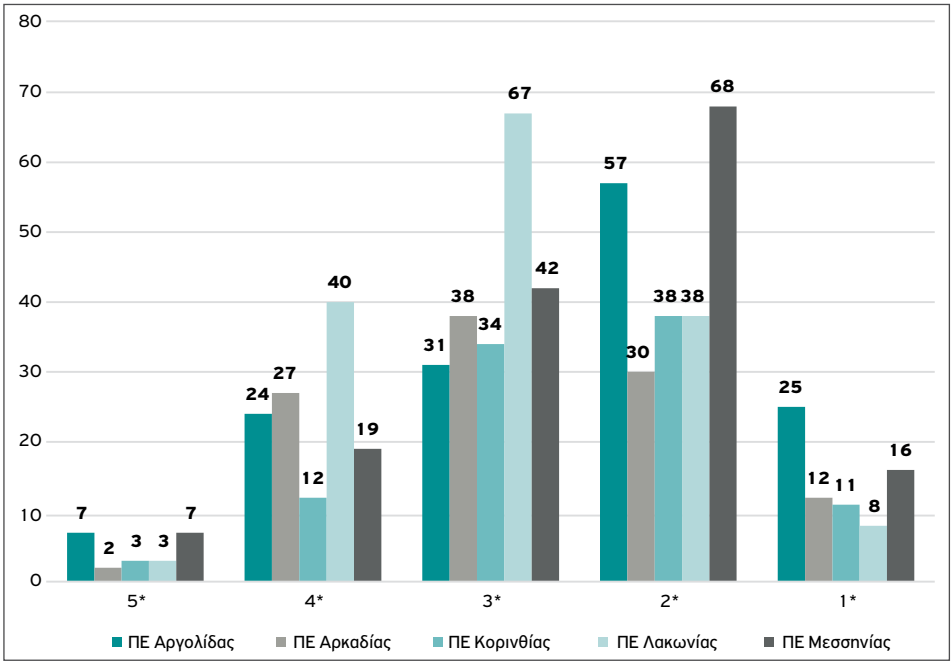

Πηγή: INSETE (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 36: Αφίξεις αλλοδαπών και ημεδαπών

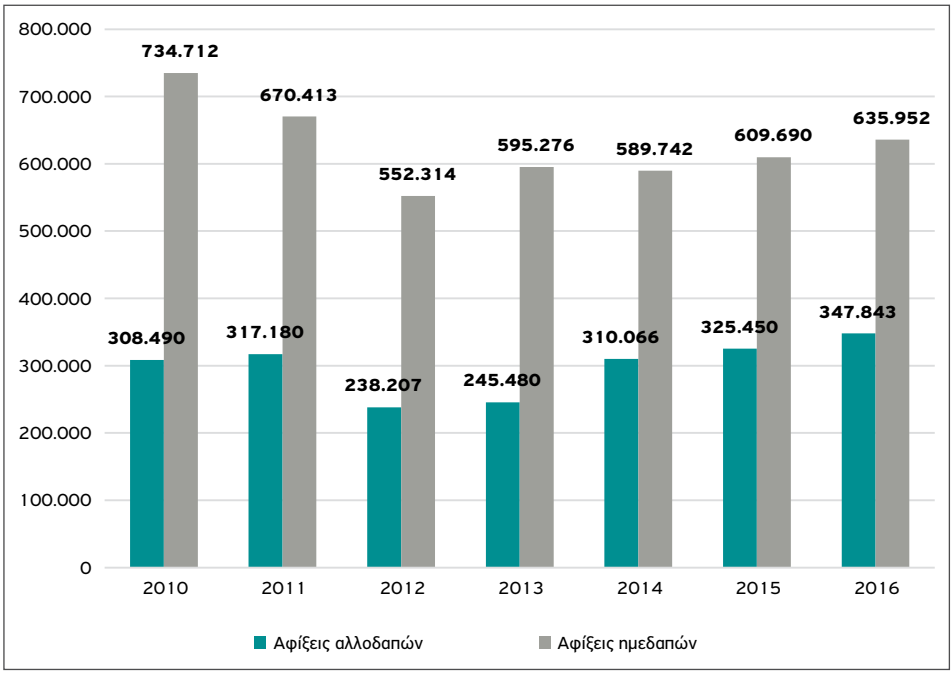

Πηγή: INSETE (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 37: Διανυκτερεύσεις αλλοδαπών και ημεδαπών

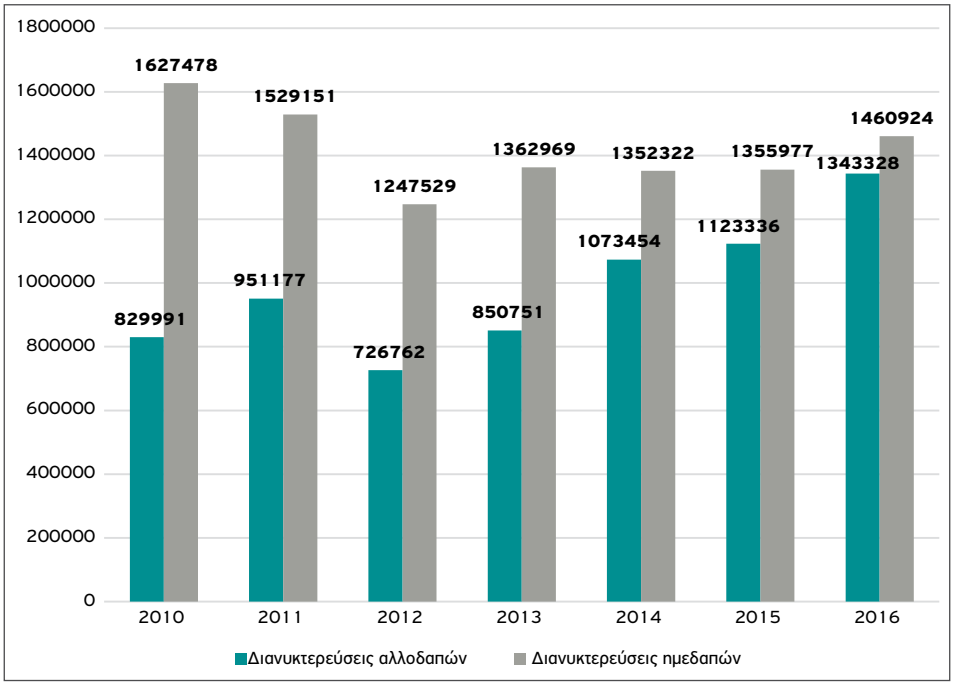

Πηγή: INSETE (επεξεργασία στοιχείων)

Διάγραμμα 38: Πληρότητα ξενοδοχείων

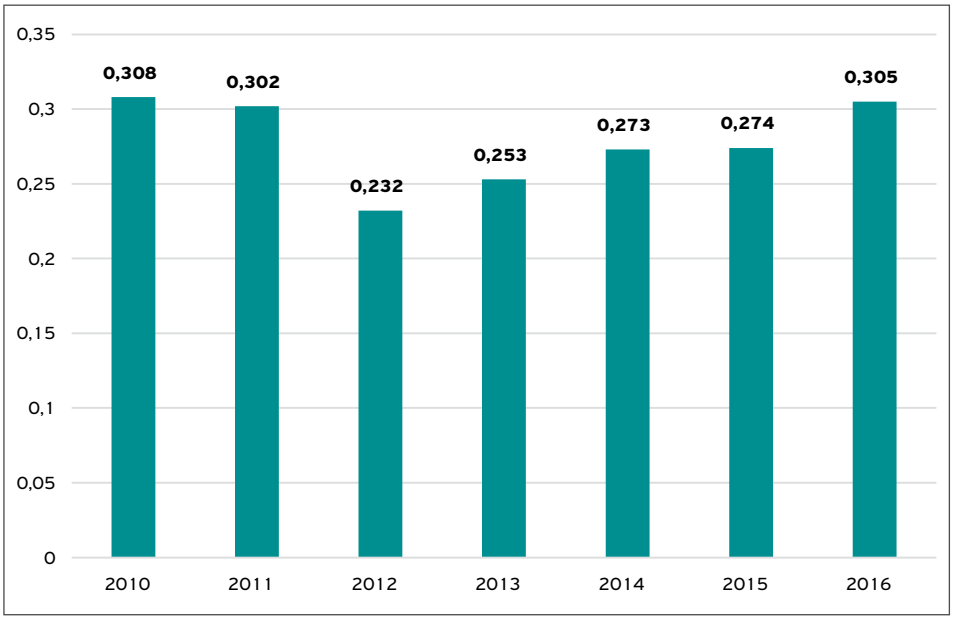

Πηγή: INSETE (επεξεργασία στοιχείων)

Τέλος, όπως παρατηρούμε από το Διάγραμμα 39, στο οποίο παρουσιάζονται οι αφίξεις διαχρονικά ανά ΠΕ, η ΠΕ Αργολίδας έχει τον μεγαλύτερο αριθμό αφίξεων από όλες τις ΠΕ σε όλη τη διάρκεια της περιόδου 2010-2016, εμφανίζοντας μια μείωση τη διετία 2012-2013 αλλά θεαματική αύξηση την τριετία 2014-2016, επανερχόμενη έτσι στα αρχικά επίπεδα της διετίας 2010-2011. Αξιοσημείωτες είναι οι πολύ χαμηλές επιδόσεις στις αφίξεις που εμφανίζει καθ' όλη την περίοδο 2010-2016 η ΠΕ Αρκαδίας χωρίς να δείχνει σημάδια βελτίωσης των επιπέδων αυτών.

Σημαντικός αριθμός επισκεπτών της Περιφέρειας Πελοποννήσου πραγματοποιείται και από τον αερολιμένα «Καπετάν Βασίλης Κωνσταντακόπουλος» Καλαμάτας. Το 2018 πραγματοποιήθηκαν 1.983 πτήσεις με τις οποίες μετακινήθηκαν 125.490 επιβάτες. Το 2017 είχαν μετακινηθεί 120.602. Οι περισσότεροι επιβάτες ήταν Βρετανοί, Γερμανοί και Γάλλοι.

Διάγραμμα 39: Αφίξεις (σύνολο αλλοδαπών και ημεδαπών ανά ΠΕ)

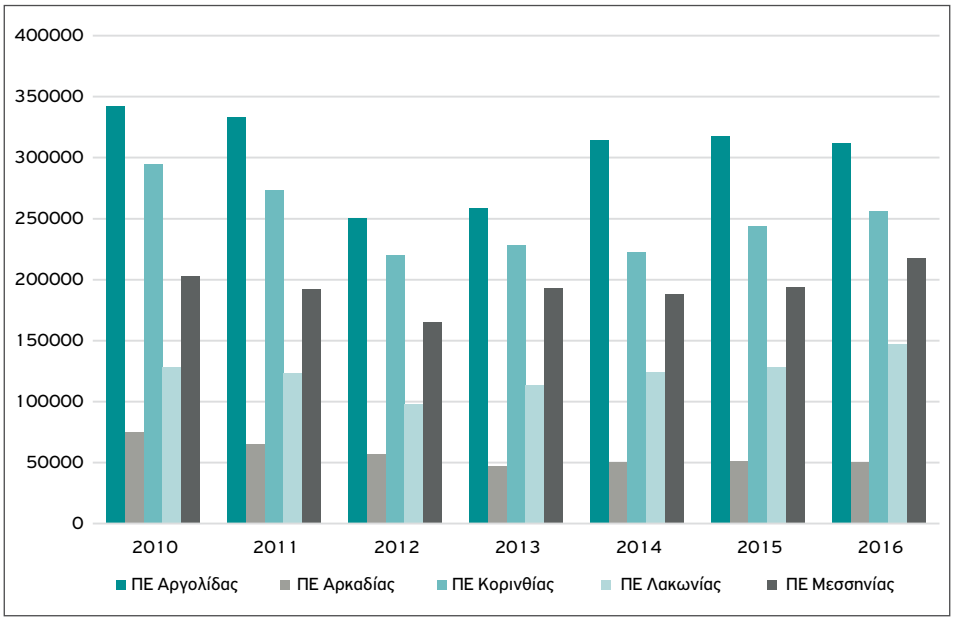

Πηγή: INSETE (επεξεργασία στοιχείων)

Πίνακας 76: Αφίξεις 2018 – Αεροδρόμιο Καλαμάτας

Αφίξεις 2018			
Μήνας	**Πτήσεις 2018**	**Αφίξεις 2018**	**Αφίξεις 2017**
Ιανουάριος	-	-	
Φεβρουάριος	4	242	389
Μάρτιος	32	2.000	1.507
Απρίλιος	66	4.569	4.609
Μάιος	233	15.284	12.642
Ιούνιος	368	23.721	21.505
Ιούλιος	395	26.265	25.430
Αύγουστος	378	24.781	23.494
Σεπτέμβριος	326	20.436	22748
Οκτώβριος	181	8.192	8.272
Σύνολο	**1.983**	**125.490**	**120.602**

Πηγή: https://www.eleftheriaonline.gr/local/oikonomia/tourismos/item/170976-nea-othisi-anagkaia-gia-to-aerodromio-kalamatas

Πίνακας 77: Αφίξεις ανά χώρα - Αεροδρόμιο Καλαμάτας

Αφίξεις ανά χώρα	
Βρετανία	43.312
Γερμανία	26.687
Γαλλία	15.054
Αυστρία	7.450
Ολανδία	6.015
Πολωνία	3.776
Ιταλία	3.500
Τσεχία	3.054
Σουηδία	3042
Ρωσία	2.933
Βέλγιο	2669
Ισραήλ	1.934
Νορβηγία	1.784
Κύπρος	1.238
Ελβετία	966
Ρουμανία	616
Ισπανία	420
Πορτογαλία	153
Διάφορες χώρες	887
Σύνολο	**125.490**

Πηγή: https://www.eleftheriaonline.gr/local/oikonomia/tourismos/item/170976-nea-othisi-anagkaia-gia-to-aerodromio-kalamatas

Τα πέντε λιμάνια της Περιφέρειας Πελοποννήσου (Ναύπλιο, Καλαμάτα, Μονεμβασιά, Γύθειο και Πύλος) υποδέχονται μικρά επί το πλείστον κρουαζιερόπλοια λόγω της έλλειψης υποδομών. Την περίοδο 2015-2018 τα πέντε λιμάνια της Περιφέρειας Πελοποννήσου υποδέχτηκαν 687 κρουαζιερόπλοια που μετέφεραν 354.632 επισκέπτες. Τα περισσότερα κρουαζιερόπλοια και τους περισσότερους επισκέπτες τους έχουμε στο Ναύπλιο και ακολουθούν η Καλαμάτα, η Μονεμβασιά, το Γύθειο και η Πύλος. Την περίοδο 2015-2018 έχουμε 185.209 επισκέπτες στο Ναύπλιο, 81.982 επισκέπτες στην Καλαμάτα, 40.191 επισκέπτες στη Μονεμβασιά, 38.847 επισκέπτες στο Γύθειο και 8.403 επισκέπτες στην Πύλο.

Να σημειωθεί ότι μόνο το Ναύπλιο έχει αυξητική τάση επισκεπτών. Η Καλαμάτα, η Μονεμβασιά, το Γύθειο και η Πύλος έχουν κατ' έτος μείωση του αριθμού των επισκεπτών. Το 2015 επισκέφτηκαν το Ναύπλιο 46.075 επισκέπτες και το 2018 το επισκέφτηκαν 57.894. Το 2015 επισκέφτηκαν την Καλαμάτα 38.549 επισκέπτες και το 2018 την επισκέφτηκαν μόνο 7.281 επισκέπτες. Το 2015 επισκέφτηκαν τη Μονεμβασιά 10.391 επιβάτες και το 2018 την επισκέφτηκαν 9.154. Το 2015 επισκέφτηκαν το Γύθειο 10.448 επισκέπτες και το 2018 το επισκέφτηκαν 8.642 επισκέπτες. Τέλος, το 2015 επισκέφτηκαν την Πύλο 3.080 επισκέπτες και το 2018 την επισκέφτηκαν 2.662 επισκέπτες.

Πίνακας 78: Στοιχεία κρουαζιέρας 2015-2018, Συνολικά χώρας

Στοιχεία κρουαζιέρας 2015-2018, Σύνολο χώρας									
	Έτος	2018		2017		2016		2015	
α/α	Προορισμοί	Αριθμός αφίξεων κρουαζιέρας	Αριθμός αφίξεων επιβατών κρουαζιέρας	Αριθμός αφίξεων κρουαζιέρας	Αριθμός αφίξεων επιβατών κρουαζιέρας	Αριθμός αφίξεων κρουαζιέρας	Αριθμός αφίξεων επιβατών κρουαζιέρας	Αριθμός αφίξεων κρουαζιέρας	Αριθμός αφίξεων επιβατών κρουαζιέρας
1	Πειραιάς	524	961.632	576	1.055.559	625	1.094.135	621	980.149
2	Σαντορίνη	474	749.286	406	620.570	572	783.893	636	791.927
3	Κέρκυρα	413	735.832	410	679.681	481	748.916	407	647.347
4	Μύκονος	484	702.256	501	699.304	596	722.517	600	649.914
5	Κατάκολο	221	468.046	271	567.047	274	505.111	242	459.882
6	Ηράκλειο	187	297.929	131	181.693	165	238.780	170	219.805
7	Ρόδος	210	237.808	248	274.903	299	314.689	340	342.063
8	Κεφαλλονιά-Ιθάκη	90	144.074	50	61.598	77	85.463	112	149.227
9	Χανιά (Σούδα)	78	139.944	84	128.067	86	147.915	59	96.612
10	Πάτμος	124	103.126	136	110.878	147	91.785	192	124.476
11	Ναύπλιο	75	57.894	86	29.689	94	51.551	62	46.075
12	Βόλος	27	31.336	9	7.618	46	37.445	57	67.096
13	Σύρος	80	18.071	75	24.543	90	26.403	53	21.986
14	Μήλος	27	16.667	23	9.222	32	14.735	28	15.394
15	Σάμος	96	14.737	39	10.008	51	43.659	19	10.893
16	Ζάκυνθος	17	14.284	17	13.104	29	25.175	8	5.742
17	Άγιος Νικόλαος	24	13.616	43	28.972	49	26.560	52	37.762

(Συνέχεια στην επόμενη σελίδα)

(Συνέχεια από την προηγούμενη σελίδα)

Στοιχεία κρουαζιέρας 2015-2018, Σύνολο χώρας									
	Έτος	2018		2017		2016		2015	
α/α	Προορισμοί	Αριθμός αφίξεων κρουαζιέρας	Αριθμός αφίξεων επιβατών κρουαζιέρας	Αριθμός αφίξεων κρουαζιέρας	Αριθμός αφίξεων επιβατών κρουαζιέρας	Αριθμός αφίξεων κρουαζιέρας	Αριθμός αφίξεων επιβατών κρουαζιέρας	Αριθμός αφίξεων κρουαζιέρας	Αριθμός αφίξεων επιβατών κρουαζιέρας
18	Ηγουμενίτσα	14	12.650	8	9.088	7	7.623	6	3.090
19	Μονεμβασιά	43	9.154	39	7.742	44	12.904	38	10.391
20	Γύθειο	18	8.642	16	6.738	33	13.019	23	10.448
21	Σκιάθος	8	8.119	6	3.111	18	6.232	23	8.220
22	Καλαμάτα	8	7.281	11	8.020	28	28.132	31	38.549
23	Σύμη	17	6.669	10	5.580	30	14.206	36	16.728
24	Κως	10	4.153	16	6.451	41	19.222	41	18.277
25	Ιτέα	35	3.628	74	14.423	92	14.848	83	17.851
26	Νάξος	22	3.459	16	4.236	27	2.470	23	4.738
27	Πύλος	13	2.662	9	1.601	5	1.060	11	3.080
28	Πάρος	17	2.476	16	3.916	23	3.127	25	3.679
29	Σκόπελος	5	2.192	3	1.038	8	755	8	735
30	Καβάλα	5	1.954	6	3.226	19	6.042	22	12.783
31	Χίος	10	1.766	7	16.445	43	21.933	42	25.229
32	Πάτρα	2	1.647	2	952	2	743	3	1.090
33	Θεσσαλονίκη	5	1.502	4	2.424	23	18.876	35	26.356
34	Σητεία	3	1.447	0	0	0	0	1	444
35	Ρέθυμνο	16	741	21	1.301	3	400	11	1.076
36	Ίος	1	680	8	5.048	17	7.113	13	6.700
37	Αλεξανδρούπολη (Σαμοθράκη)	2	584	0	0	0	0	1	278
38	Λήμνος	2	346	2	381	14	4.072	41	15.787
39	Μυτιλήνη	1	260	5	2.482	29	13.923	53	24.894
40	Κύθηρα	2	92	5	1.298	18	4.479	4	1.050
41	Λαύριο	0	0	26	17.406	65	43.236	55	44.815
42	Πρέβεζα	0	0	0	0	4	556	5	967
43	Άνδρος	0	0	0	0	1	528	2	838
Σύνολο		**3.410**	**4.788.642**	**3.415**	**4.625.363**	**4.307**	**5.204.231**	**4.294**	**4.964.443**

Πηγή: Ένωση Λιμένων Ελλάδος

Το σύνολο των διακινηθέντων επιβατών σε εσωτερικές ακτοπλοϊκές γραμμές προς και από τα λιμάνια Ερμιόνη, Κόστα Ερμιονίδας, Πόρτο Χέλι, Γύθειο, Ελαφόνησος και Νεάπολη έφτασαν το 2017 στις 977.712 επιβάτες. Από αυτούς οι 446.846 μετακινήθηκαν από και προς το λιμάνι της Νεάπολης Λακωνίας, οι 329.594 από και προς την Ελαφόνησο, οι 151.997 από και προς το λιμάνι Κόστα Ερμιονίδας, οι 34.883 από και προς το λιμάνι της Ερμιόνης, οι 12.719 από και προς το λιμάνι Πόρτο Χέλι και οι 1,635 από και προς το λιμάνι του Γυθείου.

Πίνακας 79: Σύνολο διακινηθέντων επιβατών (2017)

Λιμάνι	Επιβάτες
Ερμιόνη	34.883
Κόστα Ερμιονίδας	151.997
Πόρτο Χέλι	12.719
Γύθειο	1.635
Ελαφόνησος	329.594
Νεάπολη	446.846
Σύνολο	**977.712**

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

Οι επισκέψεις σε μουσεία και αρχαιολογικούς χώρους στην Περιφέρεια Πελοποννήσου παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, αφού σημειώνουν συνεχώς αυξητικές τάσεις. Συγκρίνοντας το 2010 με το 2017 οι επισκέψεις στα μουσεία και στους αρχαιολογικούς χώρους αυξήθηκαν περίπου στο 1.000.000. Το 2010 είχαμε 757.847 επισκέπτες, ενώ το 2017 έφτασαν στους 1.732.464. Τα μουσεία και οι αρχαιολογικοί χώροι της Αργολίδας κατέχουν τα πρωτεία στις επισκέψεις. Το 2017 δέχτηκαν 1.123.701 επισκέπτες. Ακολουθούν η Κορινθία με 230.476 επισκέπτες και η Μεσσηνία με 225.639 επισκέπτες.

Πίνακας 80: Επισκέψεις σε μουσεία/αρχαιολογικούς χώρους (2010-2017)

Έτος	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Αργολίδα Μουσεία	15.035	15.402	18.620	21.765	20.329	21.591	20.965	28.448
Αρχ. χώροι	519.075	530.610	552.287	701.248	997.321	943.136	943.136	1.095.253
Αρκαδία Μουσεία	1.086	1.219	1.645	2.246	996	1.054	6.438	7.051
Αρχ. χώροι	0	0	135	576	543	810	815	1.881
Κορινθία Μουσεία	3.952	2.893	3.149	3.334	2.750	4.073	4.485	4.997
Αρχ. χώροι	107.155	126.110	129.673	149.136	187.556	170.704	189.839	225.479
Λακωνία Μουσεία	5.765	12.407	12.837	17.062	18.892	18.110	16.232	18.174
Αρχ. χώροι	66.790	65.060	50.879	89.165	11.3815	117.010	114.293	125.549
Μεσσηνία Μουσεία	15.483	17.901	22.939	29.867	30.275	24.404	32.882	36.181
Αρχ. χώροι	23.506	31.553	60.523	54.973	75.597	80.167	140.257	189.451
Σύνολο Μουσεία	**41.321**	**49.822**	**59.185**	**74.274**	**73.242**	**69.002**	**81.002**	**94.851**
Αρχ. χώροι	**716.526**	**753.333**	**793.467**	**995.098**	**1.374.832**	**1.441.529**	**1.388.340**	**1.637.613**

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

5.4 Αξιοποίηση Γεωγραφικών Πληροφοριακών Συστημάτων (GIS) στον τουρισμό

Η τουριστική βιομηχανία εξαρτάται άμεσα από πολλούς τομείς, όπως η ευρεία εξάπλωση των ηλεκτρονικών εφαρμογών και υπηρεσιών, που είναι αναγκαίο να υιοθετηθούν και να αξιοποιηθούν από το κράτος, τους τοπικούς φορείς και τις επιχειρήσεις, έτσι

ώστε να ενισχύσουν την προβολή και την προώθηση του τουριστικού προϊόντος σε διεθνές επίπεδο και να συμβάλλουν στον εκσυγχρονισμό και την ποιοτική αναβάθμισή του.

Η ψηφιοποίηση επιχειρηματικών λειτουργιών, μέσω των τεχνολογικών υπηρεσιών, συντελεί στην απόκτηση συγκριτικού ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος, ικανοποιώντας τις τάσεις και τις ανάγκες της σύγχρονης τουριστικής ζήτησης. Η διάδοση των νέων τεχνολογιών και των νέων μέσων προσφέρει καινούριες δυνατότητες και ευκαιρίες στην ανάπτυξη τουριστικών δραστηριοτήτων αναδιατάσσοντας το δίκτυο διανομής.

Η επιτυχία του τουρισμού σε κάθε χώρα εξαρτάται από την ικανότητα της χώρας να αναπτύξει επαρκώς και να διαχειριστεί την αγορά τουρισμού, τις εγκαταστάσεις και τις δραστηριότητες της κάθε χώρας. Ο στόχος της γεωγραφικής ανάλυσης είναι να μετατραπούν τα δεδομένα σε χρήσιμες πληροφορίες, για να ικανοποιήσουν τις απαιτήσεις ή τους στόχους των φορέων λήψης αποφάσεων. Μια σημαντική χρήση της ανάλυσης είναι η δυνατότητα πρόβλεψης γεγονότων σε άλλη θέση ή σε άλλο σημείο στον χρόνο.

Στην παρούσα μελέτη έγινε χαρτογράφηση πολλών τουριστικών αξιοθέατων της Καλαμάτας με ψηφιακούς χάρτες ανάλογα με τα ενδιαφέροντα του κάθε επισκέπτη (για παράδειγμα, αν ενδιαφέρεται για αθλητικούς χώρους, θα μπορεί να δει όλα τα γήπεδα, στάδια κ.λπ. σε κοντινή απόσταση). Επίσης, για τον πολιτιστικό τουρισμό θα παρουσιάζονται τα μνημεία, τα μουσεία, οι εκδηλώσεις κ.λπ. Θα μπορεί να συνδέεται με πολλά θεματικά επίπεδα πληροφορίας, όπως φωτογραφικό υλικό, πληροφορίες για το σημείο ή και σύνδεση με τον δικτυακό τόπο του Δήμου Καλαμάτας για περισσότερες πληροφορίες.

Ο χρήστης θα μπορεί να έχει πρόσβαση σε έναν τουριστικό οδηγό πόλης με τη χρήση δυναμικών χαρτών στους οποίους μπορεί με την κινητή του συσκευή να βρει πληροφορίες σχετικές με τα κοντινά σημεία του ενδιαφέροντός του. Σκοπός είναι η ανάδειξη πολιτιστικών αγαθών της πόλης και η ενημέρωση των επισκεπτών για τα τουριστικά προϊόντα της περιοχής, δίνοντάς τους τη δυνατότητα να μετατρέψουν τις πληροφορίες σε αποτελεσματικές δράσεις, παρέχοντάς τους εξατομικευμένες υπηρεσίες μέσω μιας πελατοκεντρικής διαχείρισης του προορισμού.

Επίσης, γίνεται χρήση ενός νέου εργαλείου, του «Survey123 for ArcGIS», με το οποίο σχεδιάζεται εύκολα ένα ερωτηματολόγιο σε ένα φιλικό περιβάλλον για τον χρήστη μιας επιχείρησης. Τα δεδομένα εισάγονται από τον πελάτη με την αναχώρησή του από τον συγκεκριμένο χώρο, με τη χρήση ενός tablet. Τα δεδομένα θα αποστέλλονται στον server, όπου είναι εγκατεστημένο το συγκεκριμένο λογισμικό.

Η στατιστική ανάλυση των δεδομένων θα γίνεται απευθείας μέσω του συγκεκριμένου λογισμικού όπου θα λαμβάνονται τα αποτελέσματα. Σκοπός είναι να αναδειχθούν τα οφέλη από τη χρήση των GIS για κάθε επιχείρηση. Τα δεδομένα που θα συλλέγει από τους πελάτες θα είναι χρήσιμα για την εξαγωγή χρήσιμων συμπερασμάτων, όπως η μέτρηση των δημογραφικών χαρακτηριστικών και της ικανοποίησης, τα κίνητρα, η συμπεριφορά, τα προσδοκώμενα οφέλη των χρηστών.

Στόχος του συγκεκριμένου εργαλείου είναι να καταχωρηθούν όλα τα χρήσιμα δεδομένα που θα βοηθήσουν να παραχθούν χρήσιμα συμπεράσματα για τη βιωσιμότητα και την ανταγωνιστικότητα του τουριστικού τους προϊόντος.

Εικόνα 6: Ερωτηματολόγιο τουρισμού

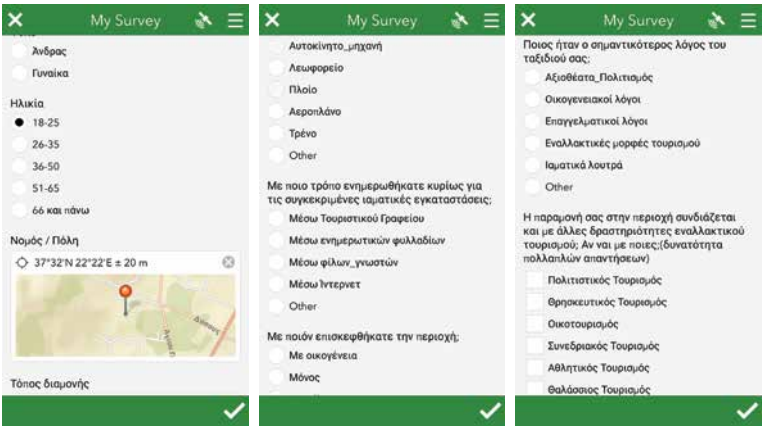

Πηγή: Δερμάτης κ.ά. (2016)

Εικόνα 7: Αποτελέσματα στατιστικής επεξεργασίας

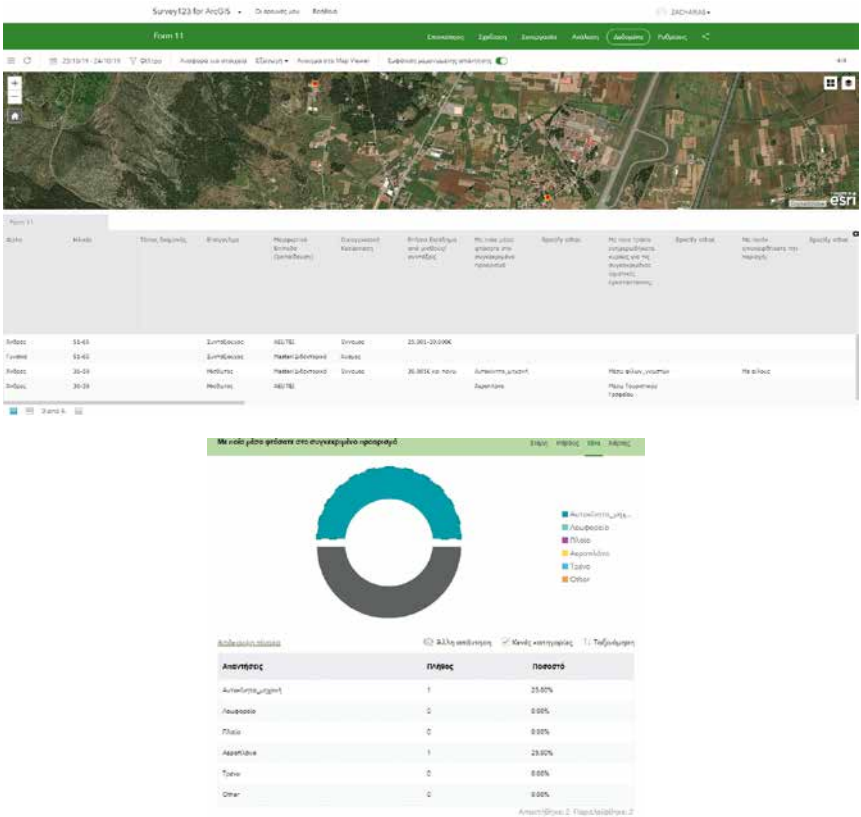

Πηγή: Δερμάτης κ.ά. (2016)

Εικόνα 8: Πολιτιστικοί χώροι Καλαμάτας

Πηγή: Δερμάτης κ.ά. (2016)

Εικόνα 9: Αθλητικοί χώροι Καλαμάτας

Πηγή: Δερμάτης κ.ά. (2016)

Εικόνα 10: Σύνδεση με ιστοσελίδα του Δήμου Καλαμάτας

Πηγή: Δερμάτης κ.ά. (2016)

Εικόνα 11: Σύνδεση με φωτογραφία του χώρου

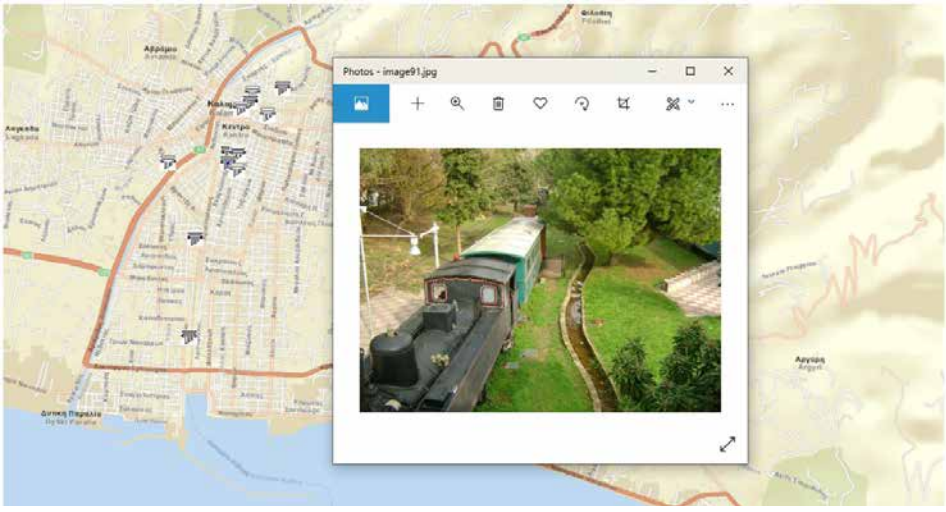

Πηγή: Δερμάτης κ.ά. (2016)

5.5 Χρήση ψηφιακών στιλό στον τουρισμό

Οι πληροφορίες για τους επισκέπτες κάθε περιοχής καθώς και το προφίλ τους θα μπορούσαν να καταγραφούν με τη χρήση κατάλληλης τεχνολογίας. Τα ψηφιακό στιλό μπορούν να καταγράψουν την εγγραφή των στοιχείων που κάνει ο επισκέπτης συμπληρώνοντας τη φόρμα που θα διανέμεται από τα καταλύματα και από κάθε τουριστικό σημείο ενδιαφέροντος.

Ο επισκέπτης θα συμπληρώνει το ειδικό ερωτηματολόγιο με τις προτιμήσεις του, τυχόν ελλείψεις στις τουριστικές παροχές, καθώς επίσης και τις ιδιαιτερότητες κάθε περιοχής τις οποίες εντοπίζει. Το ψηφιακό στιλό διαβάζει το έγγραφο, το χαρτογραφεί και στη συνέχεια στέλνει τα δεδομένα που έχουν αποθηκευτεί με Bluetooth ή USB στον server.

Εικόνα 12: Διαδικασία συλλογής και ψηφιοποίησης τουριστικών δεδομένων

Επομένως, σε κάθε συναλλαγή του επισκέπτη με το τουριστικό κατάλυμα ή άλλα σημεία τουριστικού ενδιαφέροντος, θα συμπληρώνεται το ερωτηματολόγιο το οποίο θα εκφράζει τον βαθμό ικανοποίησης του επισκέπτη κατά την επίσκεψή του στην τουριστική τοποθεσία. Η απεικόνιση των δεδομένων θα γίνεται με τη βοήθεια των γεωπληροφοριακών συστημάτων (GIS) και προγραμμάτων επιχειρηματικής ευφυΐας (BI).

Το Υπουργείο Τουρισμού και η κάθε περιφέρεια θα έχουν την ευκαιρία να ενημερώνονται για τους δείκτες μέτρησης του βαθμού ικανοποίησης του επισκέπτη από τις παρεχόμενες τουριστικές υπηρεσίες, για τις προτιμήσεις που έχουν οι επισκέπτες αλλά και για τους λόγους επίσκεψης κάθε τόπου.

Η συγκεκριμένη λειτουργία, η οποία μπορεί να βρει εφαρμογή στις καθημερινές συναλλαγές των επισκεπτών με τα τουριστικά ενδιαφέροντα ενός τόπου, προσφέρει σημαντικά οφέλη στην αξιολόγηση της ικανοποίησής τους από τις παρεχόμενες υπηρεσίες.

Κεφάλαιο 6

Πολιτικές και στρατηγικές βιώσιμης αγροτικής ανάπτυξης στην Περιφέρεια Πελοποννήσου

6.1 Αποτύπωση της υπάρχουσας κατάστασης

Η παρούσα μελέτη έχει σκοπό να συνεισφέρει στη διαμόρφωση ενός σχεδίου για τη βιώσιμη ανάπτυξη του αγροτικού τομέα στη Περιφέρεια Πελοποννήσου. Αρχικά, εξετάζονται τα οικονομικά χαρακτηριστικά της Περιφέρειας Πελοποννήσου και αναλύονται οι τομείς της αγροτικής παραγωγής. Επίσης, προσδιορίζονται οι ευκαιρίες και οι στόχοι που θα οδηγήσουν στην ανάπτυξη και τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας στην Περιφέρεια Πελοποννήσου.

Ο ελληνικός αγροτικός τομέας συνεχίζει να παρουσιάζει σημαντική εξάρτηση από την Κοινή Αγροτική Πολιτική (ΚΑΠ) σε όρους εισοδημάτων αλλά και συνολικών μεταβιβάσεων. Συνεχίζουν να επιδοτούνται ανά στρέμμα οι καλλιέργειες. Ενισχύονται περαιτέρω οι νέοι αγρότες με έναν συνδυασμό μέτρων τα οποία περιλαμβάνουν προγράμματα επενδύσεων και κατάρτισης καθώς και χρηματοδότηση για την έναρξη επιχειρηματικής δραστηριότητας. Για τους μικρούς αγρότες η αντίστοιχη χρηματοδότηση είναι μικρότερη.

Ο αγροτικός τομέας χαρακτηρίζεται, γενικά, από κατακερματισμό του αγροτικού κλήρου σε ακόμη μικρότερες από τον εθνικό μέσο όρο γαίες, υψηλό συντελεστή χωρικής διασποράς και υψηλό μέσο όρο ηλικίας των απασχολουμένων στη γεωργία. Επίσης, το παραγωγικό μοντέλο της ορεινής γεωργίας περιλαμβάνει την κτηνοτροφία, τη δασοπονία και λιγότερο κάποιες δενδρώδεις καλλιέργειες.

Πιο συγκεκριμένα, στο Διάγραμμα 40 φαίνεται ότι το μεγαλύτερο κομμάτι από την παραγωγή αγροτικών προϊόντων καταλαμβάνουν οι ελιές με περίπου 2.600.000 τόνους παραγωγής για το 2017, ενώ η αμέσως επόμενη κατηγορία είναι η παραγωγή του αραβοσίτου, που ανέρχεται περίπου σε 1.400.000 τόνους. Στη συνέχεια, βρίσκονται περίπου στην ίδια κατηγορία της ποσότητας του 1.000.000 τόνων τα πορτοκάλια, τα ροδάκινα και τα νεκταρίνια, το σιτάρι και τα σταφύλια.

Διάγραμμα 40: Παραγωγή αγροτικών προϊόντων στην Ελλάδα (2017)

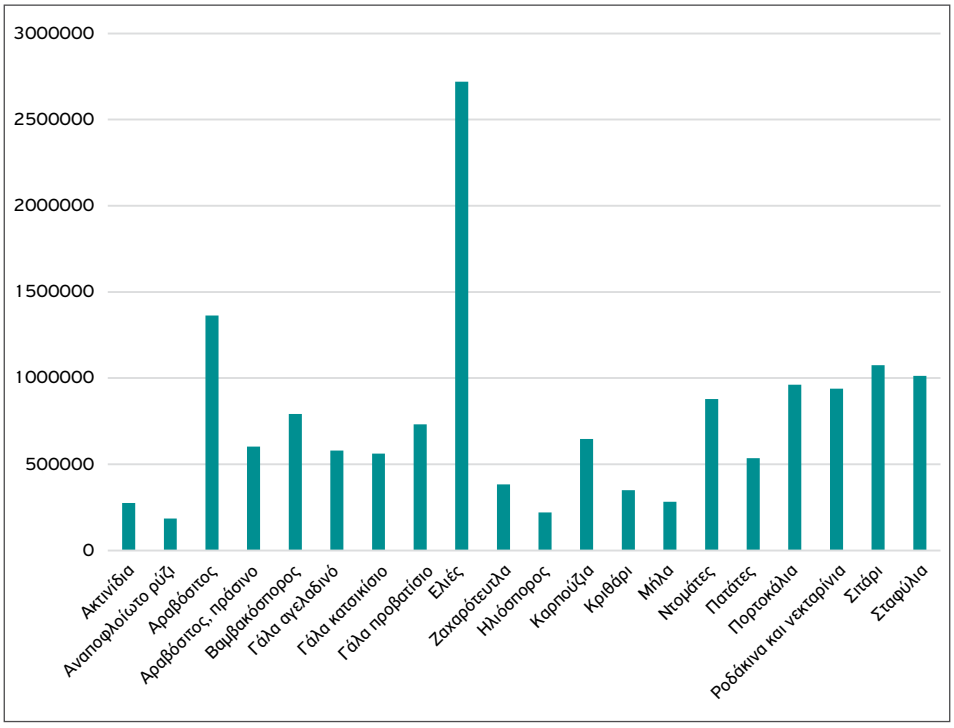

Πηγή: FAO (επεξεργασία στοιχείων)

Επίσης, με τη βοήθεια του Διαγράμματος 41 και σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΛ-ΣΤΑΤ, ο αριθμός των γεωργικών εκμεταλλεύσεων και η χρήση γης μειώθηκε από 93.188 χιλιάδες στρέμματα το 2009 σε 88.410 χιλιάδες στρέμματα το 2016, δηλαδή σημείωσε πτώση περίπου 5%.

Διάγραμμα 41: Αριθμός γεωργικών εκμεταλλεύσεων στην Περιφέρεια Πελοποννήσου

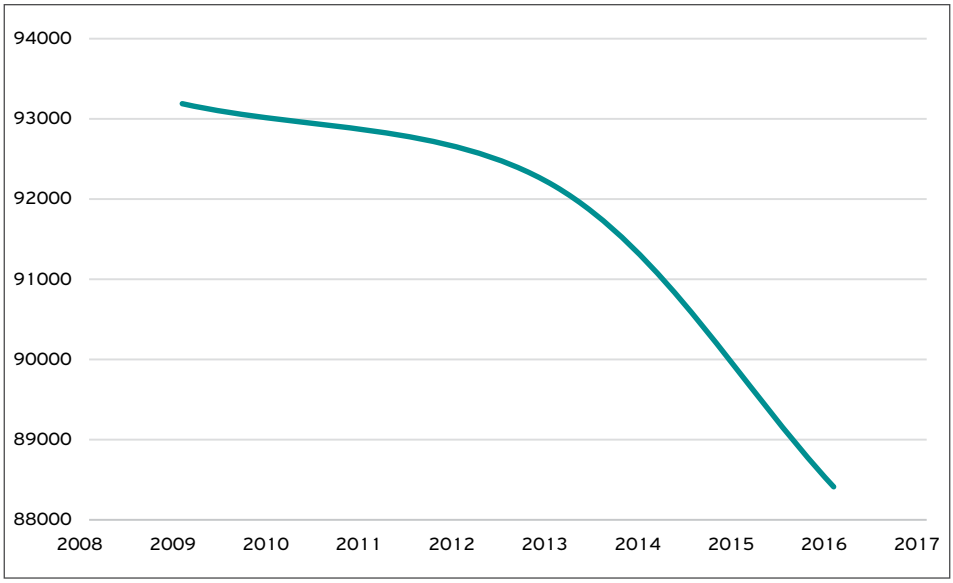

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

Περαιτέρω, το Διάγραμμα 42 περιγράφει τα ποσοστά κατά τα οποία μειώθηκαν οι χρησιμοποιούμενες γεωργικές εκτάσεις εκμεταλλεύσεων μεταξύ της τετραετίας 2013-2016. Έτσι, σε αυτή την περίοδο, οι αμιγώς κτηνοτροφικές μειώθηκαν κατά 39,5%, οι μεικτές κατά 27,7% ενώ οι αμιγώς γεωργικές έμειναν σχεδόν ανεπηρέαστες (-0,2%).

Διάγραμμα 42: Μεταβολή (%), 2013-2016, της χρησιμοποιούμενης γεωργικής έκτασης εκμεταλλεύσεων, με διάκριση σε μεικτές, αμιγώς γεωργικές και αμιγώς κτηνοτροφικές, Περιφέρεια Πελοποννήσου

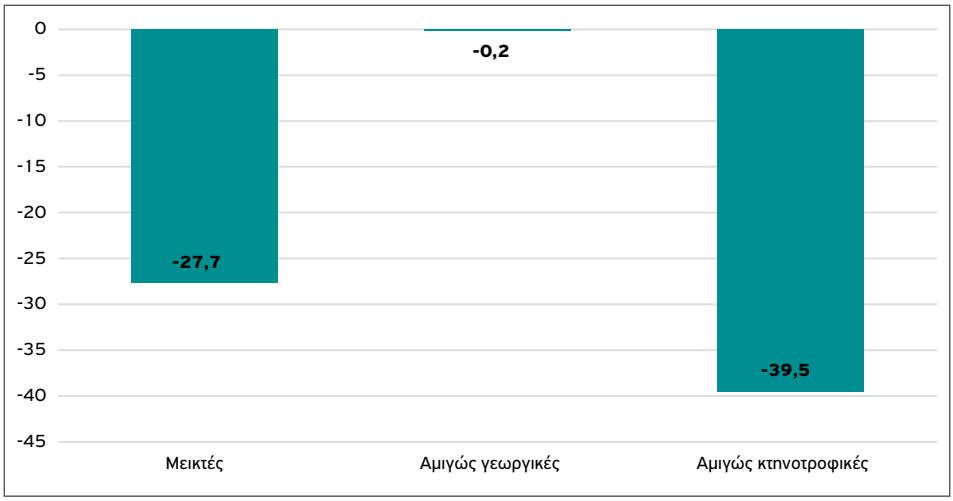

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία στοιχείων)

Από το Διάγραμμα 43 φαίνεται ότι οι δενδρώδεις καλλιέργειες καταλαμβάνουν το μεγαλύτερο μέρος (67%) από το σύνολο των εκμεταλλεύσεων το 2016, ενώ οι εκμεταλλεύσεις σε αμπέλια και σταφιδάμπελα καταλαμβάνουν το 10% του συνόλου. Τέλος, οι ετήσιες καλλιέργειες αποτελούν το 8% των εκμεταλλεύσεων για την Περιφέρεια Πελοποννήσου για το έτος 2016.

Διάγραμμα 43: Κατανομή των εκμεταλλεύσεων, κατά βασικές κατηγορίες χρήσης (Περιφέρεια Πελοποννήσου, 2016)

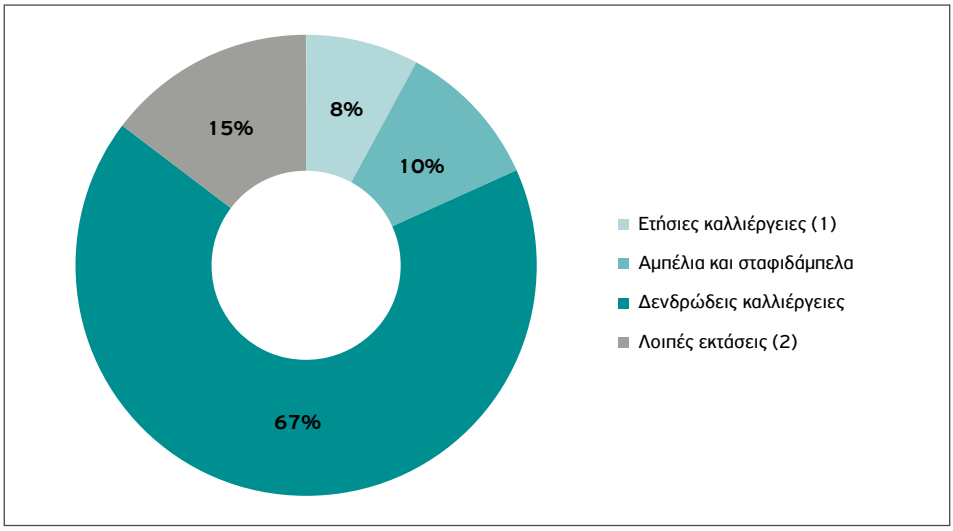

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2018)

1) Δεν περιλαμβάνονται οι αγραναπαύσεις.

2) Περιλαμβάνονται οι οικογενειακοί λαχανόκηποι, τα μόνιμα λιβάδια και βοσκότοποι, οι άγονοι βοσκότοποι, τα φυτώρια, οι άλλες πολυετείς φυτείες και οι αγραναπαύσεις.

Στη συνέχεια, το Διάγραμμα 44 φανερώνει ότι οι εκμεταλλεύσεις σε πουλερικά (περίπου 1.420.000 ζώα) καταλαμβάνουν το μεγαλύτερο κομμάτι στο σύνολο των εκμεταλλεύσεων στα ζώα για το 2016 στην Περιφέρεια Πελοποννήσου, ενώ ακολουθούν περίπου στην ίδια ποσότητα των 400.000 ζώων τα προβατοειδή και τα αιγοειδή. Όσον αφορά τα βοειδή και τους χοίρους, αυτά κινούνται σε πολύ χαμηλά επίπεδα σε επίπεδο Περιφέρειας Πελοποννήσου.

Διάγραμμα 44: Αριθμός ζώων των εκμεταλλεύσεων, κατά είδος ζώου (Περιφέρεια Πελοποννήσου, 2016)

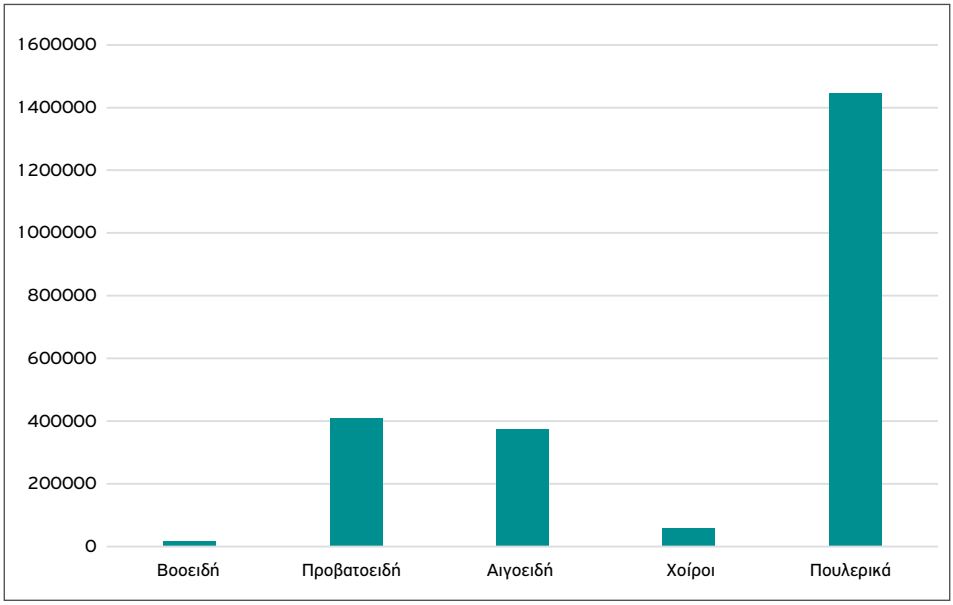

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2018)

Σημαντική είναι και η κτηνοτροφική παραγωγή της Περιφέρειας Πελοποννήσου, η οποία έχει τις δυνατότητες και τις προϋποθέσεις να αναπτυχθεί ακόμη περισσότερο. Το 2016 στην Περιφέρεια Πελοποννήσου ήταν καταγεγραμμένα 453.356 αίγες, 452.409 πρόβατα και 39.775 χοίροι. Η ΠΕ Αρκαδίας έρχεται πρώτη με 235.959 αιγοπρόβατα και ακολουθεί η Λακωνία με 216.061 αιγοπρόβατα.

Επίσης, το 2016 η Περιφέρεια Πελοποννήσου παρήγαγε 100.860 τόνους γάλακτος από τους οποίους 46.386 τόνους ήταν γάλα προβάτων, 46.801 γάλα αιγών και 7.673 γάλα αγελάδων. Τη μεγαλύτερη παραγωγή γάλακτος έχει η ΠΕ Λακωνίας με 28.066 τόνους και ακολουθεί η ΠΕ Αρκαδίας με 24.116 τόνους. Οι Πίνακες 81, 82 και 83 αποτυπώνουν τα προαναφερόμενα στοιχεία.

Πίνακας 81: Πρόβατα, αίγες και χοίροι όλων των ηλικιών στις 31.12.2016 στις ΠΕ της Περιφέρειας Πελοποννήσου

Περιφερειακή Ενότητα	Πρόβατα	Αίγες	Χοίροι
Αρκαδίας	132.673	103.286	3.084
Αργολίδας	101.820	97.075	5.942
Κορινθίας	68.500	60.345	18.427
Λακωνίας	75.449	140.612	9.828
Μεσσηνίας	73.967	52.037	2.494
Σύνολο	**452.409**	**453.356**	**39.775**

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

Πίνακας 82: Παραγωγή κτηνοτροφικών προϊόντων (2016)

ΠΕ	Δέρματα νωπά (τεμάχια) μικρών ζώων	Δέρματα νωπά (τεμάχια) μεγάλων ζώων	Μαλλιά προβά-των	Τρίχες αιγών	Λίπος χοιρινό	Αβγά (χιλιάδες τεμάχια)	Μέλι	Κερί
Σύνολο Περιφέρει-ας Πελοποννήσου	**846**	**7**	**401**	**177**	**1**	**184.745**	**2.860**	**76**
Αρκαδίας	40	0	90	18	-	22.301	624	28
Αργολίδας	25	-	75	20	-	11.635	369	35
Κορινθίας	549	2	66	54	1	126.605	372	5
Λακωνίας	178	3	171	85	-	11.316	601	2
Μεσσηνίας	55	2	-	-	-	12.887	895	7

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

Πίνακας 83: Παραγωγή γάλακτος σε τόνους (2016)

ΠΕ	Γενικό σύνολο	Γάλα αγελάδων	Γάλα προβάτων	Γάλα αιγών
Σύνολο Περιφέρειας Πελοποννήσου	**100.860**	**7.673**	**46.386**	**46.801**
Αρκαδίας	24.116	91	14.010	10.415
Αργολίδας	21.351	1586	9.857	9.908
Κορινθίας	10.622	194	5.545	4.883
Λακωνίας	28.066	3.599	9.012	15.456
Μεσσηνίας	16.305	2.204	7.961	6.140

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

Τα Διαγράμματα 45 και 46 περιγράφουν τον αριθμό των εξαγωγών πορτοκαλιών και μανταρινιών της Περιφέρειας Πελοποννήσου για το έτος 2017. Πιο συγκεκριμένα, και σύμφωνα με τον Σύνδεσμο Ελληνικών Επιχειρήσεων Εξαγωγής, Διακίνησης Φρούτων, Λαχανικών και Χυμών INCOFRUIT-HELLAS, οι εξαγωγές σε πορτοκάλια στην Ελλάδα ανήλθαν σε 253.801 τόνους, ενώ το 54,4% αυτών (138.011 τόνοι) προήλθαν από την ΠΕ Αργολίδας και το 3,3% (8.313 τόνοι) από την ΠΕ Λακωνίας.

Όσον αφορά τις εξαγωγές μανταρινιών για το 2017, ανήλθαν σε 80.179 τόνους στο σύνολο της χώρας. Από αυτά το 18,6% (14.888 τόνοι) προήλθαν από την ΠΕ Αργολίδας και το 3% (2.476 τόνοι) προήλθαν από την ΠΕ Λακωνίας. Οπότε είναι φανερό ότι η ΠΕ Αργολίδας καταλαμβάνει τόσο στις εξαγωγές πορτοκαλιών όσο και στις εξαγωγές μανταρινιών ένα αρκετά μεγάλο ποσοστό, γεγονός το οποίο φανερώνει τις αναπτυξιακές δυνατότητές της σε αυτά τα προϊόντα.

Διάγραμμα 45: Αριθμός εξαγωγών πορτοκαλιών (Περιφέρεια Πελοποννήσου, 2017)

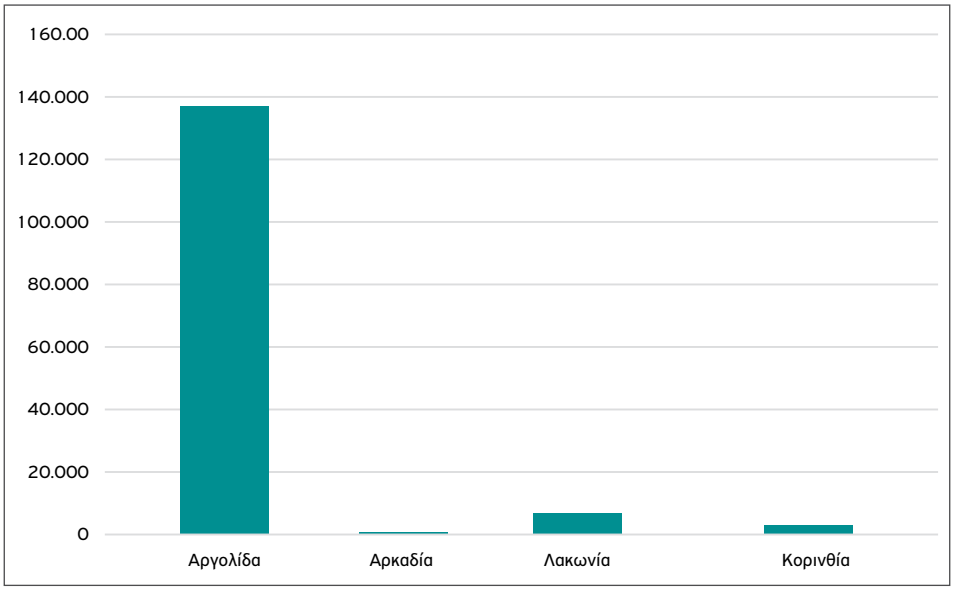

Πηγή: INCOFRUIT-HELLAS

Την πρώτη θέση σε αριθμό καρποφόρων δέντρων στην Περιφέρεια Πελοποννήσου κατέχουν οι ελιές με 34.317.734 δέντρα που καλλιεργούνται σε 1.710.771,2 στρέμματα. Ακολουθούν οι πορτοκαλιές με 7.152.197 δέντρα που καλλιεργούνται σε 152.364 στρέμματα.

Ο Πίνακας 84 αποτυπώνει τις εκμεταλλεύσεις, τις εκτάσεις και των αριθμό των δέντρων στην Περιφέρεια Πελοποννήσου το έτος 2017.

Διάγραμμα 46: Αριθμός εξαγωγών μανταρινιών (Περιφέρεια Πελοποννήσου, 2017)

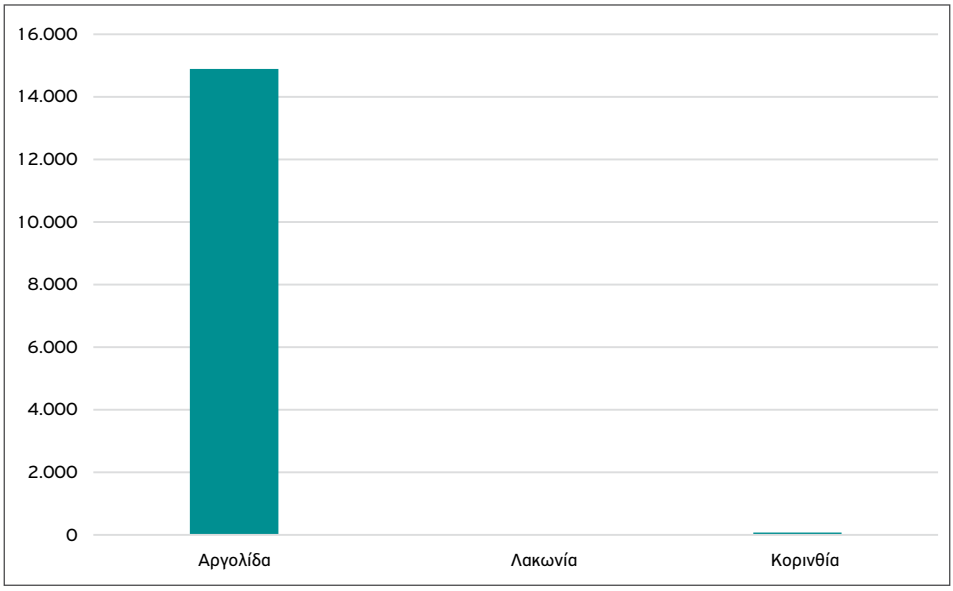

Πηγή: INCOFRUIT-HELLAS

Πίνακας 84: Εκμεταλλεύσεις, εκτάσεις και αριθμός δέντρων στην Περιφέρεια Πελοποννήσου (2017)

Είδος δέντρου	Εκμεταλλεύσεις	Έκταση σε στρέμματα	Αριθμός δέντρων
Αχλαδιές	1.005	4.012,9	159.170
Μηλιές	1.104	7.642,4	755.553
Ροδακινιές	470	2.211,3	100.751
Βερικοκιές	3.385	24.760,7	1.093.070
Κερασιές	1.167	4.137,9	85.175
Πορτοκαλιές	16.249	152.364,7	7.152.197
Λεμονιές	4.261	14.171,1	555.668
Μικρόκαρπα εσπεριδοειδή	5.032	28.445,4	1.463.662
Ελιές	78.752	1.710.771,2	34.317.734

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

Η ΕΕ έδωσε τη δυνατότητα μέσα από κανονισμούς σε πολλά προϊόντα που παράγονται στις περιφέρειες των κρατών μελών της και συνεπώς και στην Περιφέρεια Πελοποννήσου να βγουν στις αγορές ως προϊόντα Προστατευόμενης Ονομασίας Προέλευσης (ΠΟΠ) ή Προστατευόμενης Γεωγραφικής Ένδειξης (ΠΓΕ) λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών που αυτά φέρουν από την περιοχή προέλευσής τους και του τρόπου παραλαβής τους. Ο Πίνακας 85 αποτυπώνει τα προϊόντα ΠΟΠ και ΠΓΕ της Περιφέρειας Πελοποννήσου.

Πίνακας 85: Προϊόντα ΠΟΠ και ΠΓΕ Περιφέρειας Πελοποννήσου

Περιοχή ανατολική Πελοπόννησος	Περιοχή βόρεια Πελοπόννησος	Μεσσηνία
ΠΟΠ Τυρί Φέτα	ΠΟΠ Τυρί Φέτα	ΠΟΠ Τυρί Φέτα
ΠΟΠ Τυρί Ανθότυρος	ΠΟΠ Τυρί Ανθότυρος	ΠΟΠ Τυρί Ανθότυρος
ΠΟΠ Τυρί Κεφαλοτύρι	ΠΟΠ Τυρί Κεφαλοτύρι	ΠΟΠ Τυρί Κεφαλοτύρι
ΠΟΠ Τυρί Μυζήθρα	ΠΟΠ Τυρί Μυζήθρα	ΠΟΠ Τυρί Μυζήθρα
ΠΟΠ Τυρί Τελεμές	ΠΟΠ Τυρί Τελεμές	ΠΟΠ Τυρί Τελεμές
ΠΟΠ Τυρί Σφέλα	ΠΟΠ Οίνος Νεμέα	ΠΟΠ Ελαιόλαδο Καλαμάτα
ΠΟΠ Οίνος Μονεμβασιά - Malvasia	ΠΟΠ Οίνος Μαντινεία	ΠΟΠ Ελιά Καλαμάτας
ΠΟΠ Ελαιόλαδο Βλαχιώτη Λακωνίας	ΠΟΠ Μέλι Ελάτης	ΠΟΠ Ελαιόλαδο Τριφυλία
ΠΟΠ Ελαιόλαδο Γεράκι Λακωνίας	Μαινάλου Βανίλια	ΠΟΠ Ελαιόλαδο Μεσσήνη
ΠΟΠ Ελαιόλαδο Κροκεές Λακωνίας	ΠΟΠ Μήλα Ντελίσιους	ΠΟΠ Ελαιόλαδο Πυλία
ΠΟΠ Ελαιόλαδο Μονεμβασιά Λακωνίας	Πιλαφά Τριπόλεως	ΠΓΕ Ελαιόλαδο Μεσσηνία
ΠΟΠ Ελαιόλαδο Πάκια Λακωνίας	ΠΓΕ Φασόλι Βανίλια	ΠΓΕ Οίνος Τριφυλία
ΠΟΠ Ελαιόλαδο Πετρίνα Λακωνίας	Φενεού	ΠΓΕ Οίνος Πυλία
ΠΟΠ Ελαιόλαδο Σπάρτη Λακωνίας	ΠΓΕ Οίνος Τεγέα	ΠΓΕ Οίνοι Μεσσηνία
ΠΟΠ Ελαιόλαδο Φοινίκι Λακωνίας	ΠΓΕ Οίνος Κλημέντι	
ΠΟΠ Ελαιόλαδο Απιδιά Λακωνίας	ΠΓΕ Οίνοι Κορινθία	
ΠΟΠ Τσακώνικη Μελιτζάνα Λεωνιδίου	ΠΓΕ Οίνοι Αργολίδα	
ΠΟΠ Μήλα Ντελίσιους Πιλαφά Τριπόλεως	ΠΓΕ Οίνοι Αρκαδία	
ΠΓΕ Οίνος Λακωνία		
ΠΓΕ Οίνος Τεγέα		
ΠΓΕ Οίνος Αργολίδα		
ΠΓΕ Ελαιόλαδο Λακωνία		

Πηγή: https://finestgreektastes.com/about/product/

Επίσης, όσον αφορά τα ποσοστά των απασχολουμένων στη γεωργία και την κτηνοτροφία στην Περιφέρεια Πελοποννήσου, το Διάγραμμα 47 υποδηλώνει ότι για το 2017 το μεγαλύτερο ποσοστό αυτών (34%) είναι εποχικοί εργάτες, ενώ οι κάτοχοι και μέλη αποτελούν το 30%. Αξιοσημείωτο είναι ότι οι μόνιμοι εργάτες αποτελούν μόλις το 1% των απασχολουμένων στη γεωργία και στην κτηνοτροφία.

Διάγραμμα 47: Ποσοστά απασχολουμένων στη γεωργία και την κτηνοτροφία (Περιφέρεια Πελοποννήσου, 2017)

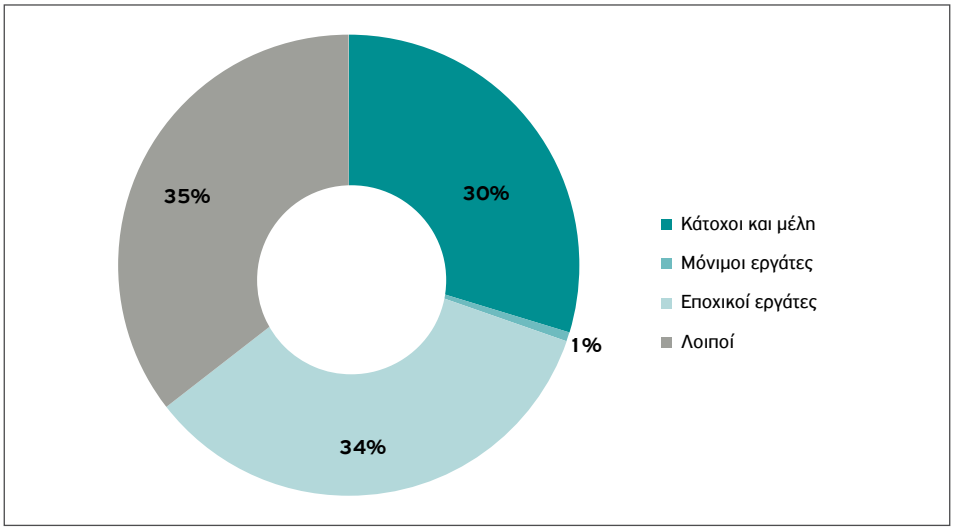

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2018)

Το 2011 οι απασχολούμενοι στη γεωργία, δασοκομία και αλιεία στην Περιφέρεια Πελοποννήσου ήταν 50.439 άτομα. Από αυτούς το 74,8% ήταν Έλληνες και το 25,2% αλλοδαποί. Από τα κράτη της ΕΕ μαζί με τους Έλληνες απασχολούνταν στη γεωργία, δασοκομία και αλιεία 42.821 απασχολούμενοι από τους οποίους οι 37.731 ήταν Έλληνες και ακολουθούσαν οι Βούλγαροι με 2.505 απασχολουμένους και οι Ρουμάνοι με 2.457 απασχολουμένους. Από τα κράτη της Ευρώπης που δεν συμμετέχουν στην ΕΕ είχαμε 5.950 απασχολουμένους από τους οποίους οι 5.604 ήταν αλβανικής καταγωγής, ενώ ένας αριθμός της τάξης των 1.185 απασχολουμένων ήταν από την Ασία, κυρίως από το Πακιστάν και την Ινδία.

Διάγραμμα 48: Απασχολούμενοι στη γεωργία, δασοκομία και αλιεία στην Περιφέρεια Πελοποννήσου (2011)

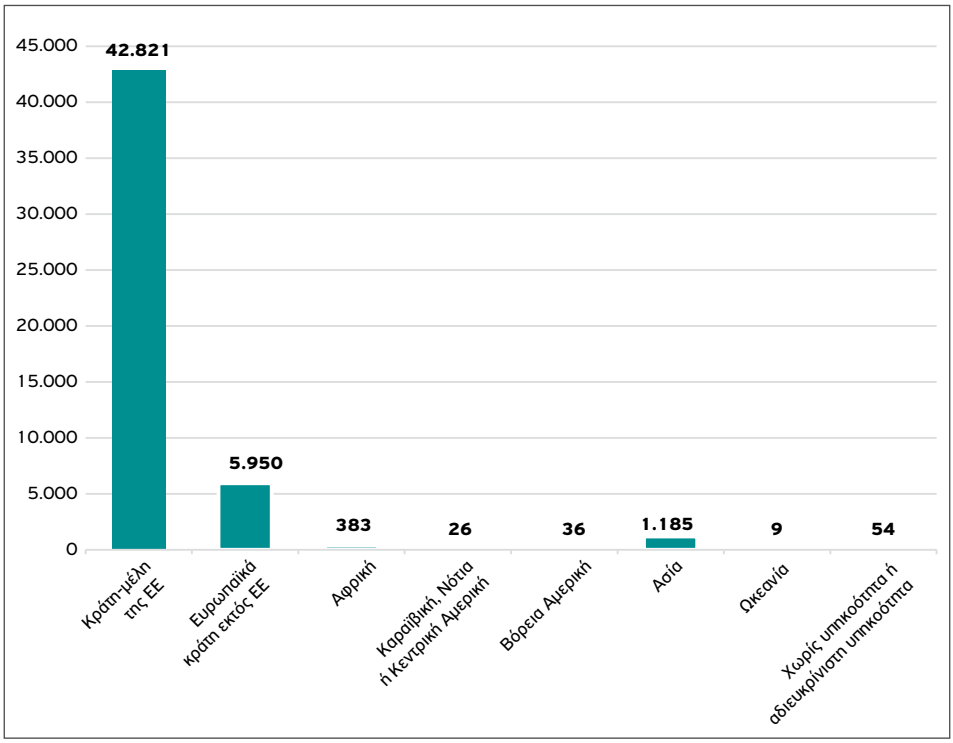

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (απογραφή 2011)

Στις σημερινές συνθήκες προβάλλει ως επιτακτική η αναγκαιότητα για τον ελληνικό αγροτικό τομέα να κινηθεί με βάση το δίπολο ανταγωνιστικότητα-εξωστρέφεια, δημιουργώντας ένα μοντέλο γεωργίας που να ανταποκρίνεται αποτελεσματικότερα στις σημερινές συνθήκες αλλά και σε μια μακροχρόνια στρατηγική για τον ελληνικό αγροτικό τομέα.

Ενδεικτικά, αναφέρονται παραδείγματα καινοτομιών και συνεχών βελτιώσεων που θα μπορούσαν να υλοποιήσουν τη νέα στρατηγική αναδιάρθρωσης στην αγορά των αγροτικών προϊόντων, όπως στις περιπτώσεις της βιολογικής γεωργίας και της ελαιοκαλλιέργειας:

Βιολογική γεωργία: Καταγράφεται διαρκώς αυξανόμενη ζήτηση στην αγορά (σε εθνικό και διεθνές επίπεδο) για παραγωγή και διάθεση ποιοτικών βιολογικών προϊόντων, όπως εσπεριδοειδή, λάδι, κρασί, κηπευτικά κ.λπ. Το σύστημα ολοκληρωμένης διαχείρισης της παραγωγής περιλαμβάνει την ορθή γεωργική πρακτική, ασφάλεια και υγιεινή εργαζομένων, ασφάλεια προϊόντων, ιχνηλασιμότητα και δράσεις για το περιβάλλον. Δημιουργεί μια οικονομικά βιώσιμη και περιβαλλοντικά υπεύθυνη γεωργική επιχείρηση.

Προτείνονται οι παρακάτω στρατηγικές:

- Ενημέρωση και εκπαίδευση των παραγωγών σχετικά με την εφαρμογή βιολογικών συστημάτων καλλιέργειας και την εφαρμογή συστημάτων ολοκληρωμένης διαχείρισης της παραγωγής, καθώς και τα οφέλη από αυτές τις εφαρμογές.
- Ενημέρωση των καταναλωτών για τα ιδιαίτερα ποιοτικά χαρακτηριστικά των βιολογικών προϊόντων έτσι ώστε να αυξηθεί η ζήτηση για βιολογικά προϊόντα.
- Παροχή κινήτρων για ένταξη συμβατικών γεωργικών εκμεταλλεύσεων στη βιολογική γεωργία.
- Ένταξη στην ολοκληρωμένη διαχείριση και πιστοποίηση προϊόντων των κηπευτικών κατά EUREPGAP βάσει των απαιτήσεων των αγορών του εξωτερικού.
- Συμπράξεις-δικτυώσεις μεταξύ βιοκαλλιεργητών με στόχο την ευκολότερη διάθεση της παραγωγής, τη μείωση του κόστους παραγωγής, την επίτευξη υψηλότερων τιμών.
  - Ελαιοκαλλιέργεια: Στόχος είναι η παραγωγή ανταγωνιστικών προϊόντων υψηλών ποιοτικών προδιαγραφών και η διάθεσή τους σε αγορές του εξωτερικού μέσα από μια καλά συντονισμένη στρατηγική μάρκετινγκ και πωλήσεων.

Για τη συνεχή βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της ελαιοκαλλιέργειας προτείνονται οι παρακάτω στρατηγικές:

- Παραγωγή πιστοποιημένων προϊόντων ελαιοκαλλιέργειας υψηλής ποιότητας και αξίας, (προϊόντα ολοκληρωμένης διαχείρισης, βιολογικής γεωργίας, ΠΟΠ/ΠΓΕ).
- Εκπαίδευση των παραγωγών σε θέματα ποιότητας – συσκευασίας – τυποποίησης και προώθησης ελαιολάδου.
- Ενημέρωση καταναλωτών για τα πλεονεκτήματα του τυποποιημένου ελαιολάδου.
- Εκπαίδευση στελεχών συνεταιριστικών και ιδιωτικών επιχειρήσεων, ομάδων παραγωγών και στελεχών εξαγωγικών επιχειρήσεων (μεταποιητικών και εμπορικών) στις διεθνείς πωλήσεις – marketing.
- Κατάρτιση αλλοδαπών εργαζομένων ελαιοκαλλιεργειών.
- Παροχή συμβουλευτικών υπηρεσιών (συμβουλευτικές υπηρεσίες κανονιστικών απαιτήσεων διαχείρισης, ορθών γεωργικών και περιβαλλοντικών πρακτικών και προτύπων εργασιακής ασφάλειας για παραγωγούς ελιάς, έντυπες οδηγίες [βελτίωση μέσων μεταφοράς ελαιόκαρπου, βελτίωση συνθηκών αποθήκευσης ελαιόκαρπου, καθαριότητας και ορθής λειτουργίας ελαιουργείων, ορθή αποθήκευση ελαιολάδου κ.λπ.]).
- Ίδρυση τυποποιητηρίων, έπειτα από συγχώνευση και παύση λειτουργίας υφιστάμενων τυποποιητηρίων ελαιολάδου μικρής δυναμικότητας, με σκοπό τη δημιουργία βιώσιμων μονάδων.
- Συμπράξεις – δικτυώσεις (clusters) μεταξύ πρωτοβάθμιων ή δευτεροβάθμιων συνεταιριστικών οργανώσεων με σκοπό τη δημιουργία μεγάλων συνεταιριστικών μονά-

δων τυποποίησης και εμπορίας, καθώς και μεταξύ ιδιωτικών ελαιοτριβείων - τυποποιητηρίων με σκοπό τη δημιουργία μεγάλων ιδιωτικών μονάδων τυποποίησης και εμπορίας. Η παρέμβαση αυτή στοχεύει στην προώθηση της διάθεσης τυποποιημένου ελαιολάδου και στη δημιουργία βιώσιμων μονάδων μεταποίησης. Οι συμπράξεις θα πρέπει να συνδυάζονται με εκσυγχρονισμό των ελαιοτριβείων και των εγκαταστάσεων αποθήκευσης ελαιολάδου (ανοξείδωτες δεξαμενές) καθώς και με εκσυγχρονισμό των τυποποιητηρίων ελαιολάδου.

- Πιστοποίηση ελαιοτριβείων και τυποποιητηρίων με πρότυπα διαχείρισης ποιότητας, υγιεινής και ασφάλειας, και περιβαλλοντικής διαχείρισης (ISO 9001, ISO 14001, HACCP), και απόκτηση αδειών λειτουργίας ελαιοτριβείων και τυποποιητηρίων, καθώς και ιδιωτικών ελαιοτριβείων - τυποποιητηρίων με σκοπό τη δημιουργία μεγάλων ιδιωτικών μονάδων τυποποίησης και εμπορίας. Η παρέμβαση αυτή στοχεύει στην προώθηση της διάθεσης τυποποιημένου ελαιολάδου και στη δημιουργία βιώσιμων μονάδων μεταποίησης. Οι συμπράξεις θα πρέπει να συνδυάζονται με εκσυγχρονισμό των ελαιοτριβείων και των εγκαταστάσεων αποθήκευσης ελαιολάδου (ανοξείδωτες δεξαμενές) καθώς και με εκσυγχρονισμό των τυποποιητηρίων ελαιολάδου.
- Πιστοποίηση ελαιοτριβείων και τυποποιητηρίων με πρότυπα διαχείρισης ποιότητας, υγιεινής και ασφάλειας, και περιβαλλοντικής διαχείρισης (ISO 9001, ISO 14001, HACCP), και απόκτηση αδειών λειτουργίας ελαιοτριβείων και τυποποιητηρίων.
- Χρήση του ελαιολάδου από όλες τις τουριστικές επιχειρήσεις ώστε να ενισχυθεί η χρήση και η προβολή του μέσω του τουρισμού.

6.2 Εκπαίδευση και κατάρτιση ανθρώπινου δυναμικού στον αγροτικό τομέα στην Περιφέρεια Πελοποννήσου

Η εκπαίδευση του αγροτικού πληθυσμού στην Περιφέρεια Πελοποννήσου καταγράφεται σε πολύ χαμηλά επίπεδα. Ενδεικτικά, τα προγράμματα εκπαίδευσης και κατάρτισης μπορούν να περιλαμβάνουν τα παρακάτω αντικείμενα:

- Βασικές αρχές και πρακτικές οργάνωσης και διοίκησης μιας γεωργικής εκμετάλλευσης.
- Επιχειρηματικότητα και καινοτομία στον αγροτικό τομέα.
- Βασικές αρχές και πρακτικές οικονομικής διαχείρισης μιας γεωργικής εκμετάλλευσης.
- Βασικές αρχές και πρακτικές μάρκετινγκ και πωλήσεων αγροτικών προϊόντων.
- Νέες μορφές καλλιέργειας και βιολογικές καλλιέργειες.
- Κοινή Αγροτική Πολιτική – ΚΑΠ (στόχοι, αρχές ολοκληρωμένης διαχείρισης καλλιέργειας κ.λπ.).
- Περιβαλλοντική εκπαίδευση.
- Νέες τάσεις ζήτησης της αγοράς (π.χ. ενεργειακές καλλιέργειες, βιολογική γεωργία,

αρωματικά και φαρμακευτικά φυτά, πιστοποιημένα προϊόντα ΠΟΠ/ΠΓΕ, ολοκληρωμένη διαχείριση κ.λπ.).

- Επικαιροποίηση γνώσεων των γεωπόνων.
- Βελτίωση της ηλικιακής σύνθεσης του αγροτικού πληθυσμού μέσω της προσέλκυσης νέων αγροτών και της δημιουργίας κινήτρων, έτσι ώστε να εξασφαλιστεί η παραμονή των ήδη ασκουμένων στο επάγγελμα.
- Κατάρτιση σε δεξιότητες πρωτογενούς παραγωγής.
- Βελτίωση του επιπέδου και της έντασης της τεχνικής στήριξης και των συμβουλευτικών υπηρεσιών, με μεταφορά και πρόσβαση σε γνώσεις, πληροφορίες, καινοτομίες και καλές πρακτικές.
- Ενημέρωση του πληθυσμού αγροτικών – ορεινών περιοχών για το σύγχρονο παραγωγικό περιβάλλον (διεθνοποίηση, υψηλός ανταγωνισμός κ.λπ.) και για την αντιμετώπιση ειδικών προβλημάτων της περιφέρειας, όπως οι μορφές, η ένταση και οι επιπτώσεις της παραβατικότητας (ζωοκλοπή, οπλοφορία, καλλιέργεια απαγορευμένων ειδών κ.ά.).

Τέλος, η ανανέωση και η βελτίωση του ανθρώπινου δυναμικού της ελληνικής γεωργίας σε ηλικία και εκπαίδευση είναι ο καταλύτης για την επίτευξη όλων των παραπάνω. Για να γίνει αυτό, πρέπει να δοθεί έμφαση στην ενίσχυση της εγκατάστασης νέων αγροτών και στην άνοδο του εκπαιδευτικού επιπέδου όλων των απασχολουμένων στη γεωργία, μέσω της σύνδεσης κάθε μορφής ενισχύσεων με το επίπεδο εκπαίδευσής τους με στόχο την παραγωγή διεθνώς ανταγωνιστικών προϊόντων υψηλής ποιότητας.

6.3 Ενεργειακές καλλιέργειες

Οι ενεργειακές καλλιέργειες σε όλη την Ελλάδα, και συνεπώς και στην Περιφέρεια Πελοποννήσου, βρίσκονται ακόμη στην αφετηρία, ενώ υπάρχουν οι προϋποθέσεις για μεγάλης κλίμακας καλλιέργειες. Αυτό σημαίνει ότι και η Περιφέρεια Πελοποννήσου μπορεί και πρέπει να δημιουργήσει σημαντικές ενεργειακές καλλιέργειες και να εξασφαλίσει μακροπρόθεσμα μονάδες παραγωγής βιοκαυσίμων και ενέργειας.

Τέτοια ενεργειακά δέντρα και φυτά που μπορούν να αναπτυχθούν στην Περιφέρεια Πελοποννήσου είναι ο ηλίανθος, η ελαιοκράμβη και άλλα ελαιούχα φυτά, ο ευκάλυπτος, το καλάμι, ο μίσανθος, η ψευδακακία, η αγριαγκινάρα, τα τεύτλα κ.ά. Η παραγωγή βιοντίζελ και βιοαιθανόλης από ηλίανθο, ελαιοκράμβη, γλυκό σόργο και αγριαγκινάρα μπορεί να προσφέρει ικανοποιητικό εισόδημα και ενεργειακή επάρκεια για τους επενδυτές.

Διάγραμμα 49: Πρωτογενής παραγωγή από ρευστά βιοκαύσιμα (ΕΕ-28, 1990-2016, εκατ. ΤΙΠ)

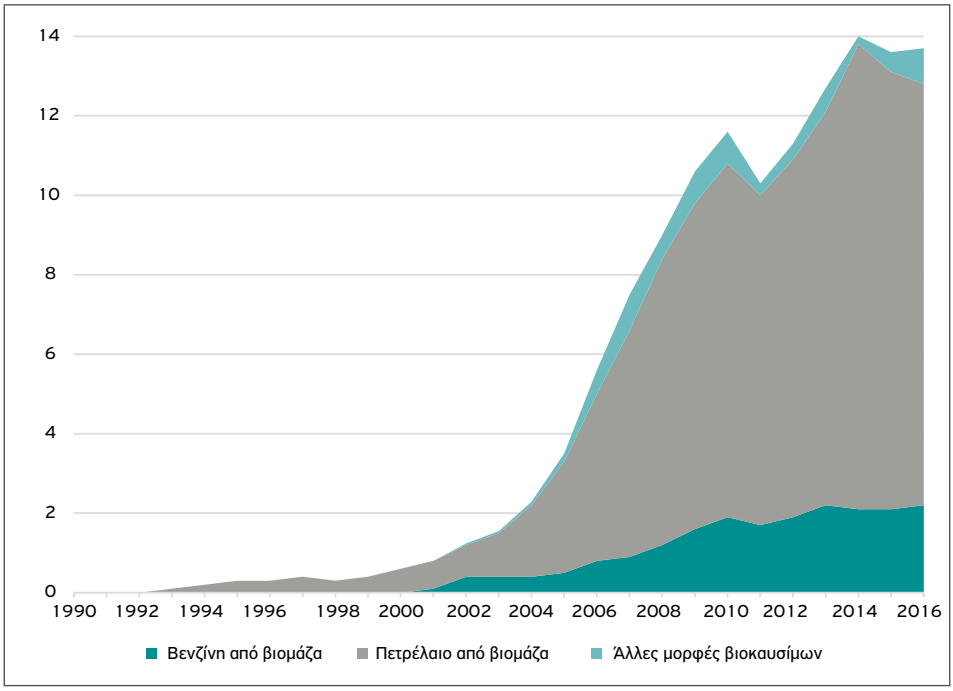

Πηγή: Eurostat

Η παραγωγή πρωτογενούς ενέργειας από ΑΠΕ εντός της ΕΕ-28 το 2016 ήταν 211 εκατ. τόνοι ισοδύναμου πετρελαίου (ΤΙΠ). Μεταξύ του 2006 και 2016 η ποσότητα ενέργειας αυξήθηκε συνολικά κατά 66,6%.

Το κράτος από τη σειρά του θα πρέπει να επιδοτήσει τέτοιες ενέργειες, να μειώσει τη φορολογία στη χρήση τέτοιου είδους καυσίμων, γιατί η ανάπτυξη ενεργειακής γεωργίας θα έχει σημαντικά οφέλη στο αγροτικό εισόδημα, στην αγροτική βιομηχανία αλλά και σε ένα καθαρότερο περιβάλλον. Επιπλέον, μπορεί να δίνονται κίνητρα στους αγρότες που επιδιώκουν την καλλιέργεια ενεργειακής γεωργίας να κάνουν χρήση εκτάσεων σε αγρανάπαυση καθώς και ακαλλιέργητων αγροτικών εκτάσεων. Συνεπώς, μια περαιτέρω ανάπτυξη και της αγοράς των βιοκαυσίμων στην Ελλάδα αποτελεί συν τοις άλλοις θετικό γεωστρατηγικό βήμα σε εθνικό και πανευρωπαϊκο επίπεδο.

6.4 Ικνηλασιμότητα

Η εξέλιξη της τεχνολογίας και η ανακάλυψη νέων τεχνικών και μεθόδων θα προωθήσουν τα αγροτικά προϊόντα καθώς και τις ιδιαιτερότητές τους. Η ικνηλασιμότητα των

προϊόντων απασχολεί τους επιστήμονες λόγω των διατροφικών κρίσεων και με τη βοήθεια της τεχνολογίας μπορούν να εξαλειφθούν οι όποιες προκλήσεις παρουσιάζονται για τη διατήρηση της εμπιστοσύνης και την ασφάλεια των καταναλωτών.

Προτείνεται η χρήσης συστήματος GIS για την οπτικοποίηση και την παρακολούθηση του εμπορίου των αγροτικών προϊόντων, που θα παρέχει όλα τα ζητούμενα στοιχεία για την ιχνηλασιμότητα των αγροτικών προϊόντων, προσφέροντας σε κάθε ενδιαφερόμενο μια επίσημη εικόνα του προϊόντος «από το χωράφι στο ράφι». Ο όρος ιχνηλασιμότητα θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι ένα ολοκληρωμένο σύστημα κωδικοποίησης των σταδίων παραγωγής ενός αγροτικού προϊόντος.

Η ταυτότητα έχει τη μορφή μιας κωδικοποίησης που υπάρχει στη συσκευασία του προϊόντος το οποίο αποτελείται από ένα αρχείο που διατηρεί σε ψηφιακή βάση η επιχείρηση με πληροφορίες για το προϊόν, το ιστορικό και τα χαρακτηριστικά του από την πρώτη ύλη μέχρι το ράφι. Στην εφοδιαστική αλυσίδα των αγροτικών προϊόντων κρίνεται απαραίτητη η ανίχνευση των προϊόντων που έχουν υποστεί αλλοιώσεις και θέτουν σε άμεσο κίνδυνο τους καταναλωτές.

Επίσης, είναι σημαντικό για τα αγροτικά προϊόντα –στην περίπτωσή μας το ελαιόλαδο και η βρώσιμη ελιά– και σύμφωνα με τις αποφάσεις της ΕΕ βάσει του άρθρου 18 του κανονισμού 178/2002, οι επιχειρήσεις να είναι υποχρεωμένες να γνωρίζουν από πού προμηθεύονται πρώτες ύλες και σε ποιους προμηθεύουν τα προϊόντα τους.

Με λίγα λόγια, επιβάλλεται η τήρηση στοιχείων του προμηθευτή και του πελάτη. Ειδικότερα για το λάδι, ένα σημαντικό προϊόν της αγροτικής παραγωγής της Περιφέρειας Πελοποννήσου, οι φάσεις της παραγωγικής διαδικασίας είναι τα κομβικά σημεία από τα οποία περνάει το προϊόν τα οποία καταγράφονται και είναι:

- Τρόπος παραγωγής ελαιόκαρπου (βιολογική ή συμβατική καλλιέργεια)
- Τοποθεσία συλλογής
- Παραλαβή ελαιόκαρπου από την επιχείρηση
- Επεξεργασία
- Εμφιάλωση
- Παραγγελία – Αποστολή.

6.5 Πληροφοριακό σύστημα

Η εγκατάσταση ενός κεντρικού ενιαίου πληροφοριακού σύστηματος (ERP) θα δίνει τη δυνατότητα στον χειριστή του συστήματος να ενημερώνει κατά την παραγωγική διαδικασία του ελαιόλαδου όλες τις φάσεις παραγωγής. Η κάθε επιχείρηση ανά περιφέρεια θα έχει πρόσβαση στον ενιαίο πληροφοριακό σύστημα προκειμένου να τροφοδοτεί με στοιχεία την εφοδιαστική αλυσίδα και την παραγωγική διαδικασία. Με τον τρόπο αυτό τα στοιχεία του ελαιόλαδου θα καταγράφονται και θα ενημερώνεται η κεντρική βάση με στοιχεία ποιότητας, ποσότητας και τιμής δημοπρασίας. Το ελαιόλαδο έτσι αποκτά τη

ταυτότητά του και τα στοιχεία της κάθε περιοχής θα προβάλλονται με τη βοήθεια των γεωπληροφοριακών συστημάτων GIS σε δυναμικούς χάρτες.

Το Υπουργείο θα έχει τη δυνατότητα της παρακολούθησης των αγροτικών προϊόντων και οι καταναλωτές θα μπορούν να ανακαλύπτουν τις διάφορες ποιότητες του ελαιόλαδου και τις τιμές πώλησης ανά περιοχή.

6.6 Χρήση του GIS

Τα GIS μπορεί να συμβάλουν στην οπτικοποίηση και την παρακολούθηση του εμπορίου των αγροτικών προϊόντων με πολλούς τρόπους λόγω του ότι μπορούν να παρέχουν πληροφορίες για πολλά θέματα και να υποστηρίξουν σωστά τη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Οι γεωγραφικές ενδείξεις καθίστανται ένα χρήσιμο δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας για τις αναπτυσσόμενες χώρες λόγω της δυνατότητάς τους να προσθέτουν αξία και να προωθούν την κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη της υπαίθρου.

Εικόνα 13: Χαρτογράφηση περιοχών ΠΟΠ ελαιολάδου

Οι περισσότερες χώρες διαθέτουν μια σειρά τοπικών προϊόντων που αντιστοιχούν στην έννοια των γεωγραφικών ενδείξεων, αλλά μόνο λίγα είναι ήδη γνωστά ή προστατεύονται σε παγκόσμιο επίπεδο. Στην περίπτωση της Μεσσηνίας οι παραγωγοί υποβάλλουν στα ελαιοτριβεία που προτίθενται να επεξεργαστούν τον ελαιόκαρπό τους στοιχεία (αγροτεμάχια, τοποθεσία, αριθμός ελαιόδεντρων, έκταση, ποικιλία καθώς και τον κωδικό του αγροτεμαχίου). Με τη σειρά του το ελαιοτριβείο τηρεί τα στοιχεία κάθε ελαιοπαραγωγού καθώς και τα στοιχεία της εκροής του ελαιόλαδου.

Έτσι, διασφαλίζεται η πλήρης ιχνηλασιμότητα και παρακολούθηση του εξαιρετικού παρθένου ελαιολάδου ΠΟΠ «Καλαμάτα». Τα GIS μπορούν επίσης να βοηθήσουν στην παρακολούθηση με δυναμικούς χάρτες στην ΕΕ και την Ελλάδα των πωλήσεων αγροτικών προϊόντων με γεωγραφικές ονομασίες και να αποτυπώσουν τις οικονομικές συνέπειες ανά περιοχή από την αλλαγή των εμπορικών συμφωνιών.

Καθώς θα προσδιορίζεται η ταυτότητα του αγροτικού προϊόντος, ο καταναλωτής θα έχει τη δυνατότητα να επιλέγει το ελαιόλαδο στο ράφι με τη βοήθεια κωδικοποίησης της πληροφορίας που μεταφέρει το προϊόν. Με τη βοήθεια του έξυπνου τηλέφωνου θα εμφανίζει τα στοιχεία που θα έχουν παραχθεί στη μεταποίηση του προϊόντος και την παραγωγική διαδικασία. Έτσι, θα αποφεύγεται η ανάμειξη παρτίδων ελαιόλαδου θυσιάζοντας την ποιότητα στον βωμό του κέρδους των εταιρειών.

Στην καλλιεργητική περίοδο της ελιάς μπορεί να γίνει καταγραφή των ασθενειών, όπως η προσβολή από τον δάκο και να δημιουργούνται χάρτες με το GIS προκειμένου να παρακολουθεί η κάθε περιφέρεια την έξαρση και τη μετάδοση του δάκου και των διαφόρων ασθενειών έτσι ώστε να επεμβαίνει προληπτικά και στοχευμένα.

6.7 Πλαίσιο Ορθής Γεωργικής Πρακτικής (Global G.A.P. IFA)

Το πρότυπο Global G.A.P. IFA δημιουργήθηκε από επιχειρήσεις του ευρωπαϊκού λιανεμπορίου τροφίμων και αγροτικών προϊόντων με στόχο τη δημιουργία κανόνων κοινής αποδοχής για την ανάπτυξη πλαισίου Ορθής Αγροτικής Πρακτικής, με τη δημιουργία:

- Κανόνων κοινής αποδοχής σε παγκόσμιο επίπεδο
- Ανοιχτή επικοινωνία καταναλωτών και παραγωγικών κλάδων.

Κεφάλαιο 7

Συμπεράσματα – Προτάσεις πολιτικής

- Η Περιφέρεια Πελοποννήσου παρουσιάζει χαρακτηριστικά «ανοιχτής» πόλης, αφού οι οδικοί άξονες που κατασκευάστηκαν τα τελευταία χρόνια μείωσαν τις αποστάσεις και έφεραν τις πρωτεύουσες των ΠΕ σε απόσταση μικρότερη των σαράντα πέντε λεπτών. Αυτό δημιούργησε ένα νέο αναπτυξιακό τοπίο αναδεικνύοντας το γεωγραφικό της πλεονέκτημα, το οποίο μεγεθύνεται ακόμη περισσότερο αφού οι νέοι οδικοί άξονες και ο προαστιακός σιδηρόδρομος έφεραν την Περιφέρεια Πελοποννήσου σε απόσταση αναπνοής από τα μεγαλύτερα αστικά κέντρα της Ελλάδας, όπως είναι η Αθήνα, ο Πειραιάς και η Πάτρα. Αυτό διευκόλυνε σημαντικά τον προσανατολισμό ιδιαίτερα της αγροτικής παραγωγής της Περιφέρειας Πελοποννήσου προς αυτά τα μεγάλα αστικά κέντρα που η ζήτηση ήταν και είναι μεγάλη. Ταυτόχρονα το τουριστικό προϊόν που προέρχεται από αυτά τα μεγάλα αστικά κέντρα βρήκε διέξοδο στην Περιφέρεια Πελοποννήσου αφού όλες οι περιοχές της έγιναν προσιτές, ακόμη και για διήμερες αποδράσεις των κατοίκων των μεγάλων αυτών αστικών κέντρων.
- Η διοικητική διαίρεση στην Ελλάδα, ιδιαίτερα με την ίδρυση των κρατικών Περιφερειών και αργότερα των αιρετών, δεν ακολούθησε τα γεωγραφικά διαμερίσματα. Μόνο σε τρεις περιπτώσεις υπάρχει εδαφική ταύτιση του γεωγραφικού διαμερίσματος με τη διοικητική συγκρότηση, στις Περιφέρειες Ηπείρου, Θεσσαλίας και Κρήτης. Η Πελοπόννησος είναι διοικητικά τριχοτομημένη, με δύο ΠΕ, της Αχαΐας και της Ηλείας, να ανήκουν στην Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας και ένα τμήμα της νοτιοανατολικής χερσονήσου της Αργολίδας, την περιοχή της Τροιζηνίας, ήδη από το 1925 να ανήκει στον νομό Αττικής και σήμερα να είναι τμήμα της Περιφέρειας Αττικής. Συχνά στον δημόσιο διάλογο γίνεται αναφορά στα αναπτυξιακά πλεονεκτήματα που θα είχε η Πελοπόννησος αν ταυτιζόταν εδαφικά με το γεωγραφικό διαμέρισμα Πελοπόννησος. Όμως, η κατανομή των εδρών των κρατικών υπηρεσιών, και ιδιαίτερα η έδρα της Περιφέρειας, καθώς και διάφοροι τοπικισμοί δεν έχουν επιτρέψει ένα τέτοιο βήμα, αν και αναγνωρίζεται ευρέως η δυναμική ανάπτυξης που θα δημιουργούνταν σε μια τέτοια περίπτωση. Μια υπέρβαση αυτών των δυσκολιών θα δημιουργούσε νέες αναπτυξιακές δυνατότητες αφού θα είχαμε μια περιφέρεια-πύλη εισόδου της χώρας από την Πάτρα, με δύο αεροδρόμια (Καλαμάτας και Άραξου), τρία Πανεπιστήμια (Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Πανεπιστήμιο Πατρών, Ελληνικό Ανοιχτό Πανεπιστήμιο), δύο ΑΤΕΙ (ΑΤΕΙ Πελοποννήσου, ΑΤΕΙ Δυτικής Ελλάδας) και τόσα άλλα πλεονεκτήματα.

Η Πελοπόννησος είναι ένα μεγάλο νησί και έτσι το γνωρίζει ο κάθε επισκέπτης που έρχεται ιδιαίτερα από το εξωτερικό.

- Όσον αφορά τη διάρθρωση του πληθυσμού της Περιφέρειας Πελοποννήσου ως προς τα κοινωνικά χαρακτηριστικά είναι μια από τις ελάχιστες περιφέρειες που εμφανίζουν μεγαλύτερο αριθμό ανδρών έναντι γυναικών κατοίκων. Οι κάτοικοι 65 ετών και άνω είναι πολύ περισσότεροι από τους νέους κι αυτό χαρακτηρίζει μια περιφέρεια «γερασμένη» με ό,τι αυτό συνεπάγεται στα θέματα οικονομικής ανάπτυξης. Επιπρόσθετα, η μέση ηλικία των κατοίκων της βρίσκεται στη δεύτερη θέση της κατάταξης στη λίστα με τη μεγαλύτερη μέση ηλικία. Ενδεικτικό στοιχείο είναι το γεγονός ότι η Πελοπόννησος το 2002 είχε 594.637 κατοίκους και το 2018 είχε 576.749. Οι κάτοικοί της δηλαδή μειώθηκαν κατά 17.486 (Εφημ. *Ελευθερία*, 2019). Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, η προσοχή πρέπει να στραφεί στο δημογραφικό πρόβλημα που εμφανίζει, ώστε να μην αλλοιωθεί η σύστασή της με την πάροδο των ετών.
- Η Περιφέρεια Πελοποννήσου με δεδομένη την ηλικιακή διάρθρωση των κατοίκων της εμφανίζει εξαιρετικά χαμηλά ποσοστά πτυχιούχων από ιδρύματα ανώτατης εκπαίδευσης, ενώ το θετικό είναι πως στις νεαρές ηλικίες το ποσοστό αυξάνεται.
- Το πλέον σημαντικό χαρακτηριστικό της Περιφέρειας Πελοποννήσου είναι πως κατέχει το μεγαλύτερο ποσοστό απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα. Επειδή ο τομέας αυτός είναι η βάση της οικονομίας, η Περιφέρεια Πελοποννήσου θεωρείται πυλώνας της πρωτογενούς παραγωγής.
- Οι κάτοικοι της Περιφέρειας Πελοποννήσου είναι σε μεγαλύτερο ποσοστό έγγαμοι, όμως τα δύο φύλα διαφέρουν σημαντικά σε μια κατηγορία του δείκτη και αυτή είναι «Χήροι, -ες», όπου οι γυναίκες εμφανίζουν σαφώς υψηλότερο ποσοστό από τους άνδρες. Αυτό υποδεικνύει ότι η θνησιμότητα των ανδρών μεγαλύτερης ηλικίας είναι υψηλότερη σε σχέση με τις γυναίκες.
- Στο εσωτερικό της Περιφέρειας Πελοποννήσου, οι ΠΕ Μεσσηνίας και Κορινθίας έχουν τον μεγαλύτερο αριθμό κατοίκων και συμβάλλουν περισσότερο στην οικονομία της περιφέρειας, ενώ λιγότερο συμμετέχει η ΠΕ Λακωνίας. Ωστόσο, ενδιαφέρον προκαλεί το υψηλό ποσοστό του κατά κεφαλήν ΑΕΠ που εμφανίζει η ΠΕ Αρκαδίας, αφού αυτό επηρεάζεται και από την εγκατάσταση του ενεργειακού εργοστασίου της Μεγαλόπολης, το οποίο είναι εθνικής εμβέλειας.
- Εφόσον ο πρωτογενής τομέας αποτελεί το «δυνατό σημείο» της Περιφέρειας Πελοποννήσου πρέπει να τονωθεί ώστε να παράγει περισσότερο ΑΕΠ για τη χώρα, καθώς, όταν παρατηρείται σημαντική μεταβολή του ΑΕΠ, αυτό σημαίνει πως η οικονομία της περιοχής αλλάζει με ταχείς ρυθμούς. Αν η μεταβολή είναι θετική, δηλαδή αυξάνεται το ΑΕΠ, τότε η περιοχή φαίνεται πως αναπτύσσεται, αν αντιθέτως μειώνεται, μεταφράζεται ως προβληματική οικονομία (Αρτίκης, 2013· Μπαμπάτσου, 2009).
- Ο αγροτικός τομέας της Περιφέρειας Πελοποννήσου την περίοδο 2000-2007 έχασε 7.196 θέσεις εργασίας, ενώ την περίοδο 2008-2015 έχασε 13,298. Η βιομη-

χανία κατά την περίοδο 2000-2007 ενισχύθηκε με 3.001 θέσεις εργασίας, αλλά την περίοδο 2008-2015 έχασε 11,164 θέσεις εργασίας. Ο κλάδος των υπηρεσιών συνεισέφερε στην απασχόληση 15.950 νέες θέσεις εργασίας την περίοδο 2000-2007, ενώ έχασε 1.361 την περίοδο 2008-2015. Όπως φανερώνει η πραγματική μεταβολή στην απασχόληση, ο κλάδος των υπηρεσιών αντιστάθηκε πιο έντονα στην οικονομική κρίση, ενώ παράλληλα δημιούργησε και τις περισσότερες θέσεις πριν την κρίση. Ο αγροτικός τομέας σημείωσε μεγάλες απώλειες στις θέσεις εργασίας κατά την περίοδο πριν την κρίση, οι οποίες συνεχίστηκαν πιο έντονα και κατά την περίοδο 2008-2015.

- Ο αγροτικός τομέας κατά την περίοδο 2000-2007, δεδομένης της εθνικής ανάπτυξης, θα έπρεπε να κερδίσει 8.239 θέσεις εργασίας, αλλά έχασε 7,196. Κατά την περίοδο 2008-2015 θα έπρεπε να χάσει 11.003 θέσεις εργασίας, αντίθετα έχασε 13.298. Η βιομηχανία κατά την περίοδο 2000-2007 θα έπρεπε να κερδίσει 3.999 θέσεις εργασίας, ενώ στην πραγματικότητα δημιουργήθηκαν 1.000 θέσεις λιγότερες από ό,τι θα δικαιολογούσε η εθνική ανάπτυξη. Οι υπηρεσίες την περίοδο 2000-2007 θα έπρεπε να δημιουργήσουν 12.889 θέσεις εργασίας, ενώ δημιούργησαν 15.950 προσδίδοντας προστιθέμενη αξία στην απασχόληση. Οι υπηρεσίες αντιστάθηκαν την περίοδο της οικονομικής κρίσης στην Περιφέρεια Πελοποννήσου και, αντί να χαθούν 20.765 θέσεις εργασίας, χάθηκαν 1.361. Τα στοιχεία του National Share δείχνουν ότι ο αγροτικός τομέας κατά την περίοδο πριν από την οικονομική κρίση θα μπορούσε να είχε επωφεληθεί της ανάπτυξης και να είχε δημιουργήσει θέσεις εργασίας. Η βιομηχανία κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης δεν αντιστάθηκε και έχασε σχεδόν διπλάσιες θέσεις εργασίας από ό,τι δικαιολογούσε ο ρυθμός ανάπτυξης. Αντίθετα, ο κλάδος των υπηρεσιών αντιστάθηκε κατά την περίοδο 2008-2015 και κατέγραψε λιγότερες απώλειες.
- Εξετάζοντας αν οι περιφερειακές βιομηχανίες με όρους απασχόλησης αναπτύσσονται από τις επιδόσεις της συγκεκριμένης βιομηχανίας σε εθνικό επίπεδο λόγω χαρακτηριστικών της ίδιας της βιομηχανίας, παρατηρούμε ότι ο αγροτικός τομέας θα μπορούσε την περίοδο 2000-2007 να χάσει 28.155 θέσεις εργασίας, ενώ έχασε 7.196. Κατά την περίοδο 2008-2015 θα μπορούσε να ενισχυθεί με 3.502 θέσεις εργασίας, αντίθετα έχασε 13,298. Οι βιομηχανίες θα μπορούσαν να κερδίσουν 776 θέσεις εργασίας την περίοδο 2000-2007, ενώ επωφελήθηκαν κερδίζοντας 3.001 θέσεις εργασίας. Την περίοδο 2008-2015, οι βιομηχανίες στην Περιφέρεια Πελοποννήσου έχασαν παραπάνω θέσεις εργασίας από ό,τι θα έπρεπε να χάσουν με βάση τον κλάδο, και έτσι αντί για απώλεια 10.114 έχασαν 11.164. Οι υπηρεσίες θα έπρεπε να ενισχυθούν με βάση τις επιδόσεις του κλάδου και την περίοδο 2000-2007 και την περίοδο 2008-2015 με 8.208 και 8.052 αντίστοιχα. Στην πραγματικότητα, την περίοδο 2000-2007 ενισχύθηκαν με 15.950, ενώ την περίοδο 2008-2015 έχασαν 1,361 θέσεις εργασίας.
- Αναλύοντας αν οι τοπικές επιχειρήσεις σε συγκεκριμένους κλάδους αναπτύχθηκαν κατά τον ίδιο βαθμό ή όχι με όρους απασχόλησης με τις αντίστοιχες σε εθνικό επίπεδο επιχειρήσεις, παρατηρείται ότι ο αγροτικός κλάδος την περίοδο 2000-2007 θα

μπορούσε να κερδίσει 12.719 θέσεις εργασίας, αλλά έχασε 7.196, ενώ την περίοδο 2008-2015 θα έπρεπε να χάσει 5.801, αλλά έχασε 13.298. Οι βιομηχανίες την περίοδο 2000-2007 θα μπορούσαν να χάσουν 1.775 θέσεις εργασίας, ενώ κέρδισαν 3.001 και την περίοδο 2008-2015, που θα μπορούσαν να κερδίσουν 4.716, έχασαν 11.164 θέσεις εργασίας. Οι υπηρεσίες την περίοδο 2000-2007 θα μπορούσαν να χάσουν 5.147 θέσεις εργασίας κέρδισαν όμως 15.950. Την περίοδο 2008-2015 θα μπορούσαν να κερδίσουν 11.352 θέσεις εργασίας, αλλά έχασαν 1.361.

- Οι διαφορές που παρατηρούνται μεταξύ της πραγματικής μεταβολής στην απασχόληση και των τριών στοιχείων της swift-share ανάλυσης οφείλονται στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της Περιφέρειας Πελοποννήσου. Ανάμεσα σε αυτούς τους παράγοντες συγκαταλέγεται ενδεικτικά η παρουσία των μονάδων παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας στη Μεγαλόπολη, η οποία επηρεάζει θετικά την απασχόληση, η αύξηση του τουρισμού, τα έργα υποδομής, ιδιαίτερα οι οδικοί άξονες που ολοκληρώθηκαν τα τελευταία χρόνια, η γειτνίαση με την Αττική όπου εξάγεται εργατικό δυναμικό, η αξιοποίηση των χρηματοδοτικών πόρων του ΠΕΠ και οι αγροτικές επιδοτήσεις. Οι μεγάλες μεταβολές μεταξύ της περιόδου 2000-2007 και 2008-2015 είναι απόρροια της οικονομικής κρίσης και της ραγδαίας μείωσης της απασχόλησης.
- Τα μεγάλα ενεργειακά έργα που πραγματοποιούνται ή προγραμματίζονται να υλοποιηθούν στην Περιφέρεια Πελοποννήσου μαζί με την υλοποίηση προγραμμάτων αντιμετώπισης ενεργειακής φτώχειας και προώθησης της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας και καινοτομίας, ιδιαίτερα μέσα από τις ενεργειακές κοινότητες, υπό προϋποθέσεις, θα μπορούσαν να δώσουν μια ιδιαίτερη αναπτυξιακή δυναμική στην Περιφέρεια Πελοποννήσου ενισχύοντας την τοπική οικονομία και δημιουργώντας θέσεις εργασίας. Μπορεί οι προοπτικές να διαγράφονται θετικές, όμως υπάρχουν και ορατές προβληματικές καταστάσεις, υστερήσεις, καθυστερήσεις και οπισθοχωρήσεις που χρήζουν αντιμετώπισης. Προβλήματα που δημιουργεί το στρεβλό σύστημα της ελληνικής οικονομίας και τα ελλείμματα των κοινωνικών θεσμών, καθώς και προβληματικές καταστάσεις που έχουν τη ρίζα τους στο τοπικό αναπτυξιακό μοντέλο, στις τοπικές συνθήκες και στις τοπικές νοοτροπίες που επικρατούν στην Περιφέρεια Πελοποννήσου.
- Μπορεί στην Περιφέρεια Πελοποννήσου αρκετοί από τους εθνικούς ενεργειακούς στόχους σε εγκατεστημένη ισχύ που της αναλογούσαν να έχουν επιτευχθεί, όπως, για παράδειγμα, αυτός των φωτοβολταϊκών εγκαταστάσεων, όμως παραμένει ανοιχτό το θέμα αν η Περιφέρεια Πελοποννήσου θα καταφέρει να μεταβεί από το μοντέλο των λίγων ενεργειακών παραγωγών στο μοντέλο των πολλών αυτοπαραγωγών και αυτοκαταναλωτών. Οι Ενεργειακές Κοινότητες που άρχισαν να συγκροτούνται σε περιοχές της Περιφέρειας Πελοποννήσου μπορούν να δημιουργήσουν προϋποθέσεις για μετάβαση στο αποκεντρωμένο μοντέλο των πολλών αυτοπαραγωγών και αυτοκαταναλωτών. Αν αυτό πραγματοποιηθεί με θετικό τρόπο, θα μειώσει στο μέγιστο το ενεργειακό κόστος, ιδιαίτερα στην αγροτική παραγωγή. Αυτός είναι και ο λόγος που μεγάλες συνεταιριστικές οργανώσεις, όπως η Ένωση Αγροτικών Συνεταιρισμών

Μεσσηνίας και η Ένωση Αγροτικών Συνεταιρισμών Αργολίδας, κινούνται δραστήρια στη δημιουργία Ενεργειακών Κοινοτήτων.

- Οι τοπικές αντιδράσεις σε ενεργειακά έργα, όπως αυτά της βιομάζας-βιοαερίου, που στον πυρήνα τους έχουν την έλλειψη εμπιστοσύνης των τοπικών κοινωνιών στο κράτος, στην αυτοδιοίκηση και στους επενδυτές, εκτιμώντας ότι δεν θα τηρηθούν στην πράξη οι περιβαλλοντικοί όροι και οι προϋποθέσεις, έχουν δημιουργήσει σε όλη την Ελλάδα αλλά και στην Περιφέρεια Πελοποννήσου μεγάλες αποκλίσεις από τους ενεργειακούς στόχους που έχει θέσει η ΕΕ. Το 2014 έπρεπε, σύμφωνα με τον ενεργειακό στόχο, η Ελλάδα,να έχει εγκατεστημένη ισχύ από βιομάζα-βιοαέριο 200 MW και το 2018 είχε μόλις 69 MW. Από την άλλη μεριά στην Περιφέρεια Πελοποννήσου ξεπεράστηκαν πολλαπλά προβλήματα και το 2017 η Περιφέρεια Πελοποννήσου κατείχε την τρίτη θέση σε επίπεδο περιφερειών σε εγκατεστημένη ισχύ φωτοβολταϊκών μονάδων στο συνδεδεμένο σύστημα και τη δεύτερη θέση σε αιολική ενέργεια.
- Η οικονομική και νομισματική κρίση και κυρίαρχα η κρίση του τραπεζικού συστήματος οδήγησαν πολλούς επενδυτές στην αδυναμία εξασφάλισης μέσω δανεισμού της αναγκαίας ιδίας συμμετοχής αλλά και γενικά άντλησης κεφαλαίων, κάτι που επηρέασε σημαντικά την απρόσκοπτη πορεία προγραμματισμένων ενεργειακών έργων συνδεδεμένων με ευρωπαϊκές χρηματοδοτήσεις στην Περιφέρεια Πελοποννήσου.
- Τα προγράμματα εξοικονόμησης ενέργειας και ενεργειακής αποδοτικότητας πάνω στα οποία στηρίχθηκαν μεταξύ των άλλων και οι δράσεις «Εξοικονομώ κατ' οίκον Ι» και «Εξοικονομώ κατ' οίκον ΙΙ» άφησαν το θετικό τους στίγμα στην Περιφέρεια Πελοποννήσου, αλλά η δράση ήταν πολύ περιορισμένη αφού λίγα νοικοκυριά εντάχθηκαν σε αυτά. Αρκετά νοικοκυριά δεν μπόρεσαν να ενταχθούν λόγω εξάντλησης του περιορισμένου προϋπολογισμού των δράσεων αυτών και χιλιάδες νοικοκυριά δεν μπόρεσαν να προσεγγίσουν και να ενταχθούν λόγω της πολυπλοκότητας των κριτηρίων ένταξης και της γραφειοκρατίας του συστήματος. Μπορεί το θέμα της «Πράσινης Οικοδομής» να άνοιξε στην Περιφέρεια Πελοποννήσου, θα χρειαστούν όμως πολλά χρόνια για να οδηγηθεί η Πελοπόννησος μαζικά στην κατασκευή κτιρίων με μηδενική ενεργειακή κατανάλωση. Θα βοηθούσε σημαντικά αν δίνονταν κίνητρα, όπως φοροαπαλλαγές, στα νοικοκυριά που θα προχωρούσαν στην ενεργειακή αναβάθμιση των κατοικιών τους.
- Στην Περιφέρεια Πελοποννήσου μέχρι σήμερα δεν έχει πραγματοποιηθεί αποτίμηση των αποτελεσμάτων των προγραμμάτων αντιμετώπισης της ενεργειακής φτώχειας και γενικά του Θεματικού Στόχου 9 *«προώθησης της κοινωνικής ένταξης και της καταπολέμησης της φτώχειας και κάθε διάκρισης»,* ο οποίος χρηματοδοτείται με το 30% των διαθέσιμων πόρων του ΠΕΠ Πελοποννήσου την περίοδο 2014-2020 και γιατί ο Θεματικός Στόχος είναι σε εξέλιξη και γιατί στην Ελλάδα δεν συνηθίζεται η αποτίμηση να πραγματοποιείται από εξωτερικούς αξιολογητές. Να τονιστεί ότι πολλοί δικαιούχοι, με συχνές παρεμβάσεις τους ακόμη και μέσα από τον έντυπο και τον ηλεκτρονικό Τύπο, διαμαρτύρονται ότι πολλά κεφάλαια του προγράμματος πηγαίνουν σε μελέτες, στη δημιουργία όχι αναγκαίων δομών, σε πολλές επιμορφώσεις δημόσιων λειτουργών και λοιπών επαγγελματιών που δεν ασχολούνται αποκλει-

στικά με τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό, σε σεμινάρια και ημερίδες, και γενικά θεωρούν ότι το διοικητικό και το λειτουργικό κόστος είναι δυσανάλογο των ποσών που φτάνουν στους τελικούς δικαιούχους. Όλα αυτά μένει να αποδειχθούν αν και εφόσον τα προγράμματα αξιολογηθούν από εξωτερικούς αξιολογητές. Τότε θα αποτυπωθεί το ποσοστό που έφτασε στα χέρια των ενεργειακά φτωχών ατόμων της Πελοποννήσου και θα γίνουν οι αναγκαίες συγκρίσεις. Για να αντιμετωπιστεί καλύτερα η ενεργειακή φτώχεια, πέρα από την ένταξη στα προαναφερόμενα προγράμματα, χρειάζεται να επεκταθεί το Κοινωνικό Οικιακό Τιμολόγιο σε περισσότερα νοικοκυριά με διεύρυνση των κριτηρίων καθώς και το Τιμολόγιο Υπηρεσιών Αλληλεγγύης. Η ίδρυση ενός ανεξάρτητου από τις κρατικές δομές παρατηρητηρίου της ενεργειακής φτώχειας στην Πελοπόννησο θα διευκόλυνε τον εντοπισμό πληθυσμού που βρίσκεται σε ενεργειακή φτώχεια και την ένταξή του σε προγράμματα.

- Η Ελλάδα συνεχίζει να έχει ένα ασαφές νομικό πλαίσιο και χρονοβόρες διαδικασίες επίλυσης δικαστικών εμπλοκών, που δυσκολεύουν τις επενδύσεις. Πολλά και σημαντικά ενεργειακά έργα έχουν σταματήσει την υλοποίησή τους και στην Περιφέρεια Πελοποννήσου λόγω νομικών και δικαστικών εμπλοκών με αβέβαιο μέχρι σήμερα το μέλλον τους. Επίσης, στην Ελλάδα υπάρχουν μεγάλες καθυστερήσεις και στην εναρμόνιση του ελληνικού νομικού πλαισίου με αυτό της ΕΕ, γεγονός που περιπλέκει ακόμη περισσότερο τα ζητήματα, ιδιαίτερα τα περιβαλλοντικά.
- Η αυτοπαραγωγή με ενεργειακό συμψηφισμό και εικονικό ενεργειακό συμψηφισμό (net metering) για ιδιώτες, επιχειρήσεις και ενεργειακές κοινότητες με ή χωρίς αποθήκευση δίνει τη δυνατότητα στον καταναλωτή και να καλύψει την ιδιοκατανάλωσή του και να χρησιμοποιεί το δίκτυο για έμμεση αποθήκευση της πράσινης ενέργειας. Η δυνατότητα αυτή στην Περιφέρεια Πελοποννήσου έχει περιορισμένη εφαρμογή αν και πρόκειται για εργαλείο εξοικονόμησης ενέργειας και χρημάτων για τρεις κυρίως λόγους. Ο συμψηφισμός γίνεται σε ετήσια βάση και τα ετήσια πλεονάσματα μετά τον συμψηφισμό χάνονται και δεν αποζημιώνονται, στον αγροτικό τομέα που λειτουργεί το χαμηλό αγροτικό τιμολόγιο η απόσβεση της επένδυσης απαιτεί μεγαλύτερο χρονικό διάστημα και τέλος το net metering υλοποιείται μόνο στην περίπτωση των φωτοβολταϊκών. Μπορεί με τον νόμο 4414/2016 η αυτοπαραγωγή με ενεργειακό συμψηφισμό να επεκτάθηκε και στις εγκαταστάσεις μικρών ανεμογεννητριών, μικρών υδροηλεκτρικών σταθμών, σταθμών βιομάζας-βιοαερίου-βιορευστών και σταθμών συμπαραγωγής ηλεκτρισμού-θερμότητας, όμως όλα αυτά θα προσδιοριστούν από τους αρμόδιους φορείς μελλοντικά (Σύνδεσμος Εταιριών Φωτοβολταϊκών, 2018).
- Μπορεί την Περιφέρεια Πελοποννήσου να τη διασχίζει ο αγωγός φυσικού αερίου που έφτασε στη Μεγαλόπολη για να λειτουργήσει η 5η Μονάδα, αυτό όμως δεν σημαίνει ότι το φυσικό αέριο θα φτάσει σύντομα στις πόλεις και τα χωριά της Πελοποννήσου για οικιακή και βιομηχανική χρήση. Θα καθυστερήσει σημαντικά, αφού στο τέλος του 2022 μόνο 230 οικιακοί και 85 εμπορικοί τελικοί πελάτες στους δήμους Τρίπολης, Καλαμάτας, Σπάρτης, Κορίνθου, Ναυπλιέων και Άργους-Μυκηνών θα έχουν συνδεθεί, σε αντίθεση με τις άλλες περιφέρειες στις οποίες το δίκτυο προβλέπεται να έχει επεκταθεί πολύ περισσότερο με χιλιάδες συνδέσεις. Αυτό σημαίνει στην πράξη ότι οι

άλλες Περιφέρειες θα είναι πιο ελκυστικές στους επενδυτές αφού θα έχουν μικρότερο ενεργειακό κόστος. Επίσης, ο αγωγός East-Med που θα διασχίσει σε λίγα χρόνια την Πελοπόννησο έχει προβλεφθεί να τροφοδοτήσει με φυσικό αέριο επιχειρήσεις και νοικοκυριά στις περιοχές που θα διασχίσει. Όμως, υπάρχουν ασάφειες ως προς το μέγεθος του επιμέρους δικτύου που θα συνδέσει οικίες και βιομηχανίες καθώς και ασάφειες για τη χρηματοδότηση του επιμέρους δικτύου.

- Με τον νόμο 2446/1996 καθιερώθηκε το τέλος ανάπτυξης βιομηχανικών περιοχών παραγωγής ρεύματος από θερμικούς λιγνιτικούς σταθμούς, όπως είναι αυτός της περιοχής Μεγαλόπολης, σε ποσοστό 0,4% επί του κύκλου εργασιών της ΔΕΗ. Ο πόρος αυτός ονομάστηκε «λιγνιτόσημο». Τα κονδύλια που θα προέκυπταν από την επιβολή του πόρου αυτού θα χρησιμοποιούνταν για τη χρηματοδότηση συγκεκριμένων έργων υποδομής και ανάπτυξης και προστασίας του περιβάλλοντος. Μέσω της Επιτροπής Παρακολούθησης του Ειδικού Αναπτυξιακού Πόρου για τη Μεγαλόπολη πραγματοποιούνταν ο τρόπος ανάληψης και διάθεσης των κονδυλίων του λιγνιτόσημου για τους τότε δήμους Μεγαλόπολης και Γόρτυνος. Η καθιέρωση του πόρου δεν απέδωσε τα αναμενόμενα, αφού η ΔΕΗ φάνηκε ανακόλουθη και δεν κατέβαλε τον πόρο αυτό. Τελευταία φορά που καταβλήθηκε ο πόρος ήταν το 2012. Τον Δεκέμβριο του 2017 η ΔΕΗ χρωστούσε πάνω από 20.000.000 ευρώ. Μπροστά σε αυτή την κατάσταση και κάτω από την κοινωνική κατακραυγή των κατοίκων του Δήμου Μεγαλόπολης και των λιγνιτοπαραγωγών περιοχών της Ελλάδας, το 2018 με τον νόμο 4533/2018 *«Διαρθρωτικά μέτρα για την πρόσβαση στο λιγνίτη και το περαιτέρω άνοιγμα της χονδρεμπορικής αγοράς ηλεκτρισμού και άλλες διατάξεις»,* καταργήθηκε το λιγνιτόσημο και αντικαταστάθηκε από το Ειδικό Τέλος Δικαιωμάτων Λιγνίτη σε ποσοστό 1,4 ευρώ/MWh παραγόμενης ηλεκτρικής ενέργειας από λιγνίτη που θα επιβαρύνει όλους τους παραγωγούς, ιδιώτες και ΔΕΗ. Το Ειδικό Τέλος Δικαιωμάτων Λιγνίτη άρχισε να επιβάλλεται από την 1η Ιανουαρίου 2019, και συνεπώς τα αποτελέσματα της ανάληψης και διάθεσης του πόρου θα αξιολογηθούν μελλοντικά.
- Το τελευταίο διάστημα άρχισε να αναπτύσσεται και στην Πελοπόννησο η ηλεκτροκίνηση αυτοκινήτων. Ο πρώτος σταθμός φόρτισης ηλεκτρικών οχημάτων δημιουργήθηκε στην Καλαμάτα και το μέλλον διαγράφεται θετικό για τα ηλεκτροκίνητα αυτοκίνητα με την ανάπτυξη των απαραίτητων υποδομών και σε άλλες περιοχές της Πελοποννήσου αρχίζοντας έτσι να καλλιεργείται μια νέα κουλτούρα συγκοινωνιακής προσέγγισης. Ήδη αυτοδιοικητικές υπηρεσίες, όπως η Δημόσια Επιχείρηση Ύδρευσης Αποχέτευσης Καλαμάτας, απέκτησαν και έθεσαν σε λειτουργία τα πρώτα ηλεκτροκίνητα αυτοκίνητα με αυτονομία 120 χλμ. Να σημειωθεί ότι το δεύτερο εξάμηνο του 2018 ο ΔΕΔΔΗΕ υπέβαλε πρόταση στη ΡΑΕ για τη δημιουργία 1.500 σταθμών φόρτισης ηλεκτροκίνητων οχημάτων που θα συνδέονται με το εθνικό δίκτυο και άλλους 150 σταθμούς στα ελληνικά νησιά. Η μελέτη χωροθέτησης θα ολοκληρωθεί αυτό το διάστημα όπου θα φανεί και η αναλογία των σταθμών φόρτωσης που θα εγκατασταθούν στην Πελοπόννησο. Σε κάθε περίπτωση πρέπει να δοθούν κίνητρα για την επέκταση της ηλεκτροκίνησης, αφού η Ελλάδα σε σχέση με άλλες χώρες δεν έχει να επιδείξει επιδόσεις σε αυτό τον τομέα. Στην Ελλάδα το 2018 κυκλο-

φορούσαν μόνο 32 αμιγώς ηλεκτρικά αυτοκίνητα και 76 ηλεκτρικά υβριδικά όταν, για παράδειγμα, στη Νορβηγία το 2018 πουλήθηκαν πάνω από 20.000 ηλεκτρικά αυτοκίνητα *(Το Βήμα, 2018).*

- Οι έρευνες των υδρογονανθράκων στα είκοσι θαλάσσια οικόπεδα του Ιονίου και της Κρήτης, τα τρία εκ των οποίων βρίσκονται στις θάλασσες της Περιφέρειας Πελοποννήσου (οικόπεδο 9, 10 και 11), τα οποία προκηρύχθηκαν στον διεθνή γύρο παραχώρησης και η μελλοντική αξιοποίηση αυτών θα δημιουργήσει εκατοντάδες νέες θέσεις εργασίας, έσοδα στην τοπική αυτοδιοίκηση και έσοδα στο Ταμείο Αλληλεγγύης Γενεών. Στο ταμείο της αυτοδιοίκησης πρώτου και δεύτερου βαθμού θα οδηγηθεί το 25% των δημόσιων εσόδων για αναπτυξιακά έργα και για έργα προστασίας περιβάλλοντος.
- Η κοινωνική επιχειρηματικότητα στην Περιφέρεια Πελοποννήσου, όπως και σε όλες τις περιφέρειες της Ελλάδας, υστερεί κατά πολύ σε σχέση με άλλες περιφέρειες κρατών μελών της ΕΕ που έχουν διαμορφώσει ξεχωριστή κουλτούρα για τη λειτουργία και τη δράση της Κ.ΑΛ.Ο. Ιδιαίτερα η ταύτιση των κοινωνικών επιχειρήσεων με τους χρεωκοπημένους σε πολλές περιπτώσεις αγροτικούς συνεταιρισμούς λειτούργησε και λειτουργεί ανασταλτικά στην κατανόηση από την ελληνική κοινωνία του ρόλου των επιχειρήσεων της Κ.ΑΛ.Ο. Τα κυρίαρχα προβλήματα ήταν η εξάρτηση των κοινωνικών επιχειρήσεων τόσο από τον δημόσιο όσο και από τον ιδιωτικό τομέα, η έλλειψη δεσμών ανάμεσα στην Κ.ΑΛ.Ο. και τους κυρίαρχους φορείς, καθώς και η έλλειψη βούλησης για συνεργασίες και ανάπτυξη των κοινοτήτων. Αυτός είναι και ο λόγος που η ανεξάρτητη επιτροπή εμπειρογνωμόνων η οποία συνέταξε το 2013 τη *«Γενική Στρατηγική και Προτεραιότητες για Δράση για την Ανάπτυξη της Κοινωνικής Οικονομίας και της Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας στην Ελλάδα»* πρότεινε την ανάγκη της τριπλής αλλαγής για την Ελλάδα. Πολιτισμική αλλαγή, διαρθρωτική αλλαγή και οικονομική αλλαγή (Expert Steering Committee, 2013). Είτε οι αλλαγές έγιναν με αργά βήματα ιδιαίτερα μέσα από τον νόμο 4430/2016, είτε βρίσκονται στο στάδιο της αναζήτησης, εκείνο που έχει σημασία είναι ότι ο στόχος που τέθηκε το 2014 από την ελληνική πολιτεία να δημιουργήσει 2.000 επιχειρήσεις της Κ.ΑΛ.Ο. που θα απασχολούσαν 12.000 εργαζομένους, υπολείπεται σήμερα αισθητά. Το 2018 στην Περιφέρεια Πελοποννήσου ενεργός ήταν μικρός αριθμός κοινωνικών επιχειρήσεων που δεν ξεπερνούσαν τις 80, η πλειονότητα των οποίων δραστηριοποιούνταν στο λιανικό εμπόριο και κυρίως είχαν ως έδρα τις πρωτεύουσες των ΠΕ της Πελοποννήσου. Υπήρχε μεγάλη γεωγραφική ανομοιομορφία ως προς την εγκατάστασή τους εντός της Περιφέρειας Πελοποννήσου με τις περισσότερες να λειτουργούν στην πόλη της Καλαμάτας και στην πόλη της Κορίνθου. Σημαντικό στοιχείο που απαιτεί διερεύνηση ώστε να εντοπιστούν οι αιτίες και να θεραπευτούν είναι η συνεχής πτώση του κύκλου εργασιών των κοινωνικών επιχειρήσεων της Περιφέρειας Πελοποννήσου (Ειδική Γραμματεία Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας, 2018). Τον καλύτερο κύκλο εργασιών, σύμφωνα με στοιχεία του 2016, έφεραν οι κοινωνικές επιχειρήσεις των ΠΕ Μεσσηνίας και Αργολίδας.
- Μπορεί ο νόμος 4430/2016 να έλυσε προβλήματα που δημιουργούσαν εμπόδια

στην ανάπτυξη της Κ.ΑΛ.Ο. και να διαμόρφωσε ένα περιβάλλον που απευθύνεται στο σύνολο της κοινωνίας και όχι μόνο στις ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, να ψηφιοποίησε το Γενικό Μητρώο Φορέων θέτοντας εκτός πολλές ανενεργές επιχειρήσεις που είχαν διαμορφωθεί με τον νόμο 4019/2011, να σύστησε την Ειδική Γραμματεία της Κ.ΑΛ.Ο. με θετικό έργο σήμερα στο ενεργητικό της, να έδωσε τη δυνατότητα σύναψης προγραμματικών συμβάσεων με φορείς και αυτοδιοίκηση, να ενεργοποίησε τις Δημόσιες Συμβάσεις Κοινωνικής Αναφοράς, να εξασφαλίστηκαν πόροι για τη στήριξη της Κ.ΑΛ.Ο., να δημιουργήθηκαν υποστηρικτικές υπηρεσίες, να εισήγαγε την ιδέα του κοινωνικού αντίκτυπου, να προέβλεψε τη σύσταση του Ταμείου Κοινωνικής Οικονομίας και πολλές ακόμη τομές, άφησε όμως και πολλά ανοιχτά ζητήματα και σε κάθε περίπτωση του ασκείται κριτική που εντοπίζεται κυρίως στο πεδίο εφαρμογής του και στη γραφειοκρατία του (British Council, 2017). Ο Διεθνής Οργανισμός Βιομηχανικών και Υπηρεσιακών Συνεταιρισμών (CICOPA) και η Ευρωπαϊκή Συνομοσπονδία Βιομηχανικών και Συνεταιριστικών Υπηρεσιών (CECOP) θεωρούν ότι, παρά τα θετικά στοιχεία του νόμου 4430/2016, αυτός έγινε βιαστικά και δεν έλαβε υπόψη τη Σύσταση 193 της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας (ILO), ώστε μεταξύ άλλων να ενισχυθεί η ανάπτυξη των φορέων που έχουν καλές πρακτικές (CICOPA and CECOP, 2017).

- Τώρα που γίνονται και στην Περιφέρεια Πελοποννήσου τα πρώτα βήματα συγκρότησης, λειτουργίας και ανάπτυξης των κοινωνικών επιχειρήσεων πρέπει να δημιουργηθεί και να ισχυροποιηθεί ένας ισχυρός αξιακός κώδικας ανάμεσα στους φορείς της Κ.ΑΛ.Ο. και στην τοπική αυτοδιοίκηση πρώτου και δεύτερου βαθμού, κάτι που έχει κατακτηθεί σε πολλές χώρες της ΕΕ. Μόνο όταν οι τοπικές πρωτοβουλίες της Κ.ΑΛ.Ο. θα αποτελέσουν αναπόσπαστο τμήμα του επιχειρησιακού προγράμματος της αυτοδιοίκησης, τότε η διασύνδεση που προβλέπεται και από τον νόμο 4430/2016 θα δώσει τα καλύτερα αποτελέσματα στην αειφορία και στην ανάπτυξη των τοπικών κοινωνιών. Μπορεί, για παράδειγμα, ο νόμος 4430/2016 να δίνει τη δυνατότητα στήριξης των δομών της Κ.ΑΛ.Ο. με παραχωρήσεις κτιρίων στέγασης και εξοπλισμού, αλλά μέχρι σήμερα αυτό το βήμα δεν έχει ολοκληρωθεί και φυσικά δεν έχει ούτε στην Πελοπόννησο ούτε σε άλλη περιφέρεια καταγραφεί τέτοια παραχώρηση ή άλλου είδους στήριξη. Όσο πιο ισχυρό και αποκεντρωμένο είναι το σύστημα τόσο κοντά στον πολίτη βρίσκεται διασφαλίζοντας την υλοποίηση έργων με κοινωνικά, περιβαλλοντικά και αναπτυξιακά κριτήρια και αξιοποιεί τις ευρωπαϊκές και άλλες χρηματοδοτήσεις και ταυτόχρονα διευρύνει τον αντίκτυπο (Bahr, 2008). Εξάλλου, για να έχουν επιτυχία οι όποιοι στόχοι τίθενται είτε από την ΕΕ είτε από τα κράτη μέλη της πρέπει να ενισχύεται συνεχώς ο ρόλος των περιφερειακών κυβερνήσεων με ταυτόχρονη διαμόρφωση παρακολούθησης στοχοθεσίας (Liargovas and Apostolopoulos, 2014a). Οι περιφερειακοί παράγοντες είναι καθοριστικοί για κάθε επιχειρηματική δράση, πολύ δε περισσότερο για τις κοινωνικές επιχειρήσεις. Αυτοί οι περιφερειακοί παράγοντες επηρεάζουν το συγκριτικό και ανταγωνιστικό πλεονέκτημα ενός κράτους (Liargovas and Apostolopoulos, 2014b).
- Πολλά προβλήματα εντοπίζονται και στο θέμα της ενημέρωσης των πολιτών της Πε-

ριφέρειας Πελοποννήσου για την Κ.ΑΛ.Ο., κάτι που συναντάται και στις άλλες περιφέρειες της Ελλάδας. Οι πολιτικές προβολής και ενημέρωσης για την Κ.ΑΛ.Ο. είναι ελάχιστες και προς τους πολίτες και προς τις δημόσιες και αυτοδιοικητικές υπηρεσίες οι οποίες οφείλουν από τον νόμο να στηρίξουν την Κ.ΑΛ.Ο. Η έρευνα που πραγματοποιήθηκε για λογαριασμό του British Council σε πανελλαδικό επίπεδο στο πλαίσιο της τεχνικής βοήθειας προς το Ελληνικό Υπουργείο Εργασίας Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης έδειξε ότι η ευαισθητοποίηση των πολιτών είναι σχετικά χαμηλή, ότι υπάρχει έλλειψη κατανόησης σχετικά με τον ρόλο της Κ.ΑΛ.Ο. και ότι οι πολίτες συγχέουν την Κ.ΑΛ.Ο. με το απαξιωμένο μοντέλο των αγροτικών και γεωργικών συνεταιρισμών (British Council, 2017). Πολλές δημόσιες και αυτοδιοικητικές υπηρεσίες της Πελοποννήσου δηλώνουν άγνοια για κάποια σύνθετα θέματα της Κ.ΑΛ.Ο., αφού και ενημέρωση δεν έχουν και ο νόμος 4430/2016 έχει ασάφειες και κενά. Τα περισσότερα προβλήματα εντοπίζονται στην επιβολή τέλους επιτηδεύματος στις Κοινωνικές Συνεταιριστικές Επιχειρήσεις, στη διαδικασία και στα παραστατικά για τις πληρωμές των μελών-εργαζομένων, στον ΕΦΚΑ, στα ασφαλιστικά ταμεία και στο τραπεζικό σύστημα.

- Κορυφαίος θεσμός της Κ.ΑΛ.Ο. για τη συμβουλευτική υποστήριξη των κοινωνικών επιχειρηματιών, των υποψηφίων κοινωνικών επιχειρηματιών και κάθε άλλου φορέα της Κ.ΑΛ.Ο. είναι τα Κέντρα Στήριξης Κ.ΑΛ.Ο. Για τον σκοπό αυτό έχει εξασφαλιστεί χρηματοδότηση 11.303.000 ευρώ, από τα οποία 635.000 ευρώ αφορούν την Περιφέρεια Πελοποννήσου για ίδρυση πέντε τέτοιων κέντρων, ένα σε κάθε ΠΕ. Το Υπουργείο Οικονομίας και Ανάπτυξης με μεγάλη καθυστέρηση προχώρησε στις 31 Ιουλίου 2018 στην πρόσκληση υποβολής αιτήσεων χρηματοδότησης πράξεων για τα Κέντρα Στήριξης Κ.ΑΛ.Ο. (Υπουργείο Οικονομίας και Ανάπτυξης, 2018α). Τα αποτελέσματα δεν ήταν τα αναμενόμενα, αφού από τους 89 φορείς που προβλεπόταν να δημιουργηθούν, το Υπουργείο Οικονομίας και Ανάπτυξης στις 24 Δεκεμβρίου 2018 ενέκρινε έπειτα από αξιολόγηση μόνο 15 επιλέξιμες αιτήσεις χρηματοδότησης πράξεων με επιχορηγούμενο προϋπολογισμό 1.904.882,39 ευρώ και απέρριψε άλλες 27 ως μη επιλέξιμες λόγω μη πλήρωσης των τυπικών προϋποθέσεων συμμετοχής. Είναι φανερό ότι και ενδιαφέρον δεν υπήρξε και οι περισσότερες αιτήσεις που υποβλήθηκαν παρουσίαζαν ελλείψεις ή υποβλήθηκαν εκπρόθεσμα (Υπουργείο Οικονομίας και Ανάπτυξης, 2018β). Στην Περιφέρεια Πελοποννήσου με την προαναφερόμενη απόφαση μόνο ένα Κέντρο Στήριξης Κ.ΑΛ.Ο. ανακοινώθηκε ότι εγκρίθηκε να λειτουργήσει στην Κόρινθο με επιχορηγούμενη χρηματοδότηση 127.000 ευρώ. Ύστερα από αυτή την εξέλιξη το Υπουργείο Οικονομίας και Ανάπτυξης οφείλει να προχωρήσει σε νέα προκήρυξη αφού όμως ενημερώσει πρώτα τους πολίτες, τους φορείς και τις υπάρχουσες κοινωνικές επιχειρήσεις.
- Οι κοινωνικές επιχειρήσεις που έχουν ομφάλιο λώρο με κρατικά προγράμματα, προσμένουν χρηματοδοτήσεις ή έχουν υπογράψει συμβάσεις με φορείς της αυτοδιοίκησης παρουσιάζουν εξαρτήσεις και αποκλίνουν συχνά των κοινωνικών τους στόχων. Η πρωτογενής έρευνα των Apostolopoulos et al. (2019) έδειξε ότι οι κοινωνικές επιχειρήσεις που δεν αναμένουν χρηματοδότηση από το κράτος και δεν εξαρτώνται

από αυτό συμβάλλουν περισσότερο στους κοινωνικούς στόχους και οι επιχειρηματίες τους είναι περισσότερο προσηλωμένοι στους κοινωνικούς στόχους των επιχειρήσεών τους.

- Ο στενά προσδιορισμένος ορισμός της κοινωνικής οικονομίας από τον νόμο 4430/2016 έχει αποκλείσει επιχειρήσεις και της Περιφέρειας Πελοποννήσου να εγγραφούν στο ψηφιοποιημένο Γενικό Μητρώο Φορέων αφού ο παραπάνω νόμος έχει διπλή απαίτηση και να μην υπάρχει κερδοσκοπικός χαρακτήρας και να διατηρούνται τα συνεταιριστικά χαρακτηριστικά μαζί με τη συνεταιριστική δομή. Η διπλή αυτή απαίτηση οδηγεί πολλές, κυρίως συνεταιριστικές οργανώσεις, να αδυνατούν ή και να μην επιθυμούν να αποκτήσουν θεσμική αναγνώριση ως κοινωνικές επιχειρήσεις της Κ.ΑΛ.Ο. Ο νόμος 4430/2016 βρίσκεται σε ασυμβατότητα με άλλα νομοθετήματα που βρίσκονται σε ισχύ (Παπαγεωργίου, 2017), όπως ο νόμος 4384/2016 *«Αγροτικοί Συνεταιρισμοί, μορφές συλλογικής οργάνωσης του αγροτικού χώρου και άλλες διατάξεις»* και ο νόμος 1667/1986 *«Αστικοί συνεταιρισμοί και άλλες διατάξεις»*, με αποτέλεσμα πολλές κοινωνικές επιχειρήσεις και συνεταιρισμοί να αδυνατούν να συμμορφωθούν και έτσι να μην αποκτούν θεσμική αναγνώριση ως επιχειρήσεις της Κ.ΑΛ.Ο. Για παράδειγμα, οι αγροτικοί και οι αστικοί συνεταιρισμοί που λειτουργούν και στην Περιφέρεια Πελοποννήσου δεν μπορούν να γραφτούν στο Γενικό Μητρώο Φορέων της Κ.ΑΛ.Ο., γιατί, για να αναγνωριστούν, πρέπει να συντρέχουν πολλές προϋποθέσεις, όπως το 5% των κερδών να διατίθεται για το αποθεματικό, το 35% να αποδίδεται στους εργαζομένους του φορέα και το υπόλοιπο να διατίθεται για τη διεύρυνση της παραγωγικής τους βάσης και τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας. Όμως, όλα τα παραπάνω έρχονται σε αντίθεση με τον νόμο 4384/2016. Πιθανόν χρειάζεται μια νέα νομοθετική πρωτοβουλία η οποία να επαναπροσδιορίσει τον ορισμό της κοινωνικής οικονομίας.
- Πολλές κοινωνικές επιχειρήσεις και της Περιφέρειας Πελοποννήσου αδυνατούν να αναπτυχθούν και να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα βιωσιμότητάς τους γιατί δεν διαθέτουν τη δυνατότητα πρόσβασης σε κατάλληλα χρηματοδοτικά εργαλεία για δύο κυρίως λόγους. Πολλά χρηματοδοτικά εργαλεία δεν έχουν μέχρι σήμερα προσαρμοστεί στην Κ.ΑΛ.Ο. (Bouchard et al. 2017) και για άλλα χρηματοδοτικά εργαλεία, στα οποία ο νόμος 4430/2016 έδωσε τη δυνατότητα πρόσβασης, υπάρχει ουσιαστικό έλλειμμα πληροφόρησης αφού μέχρι σήμερα κανένα Κέντρο Στήριξης Κ.ΑΛ.Ο. δεν λειτουργεί στην Περιφέρεια Πελοποννήσου. Επίσης, είναι μεγάλη η αδυναμία προσέλκυσης παραδοσιακών επενδυτών αφού οι κοινωνικές επιχειρήσεις, μικρές και αδύναμες σε μέγεθος, δεν εκδίδουν μετοχές αλλά μερίδια που δεν συμμετέχουν στην κερδοφορία, όπως μεγάλα είναι και τα προβλήματα των πιστωτικών περιορισμών (Maietta and Sena, 2010) και της πρόσβασης σε αναγκαίες μακροπρόθεσμες επενδύσεις (Mendell and Barbosa, 2013). Καθώς το νομικό πλαίσιο στην Ελλάδα αλλάζει συνέχεια λύνονται και υπάρχοντα προβλήματα, κάτι που αναγνωρίζει και η Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή (ΕΟΚΑ), επισημαίνοντας ότι έχουν γίνει σημαντικά βήματα βελτίωσης της πρόσβασης σε χρηματοδοτικά εργαλεία, θεωρώντας ωστόσο ότι συνεχίζουν να υπάρχουν ακόμη εμπόδια και ότι πρέπει να γί-

νει διάκριση ανάμεσα στη χρηματοδότηση των δομών και των δραστηριοτήτων των κοινωνικών επιχειρήσεων (ΕΟΚΕ, 2017). Τόσο η ΕΟΚΕ (2017) όσο και η Έκθεση OECD – EU (2017) παρουσιάζουν αξιόλογες προτάσεις για την ανάπτυξη των κοινωνικών επιχειρήσεων και την πρόσβασή τους σε χρηματοδοτικά εργαλεία, πολλές από τις οποίες μπορούν να προσαρμοστούν στην ελληνική πραγματικότητα και να συνεισφέρουν σημαντικά στην ανάπτυξη της Κ.ΑΛ.Ο. της Ελλάδας.

- Το συγκριτικό πλεονέκτημα πάνω στο οποίο έχει στηριχθεί το τουριστικό προϊόν στην Περιφέρεια Πελοποννήσου είναι η γεωγραφική της θέση, οι φυσικοί και πολιτιστικοί πόροι που διαθέτει, παράλληλα με τους σπουδαίους αρχαιολογικούς της χώρους. Η Περιφέρεια Πελοποννήσου διαθέτει 1.200 χλμ. μήκους ακτογραμμής από τα οποία τα 333,7 χλμ. προσφέρονται για κολύμβηση και για θαλάσσια σπορ και αυτό είναι το μεγάλο συγκριτικό πλεονέκτημά της. Πάνω από δεκαπέντε περιοχές της Περιφέρειας Πελοποννήσου έχουν χαρακτηριστεί ως περιοχές ιδιαίτερου κάλλους, όπως αυτή της Βοϊδοκοιλιάς στην Πυλία. Διαθέτει πάνω από 42 βιότοπους και σπάνια σπήλαια, όπως του Διρού στη Λακωνία και του Κάψια στην Αρκαδία. Οι παραδοσιακοί οικισμοί, ιδιαίτερα της Μάνης και των ορεινών χωριών της Αρκαδίας, αποτελούν πόλο έλξης επισκεπτών. Πάνω από 60 αρχαιολογικοί χώροι έχουν καταγραφεί στην Περιφέρεια Πελοποννήσου, όπως η Αρχαία Επίδαυρος, οι Μυκήνες, η Αρχαία Μεσσήνη, το ανάκτορο του Νέστορα, η Αρχαία Κόρινθος, η Αρχαία Τίρυνθα, ο αρχαιολογικός χώρος της Νεμέας κ.ά. Ξεχωριστή θέση κατέχουν η βυζαντινή κατροπολιτεία Μυστράς, τα πολλά κάστρα, όπως της Κορίνθου, της Πύλου, της Μεθώνης, της Κορώνης, της Μονεμβασιάς κ.ά., καθώς και τα πολλά μνημεία της νεότερης ιστορίας. Ξεχωριστή θέση κατέχουν οι παραστάσεις στο Αρχαίο Θέατρο Επιδαύρου που είναι χτισμένο στην πλαγιά του Κυνόρτιου όρους. Οι επισκέψεις στα μουσεία και στους αρχαιολογικούς χώρους συνεχώς αυξάνονται με την πάροδο των χρόνων. Συνολικά την περίοδο 2010-2017 τα μουσεία και τους αρχαιολογικούς χώρους της Περιφέρειας Πελοποννήσου επισκέφτηκαν 9.643.437 επισκέπτες. Η αύξηση των επισκέψεων χρόνο με τον χρόνο είναι σημαντική αφού το 2015 επισκέφτηκαν τα μουσεία της Περιφέρειας Πελοποννήσου 41.321 άτομα και το 2018 έφτασαν τα 94.851. Το 2015 επισκέφτηκαν τους αρχαιολογικούς χώρους 716.526 άτομα και το 2017 έφτασαν τα 1.637.613. Στις επισκέψεις των μουσείων το 2017 την πρωτιά είχε η Μεσσηνία με 36.181 και ακολουθούσε η Αργολίδα με 28.448 άτομα. Αντίθετα, την ίδια χρονιά στις επισκέψεις των αρχαιολογικών χώρων την πρωτιά είχε η Αργολίδα με 1.095.253 και ακολουθούσε η Κορινθία με 225.479. Η Ακρόπολη των Μυκηνών και ο Θησαυρός του Ατρέα, καθώς και η Επίδαυρος κατέχουν ξεχωριστή θέση στις επισκέψεις. Το 2018 την Ακρόπολη των Μυκηνών και τον Θησαυρό του Ατρέα επισκέφτηκαν 43.645 άτομα και την Επίδαυρο 41.899 άτομα.
- Σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία, το μερίδιο της τουριστικής αγοράς στην Περιφέρεια Πελοποννήσου καταλαμβάνουν η Γερμανία, οι ΗΠΑ, η Γαλλία και η Μεγάλη Βρετανία. Συνολικά το 2017 επισκέφτηκαν την Περιφέρεια Πελοποννήσου 726.900 επισκέπτες. Είχαμε 5.213.700 διανυκτερεύσεις και οι εισπράξεις ανήλθαν στα 307.300.000 ευρώ. Το 2017 η Γαλλία, αν και ήταν τρίτη χώρα στον αριθμό των

επισκέψεων, είχε την υψηλότερη δαπάνη ανά επίσκεψη, που ανερχόταν στα 567,9 ευρώ, και την υψηλοτέρα δαπάνη ανά επίσκεψη, που ανερχόταν στα 60,2 ευρώ. Είχε, επίσης, τη μεγαλύτερη μέση διάρκεια παραμονής από όλες τις άλλες χώρες με 9,3 μέρες. Συγκρίνοντας τα έτη 2016 και 2017 διαπιστώνουμε ότι το 2017 παρουσιάζεται μείωση στις επισκέψεις κατά 14%, στις εισπράξεις κατά 5% και στις διανυκτερεύσεις κατά 9%, ενώ από την άλλη πλευρά οι δαπάνες ανά επίσκεψη αυξήθηκαν κατά 10%, οι δαπάνες ανά διανυκτέρευση κατά 5% και η μέση διάρκεια παραμονής κατά 6%. Το 2017 οι τουριστικές δαπάνες στην Περιφέρεια Πελοποννήσου ανέρχονταν στα 307 εκατ. ευρώ, που αντιστοιχούν στο 2,2% της συνολικής δαπάνης στην Ελλάδα. Γενικά το τουριστικό προϊόν στην Περιφέρεια Πελοποννήσου μπορεί και πρέπει να επεκταθεί. Χρειάζεται ένα ολοκληρωμένο πρόγραμμα τουριστικής ανάπτυξης της Περιφέρειας Πελοποννήσου που θα στοχεύει στη μεγέθυνση της τουριστικής κατανάλωσης, την επέκταση σε νέες τουριστικές αγορές άντλησης επισκεπτών, την επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου, την υιοθέτηση μιας αειφόρου και ισόρροπης τουριστικής ανάπτυξης, την αξιολόγηση του συνολικού συστήματος προβολής εντός και εκτός Ελλάδας του τουριστικού προϊόντος. Επίσης, υπάρχει ανάγκη φορολογικής διευκόλυνσης των τουριστικών επιχειρήσεων ώστε αυτές να ενδυναμωθούν και να επεκταθούν.

- Ο αριθμός των απασχολουμένων στον τουριστικό κλάδο στην Περιφέρεια Πελοποννήσου αυξήθηκε το χρονικό διάστημα 2010-2017 κατά 21,3%. Το 2017 ο αριθμός των απασχολουμένων στον κλάδο του τουρισμού στην Περιφέρεια Πελοποννήσου ανερχόταν στα 20.500 άτομα, που αναλογούσαν στο 10% του συνόλου του εργατικού δυναμικού. Αυτές οι θέσεις πρέπει να διατηρηθούν και ταυτόχρονα να δημιουργηθούν και νέες. Επίσης, προκειμένου το τουριστικό προϊόν της Περιφέρειας Πελοποννήσου να αναβαθμιστεί και να γίνει ελκυστικό, χρειάζονται προγράμματα ενίσχυσης της τουριστικής εκπαίδευσης του ανθρώπινου δυναμικού του τουριστικού τομέα. Παράλληλα να βελτιωθούν οι συνθήκες εργασίας και οι όροι αμοιβής εργασίας. Να αναβαθμιστούν τα ειδικά επαγγελματικά προσόντα των εργαζομένων στον τουρισμό, να αυξηθεί η αποδοτικότητα και να ενδυναμωθεί η επαγγελματική ταυτότητα, ικανότητα και ετοιμότητα των εργαζομένων.
- Σε επίπεδο υποδομών το 2017 η Περιφέρεια Πελοποννήσου διέθετε 657 ξενοδοχειακές μονάδες με 19.129 δωμάτια και 37.733 κλίνες. Στην ΠΕ Αργολίδας βρίσκεται το μεγαλύτερο ποσοστό κλινών (29%) και ακολουθούν η Μεσσηνία (27%), η Κορινθία (19%), η Λακωνία (16%) και η Αρκαδία (9%). Διαφοροποίηση υφίσταται στον τομέα της ποιότητας των ξενοδοχείων σε επίπεδο τουριστικών κλινών. Το ποσοστό συμμετοχής υψηλής τάξης τουριστικών κλινών (5 αστέρων) είναι μόλις 3,4% όταν οι ξενοδοχειακές μονάδες των τεσσάρων αστέρων είναι 18,51% και των τριών αστέρων 32,17%. Παρά τα θετικά βήματα που έχουν γίνει τα τελευταία χρόνια, χρειάζεται αναβάθμιση των υποδομών του ξενοδοχειακού δυναμικού και της ποιότητας των προσφερόμενων τουριστικών υπηρεσιών.
- Όσον αφορά τις αφίξεις την περίοδο 2010-2016, παρατηρείται σταδιακή μείωση την τριετία 2010-2012, την οποία ακολουθεί μια σημαντική αύξηση την τετραετία

2013-2016. Το 2010 αναδεικνύεται ως το έτος με τον μεγαλύτερο αριθμό αφίξεων τουριστών (1.043.202 αφίξεις) και επίσης ως το έτος με τον μεγαλύτερο αριθμό αφίξεων ημεδαπών (734.712 αφίξεις), ενώ το 2016 αναδεικνύεται ως το έτος με τον μεγαλύτερο αριθμό αφίξεων αλλοδαπών τουριστών (347.843 αφίξεις). Χαρακτηριστικό της τουριστικής κίνησης της Περιφέρειας Πελοποννήσου αποτελεί η μεγάλη συμμετοχή αφίξεων ημεδαπών στις συνολικές αφίξεις τουριστών, το ποσοστό των οποίων κυμαίνεται διαχρονικά από 65% έως 70%. Η ΠΕ Αργολίδας έχει τον μεγαλύτερο αριθμό αφίξεων από όλες τις ΠΕ σε όλη τη διάρκεια της περιόδου 2010-2016, εμφανίζοντας μείωση τη διετία 2012-2013, αλλά μια θεαματική αύξηση την τριετία 2014-2016, επανερχόμενη έτσι στα αρχικά επίπεδα της διετίας 2010-2011. Αξιοσημείωτες είναι οι πολύ χαμηλές επιδόσεις στις αφίξεις που εμφανίζει καθ' όλη την περίοδο 2010-2016 η ΠΕ Αρκαδίας χωρίς να δείχνει σημάδια βελτίωσης των επιπέδων αυτών.

- Τα μεγάλα πλεονεκτήματα της Περιφέρειας Πελοποννήσου είναι οι καλές κλιματολογικές συνθήκες, η ιστορική και λαογραφική παράδοση, η υψηλή ποιότητα παραδοσιακών προϊόντων, οι πολλές εκδηλώσεις που πραγματοποιούνται καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου, κάποιες από τις οποίες έχουν και διεθνή προβολή, όπως το φεστιβάλ χορού Καλαμάτας, το φεστιβάλ ντοκιμαντέρ Πελοποννήσου, το φεστιβάλ μουσικής Ναυπλίου, το φεστιβάλ αρχιτεκτονικής Λουτρακίου κ.ά.
- Ο αγροτουρισμός, ως μορφή εναλλακτικού τουρισμού, στηρίχθηκε και στηρίζεται στην Περιφέρεια Πελοποννήσου, όπως και σε όλη την Ελλάδα, κυρίως σε ευρωπαϊκούς πόρους μέσω προγραμμάτων, όπως τα Περιφερειακά Επιχειρηματικά Προγράμματα (ΠΕΠ) των Κοινοτικών Πλαισίων Στήριξης (ΚΠΣ), η Κοινοτική Πρωτοβουλία Leader (Leader I, Leader II, Leader Plus και Leader-ΠΑΑ) και τα Ολοκληρωμένα Προγράμματα Ανάπτυξης του Αγροτικού Χώρου (Ο.Π.Α.Α.Χ), με στόχο ο αγροτικός πληθυσμός να υπερβεί τον συνηθισμένο ρόλο του και να ασχοληθεί επιπλέον με τον τομέα των υπηρεσιών αυξάνοντας το αγροτικό του εισόδημα (Iakovidou, 2002), χωρίς να υποβαθμίζεται η γεωργική και αγροτοκτηνοτροφική παραγωγή (Σφακιανάκης, 2000), και ταυτόχρονα να δοθεί η δυνατότητα στους κατοίκους των αστικών κέντρων να επιστρέφουν στην ύπαιθρο και να ξεφεύγουν από την καθημερινότητα και τα προβλήματα της πόλης (Iakovidou, 2002). Όπως σε όλες τις περιφέρειες της Ελλάδας, έτσι και στην Περιφέρεια Πελοποννήσου, στο θέμα του αγροτουρισμού δεν διαμορφώθηκε μια συγκροτημένη και ολοκληρωμένη πολιτική ούτε υπήρξε ένας συνολικός προγραμματισμός και σχεδιασμός της τοπικής ανάπτυξης. Αυτό ήταν και πρακτικά αδύνατο να γίνει, αφού σε πολλές περιπτώσεις η Περιφέρεια Πελοποννήσου στερείται σύγχρονων Γενικών Πολεοδομικών Σχεδίων (ΓΠΣ), Τοπικών Σχεδίων Πολεοδόμησης και Χωροταξικού Σχεδιασμού (ΣΧΟΑΠ) αλλά και δασικών χαρτών. Τα στοιχεία που δυσκολεύουν τον αγρότη να προχωρήσει σε δράσεις αγροτουρισμού είναι η έλλειψη πληροφόρησης, η εξασφάλιση της ιδίας συμμετοχής και ο φόβος της αποτυχίας, που ενδυναμώνεται από την απειρία. Μεγάλες ενστάσεις δημιουργούνται και από την αμφιβολία αν το κράτος είναι συνεπές προς αυτό που θα συμφωνηθεί. Αυτοί οι ανασταλτικοί παράγοντες πρέπει να εξαλειφθούν με συγκεκριμένες πρωτο-

βουλίες και του κράτους αλλά και της αυτοδιοίκησης πρώτου και δεύτερου βαθμού. Παράλληλα, πρέπει να προωθηθεί η συνεργασία μικρών επιχειρήσεων για κοινές αγροτουριστικές υπηρεσίες ώστε να γίνουν βιώσιμες, να μπορούν να αντλούν πόρους από την κεφαλαιοαγορά, να έχουν καλύτερη πληροφόρηση και ταυτόχρονα να αναδεικνύουν και να προβάλλουν τα συγκριτικά πλεονεκτήματα της περιοχής τους.

- Οι νέες τεχνολογίες μπορούν να διασφαλίσουν, αν βρουν εφαρμογή, στην Περιφέρεια Πελοποννήσου υψηλά επίπεδα ποιότητας των παρεχόμενων υπηρεσιών στον τουριστικό τομέα. Η ψηφιοποίηση επιχειρηματικών λειτουργιών βοηθάει στην απόκτηση συγκριτικού ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος ικανοποιώντας τις ανάγκες και τις τάσεις της σύγχρονης τουριστικής κίνησης.
- Η χαρτογράφηση των πολλών τουριστικών αξιοθέατων που διαθέτει η Περιφέρεια Πελοποννήσου, με ψηφιακούς χάρτες και άλλες τεχνικές εικονικής πραγματικότητας που χρησιμοποιούνται στις διαδικτυακές πύλες τουρισμού ανάλογα με τα ενδιαφέροντα του κάθε επισκέπτη, βοηθάει στην επέκταση του τουριστικού προϊόντος. Ένα ευρύ φάσμα τουριστικών πληροφοριών είναι ήδη διανεμημένο σε διάφορες τοποθεσίες Web. Είναι πολύ δύσκολη η συλλογή από τους ταξιδιώτες χρήσιμων πληροφοριών για τουριστικούς προορισμούς από διαφορετικές πηγές. Οι τουρίστες επίσης έρχονται αντιμέτωποι με αντικρουόμενες πληροφορίες που υπάρχουν σε διάφορες ιστοσελίδες. Η λύση αυτών των προβλημάτων γίνεται με τη χρησιμοποίηση χαρτών, στους οποίους παρουσιάζονται πληροφορίες με αποτελεσματικό τρόπο. Οι ταξιδιώτες χρησιμοποιούν χάρτες για πλοήγηση κατά τη διάρκεια ταξιδιών τους και για την προετοιμασία συγκεκριμένων διαδρομών. Επιπλέον, στους χάρτες μπορούν να αποτυπωθούν απαντήσεις ερωτηματολογίων, προκειμένου να αναλυθούν τα ενδιαφέροντα και οι επιθυμίες των τουριστών.
- Ο ηλεκτρονικός τουρισμός (e-tourism) παρέχει το σύνολο των δυνατοτήτων που προσφέρει το διαδίκτυο και οι άλλες τεχνολογίες σε κάθε άτομο που θέλει να ταξιδέψει. Έτσι, εύκολα μπορεί ο πολίτης να ενημερωθεί για τα αξιοθέατα μιας περιοχής, να αναζητήσει χρήσιμες πληροφορίες, να συγκρίνει, να μάθει τις απόψεις άλλων που επισκέφθηκαν την περιοχή που τον ενδιαφέρει, να κλείσει τη διαμονή του ή αεροπορικά, ακτοπλοϊκά και διάφορα άλλα εισιτήρια, να νοικιάσει αυτοκίνητο, να πληρώσει ηλεκτρονικά κ.ά. Μέσα από τη χρήση του ψηφιακού στιλό στον τουρισμό, αν αυτός υιοθετηθεί, η Περιφέρεια Πελοποννήσου θα έχει τη δυνατότητα να ενημερώνεται για τους δείκτες μέτρησης του βαθμού ικανοποίησης των επισκεπτών από τις παρεχόμενες τουριστικές υπηρεσίες, για τις προτιμήσεις τους αλλά και τους λόγους για τους οποίους επισκέπτονται κάθε τόπο.
- Ο αερολιμένας «Καπετάν Βασίλης Κωνσταντακόπουλος» Καλαμάτας διευρύνει συνεχώς τα αναπτυξιακά δεδομένα της νότιας Πελοποννήσου, αφού σήμερα είναι συνδεδεμένος με 17 κράτη και 28 πόλεις και δέχεται πτήσεις ***charter καθ' όλη τη διάρκεια της τουριστικής περιόδου.*** Καθώς μεγαλώνει η επιβατική κίνηση στον αερολιμένα, οι υποδομές του δεν επαρκούν για την εξυπηρέτηση ούτε των αεροσκαφών ούτε των επιβατών. Χρειάζεται επέκταση και εκσυγχρονισμός των εγκαταστάσεών του αν αναλογιστεί κανείς ότι το 2018 πραγματοποιήθηκαν 1.983 πτήσεις με τις

οποίες μετακινήθηκαν 125.490 επιβάτες. Από αυτούς οι 43.312 ήταν Βρετανοί, οι 26.687 Γερμανοί, οι 15.054 Γάλλοι και ακολουθούν σε σειρά κατάταξης οι Αυστριακοί, οι Ολλανδοί, οι Πολωνοί, οι Ιταλοί, οι Τσέχοι και οι Σουηδοί. Όμως, και οι εσωτερικές μετακινήσεις από και προς το αεροδρόμιο Καλαμάτας είναι σημαντικές. Το 2017 μετακινήθηκαν 15.851 άτομα. Η ανάπτυξη του αερολιμένα οφείλεται και στο γεγονός ότι είναι στενά συνδεδεμένος και με τις μεγάλες ξενοδοχειακές μονάδες, όπως του Costa Navarino στη νοτιοδυτική πλευρά της Πελοποννήσου.

- Το μεγάλο μήκος ακτογραμμών και οι πολλές παραθαλάσσιες πόλεις, κωμοπόλεις και άλλοι οικισμοί έδωσαν τη δυνατότητα στην Περιφέρεια Πελοποννήσου να αναπτύξει και τον ναυτικό τουρισμό. Οι αφίξεις κρουαζιερόπλοιων και σκαφών αναψυχής και στα πέντε λιμάνια της Πελοποννήσου (Ναύπλιο, Καλαμάτα, Μονεμβασιά, Γύθειο και Πύλο) παρουσιάζουν ενδιαφέρον λόγω του σημαντικού αριθμού επιβατών. Το 2018 και στα πέντε λιμάνια της Περιφέρειας Πελοποννήσου κατέπλευσαν 157 κρουαζιερόπλοια με 85.632 επιβάτες (Εφημ. ***Ελευθερία***, 2018). Οι επισκέπτες θα μπορούσαν να είναι πολλοί περισσότεροι αν η Περιφέρεια Πελοποννήσου διέθετε τις κατάλληλες λιμενικές υποδομές. Τα πέντε λιμάνια της Περιφέρειας Πελοποννήσου δέχονται μόνο μικρά κρουαζιερόπλοια και το εσωτερικό δίκτυο που συνδέει τα λιμάνια με τους αρχαιολογικούς χώρους, όπως, για παράδειγμα, με τον αρχαιολογικό χώρο της Μεσσήνης, είναι στενό και πεπαλαιωμένο και δεν παρέχει ασφάλεια. Αν υπήρχαν οι υποδομές, οι επισκέπτες κρουαζιερόπλοιων θα ήταν πολλοί περισσότεροι και θα βοηθούσαν σημαντικά την οικονομία της Περιφέρειας Πελοποννήσου. Πρέπει να δοθεί μεγάλη έμφαση στον τομέα της κρουαζιέρας αφού μόνο το Ναύπλιο παρουσιάζει αύξηση επισκεπτών. Αντίθετα, το μεγαλύτερο πρόβλημα το αντιμετωπίζει η Καλαμάτα της οποίας οι επισκέπτες παρουσιάζουν μεγάλη μείωση. Το 2015 επισκέφτηκαν την Καλαμάτα 38.549 επισκέπτες, το 2016 δέχτηκε 28.132 επισκέπτες, το 2017 δέχτηκε 8.020 επισκέπτες, ενώ το 2018 δέχτηκε μόνο 7.281 επισκέπτες. Φθίνουσα πορεία έχουν και οι επισκέπτες στα λιμάνια Μονεμβασιάς, Γυθείου και Πύλου, αλλά είναι μικρότερης κλίμακας σε σχέση με την Καλαμάτα. Περισσότερους επισκέπτες θα είχαμε και με σκάφη αναψυχής αν υπήρχαν οι απαιτούμενες μαρίνες. Για παράδειγμα, η Οικονομική Επιτροπή της Περιφέρειας Πελοποννήσου το 2019 προχωρά στην έγκριση του διαγωνισμού της μαρίνας Ναυπλίου με σύμπραξη δημόσιου και ιδιωτικού τομέα. Αλλά και όπου υπάρχουν μαρίνες, πολλές από αυτές δεν διαθέτουν κατάλληλους χερσαίους χώρους για υποστηρικτικές και άλλες δραστηριότητες. Στον ναυτικό τουρισμό μπορεί επίσης να συνεισφέρει και η τουριστική αξιοποίηση των βυθισμένων πόλεων στο Παυλοπέτρι Λακωνίας, καθώς και οι ενάλιες επισκέψεις στην περιοχή των αρχαιολογικών χώρων της Μεθώνης και του Ναβαρίνου. Να σημειωθεί τέλος ότι και η διακίνηση επιβατών από λιμάνια της Περιφέρειας Πελοποννήσου στο εσωτερικό ήταν σημαντική. Σύμφωνα με την ΕΛΣΤΑΤ, το 2017 διακινήθηκαν 977.7122 επιβάτες. Οι περισσότεροι μετακινήθηκαν από και προς Νεάπολη, Ελαφόνησο και Κόστα Ερμιονίδας. Από και προς Νεάπολη για Κύθηρα και Κρήτη μετακινήθηκαν 446.846 επιβάτες, από και προς Ελαφόνησο 329.594 επιβάτες και από και προς Κόστα Ερμιονίδας 151.997 επιβάτες. Ανοιχτό

μένει και το ζήτημα της σύνδεσης της Καλαμάτας με την Κρήτη καθώς μέχρι σήμερα οι όποιες προσπάθειες έγιναν δεν απέδωσαν.

- Στην Περιφέρεια Πελοποννήσου δύσκολα θα αναπτυχθεί ο χιονοδρομικός τουρισμός, εφόσον τα δύο χιονοδρομικά κέντρα, στην Οστρακίνα Μαινάλου και στη Ζήρεια Κορινθίας, δεν διαθέτουν σύγχρονες υποδομές και η περίοδος της χιονόπτωσης είναι περιορισμένη. Η σκέψη για συμπλήρωμα του φυσικού χιονιού με τεχνητή χιόνωση, ώστε να εξασφαλιστεί προκαθορισμένη ημερομηνία έναρξης λειτουργίας των χιονοδρομικών κέντρων της Περιφέρειας Πελοποννήσου και σταθερή περίοδος χιονοδρομίας δεν είναι εύκολο να πραγματοποιηθεί. Το κόστος της επένδυσης είναι μεγάλο, επομένως πρέπει να εξεταστεί η οικονομική βιωσιμότητά της.
- Το τουριστικό προϊόν της Περιφέρειας Πελοποννήσου στηρίζεται και στον θρησκευτικό τουρισμό. Πολλοί είναι αυτοί που σε ετήσια βάση επισκέπτονται ιδιαίτερα τις καστροπολιτείες του Μυστρά και της Μονεμβασιάς, τα πολλά μοναστήρια της Αρκαδίας, τα βυζαντινά μνημεία της Μάνης, τις εκκλησίες του Ναυπλίου ή έρχονται για προσκύνημα, όπως, για παράδειγμα, στον Ιερό Ναό της Υπαπαντής του Σωτήρος στην Καλαμάτα στις 2 Φεβρουαρίου.
- Ο συνεδριακός τουρισμός στην Περιφέρεια Πελοποννήσου δεν έχει αναπτυχθεί στον βαθμό που θα μπορούσε λόγω κυρίως έλλειψης υποδομών. Η Κόρινθος, το Ναύπλιο, η Καλαμάτα, οι συνεδριακοί χώροι του Costa Navarino στη νοτιοδυτική πλευρά της Πελοποννήσου προσφέρονται γι' αυτό το είδος του τουρισμού, ο οποίος μπορεί να συνδεθεί και με άλλες μορφές τουρισμού και να συνεισφέρει στην τοπική οικονομία, στην απασχόληση και γενικά στην ανάπτυξη της Περιφέρειας Πελοποννήσου.
- Η γεωγραφική θέση της Περιφέρειας Πελοποννήσου της δίνει τη δυνατότητα να αναπτύξει το τουριστικό προϊόν City Break, δηλαδή να αποτελέσει αυτόνομο προορισμό μικρής διάρκειας. Σε αυτό βοηθάει και η γειτνίαση με τα μεγαλύτερα αστικά κέντρα της Ελλάδας, όπως η Αθήνα, ο Πειραιάς και η Πάτρα. Πόλεις ιδιαίτερα όπως το Ναύπλιο και η Καλαμάτα έχουν τις προϋποθέσεις ανάπτυξης του τουριστικού προϊόντος City Break. Αυτό σημαίνει όμως ότι πρέπει να βελτιώσουν την αρχιτεκτονική τους εικόνα, τις υποδομές τους, τα μέσα μαζικής μεταφοράς, την οδική σήμανση, τις υπηρεσίες ενημέρωσης επισκεπτών, τις ξενοδοχειακές τους εγκαταστάσεις, τα κάστρα που διαθέτουν, να αναδείξουν το ιστορικό τους κέντρο και βέβαια να γίνει σύνδεση με το φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον που διαθέτουν, προβάλλοντας τα ιστορικά τους μνημεία, τους αρχαιολογικούς τους χώρους και τα μουσεία τους, και τέλος να αναβαθμίσουν τις διάφορες πολιτιστικές και άλλες εκδηλώσεις που λαμβάνουν χώρα στην περιοχή τους.
- Τα αξιοποιημένα σπήλαια της Περιφέρειας Πελοποννήσου συγκεντρώνουν μεγάλο αριθμό επισκεπτών. Τα σπήλαια Διρού Μάνης, Αλεπότρυπα και Βλυχάδα, που βρίσκονται στα δυτικά παράλια της Λακωνικής Χερσονήσου, στον όρμο του Διρού, συγκεντρώνουν τόσο μεγάλο αριθμό επισκεπτών, που αδυνατούν να τους εξυπηρετήσουν. Σήμερα μπορούν να ξεναγηθούν περίπου 600 επισκέπτες την ημέρα όταν

κάποιες εποχές φτάνουν εκεί πάνω από 1.500 επισκέπτες την ημέρα με αποτέλεσμα τα εισιτήρια να εξαντλούνται τις πρωινές ώρες καθώς το περιορισμένο προσωπικό των λεμβούχων αδυνατεί να τους εξυπηρετήσει, με αποτέλεσμα εκατοντάδες επισκέπτες να αδυνατούν να εισέλθουν στο σπήλαιο. Χρειάζονται παρεμβάσεις προκειμένου να λυθούν τα προβλήματα που έχουν σχέση με τη λειτουργία των σπηλαίων του Διρού, ώστε και να μεγαλώσει ακόμη περισσότερο η επισκεψιμότητά τους και να ικανοποιούνται οι επισκέπτες. Να σημειωθεί ότι το σπήλαιο Βλυχάδα Διρού μαζί με τα σπήλαια Zaita της Βηρυτού και Padirac της Γαλλίας συγκαταλέγονται στα καλύτερα του κόσμου λόγω του πλούσιου πολύχρωμου διάκοσμού τους. Το σπήλαιο Κάψια, που βρίσκεται λίγα χιλιόμετρα έξω από την Τρίπολη, παρουσιάζει ανοδική πορεία επισκεψιμότητας. Το 2017 το επισκέφτηκαν 12.315 επισκέπτες και το 2018 το επισκέφτηκαν 14.617 άτομα. Μέσα σε έναν χρόνο σημειώθηκε 18,6% αύξηση επισκεπτών. Αυτό οφείλεται και στις υποδομές που σιγά σιγά αποκτά το συγκεκριμένο σπήλαιο, το οποίο εδώ και λίγα χρόνια είναι επισκέψιμο για το κοινό. Το σπήλαιο Φράγχθι, που βρίσκεται στη βόρεια ακτή του κόλπου της Κοιλάδας Ερμιονίδας και το οποίο έγινε επίσημα επισκέψιμο το 2013, αντιμετωπίζει ακόμη προβλήματα στην πρόσβαση που πρέπει να λυθούν για να μπορέσει να αποκτήσει συστηματική επισκεψιμότητα. Το σπήλαιο Καστανιάς, που βρίσκεται στα Βάτικα του Δήμου Μονεμβασιάς Λακωνίας, παρουσιάζει ανοδική επισκεψιμότητα, γεγονός στο οποίο συνέβαλε και ο περιφερειακός δρόμος Σπηλαίου Καστανιάς, που εγκαινιάστηκε το 2016. Τέλος, στην Περιφέρεια Πελοποννήσου υπάρχουν πάρα πολλά σπήλαια ακόμα, τα οποία δεν έχουν αξιοποιηθεί. Η αξιοποίησή τους θα συνέβαλλε στην αύξηση της τουριστικής κίνησης. Μεταξύ των αναξιοποίητων σπηλαίων συγκαταλέγονται το σπήλαιο Καταφύγι Τραχήλας Μεσσηνίας, το σπήλαιο Διόνυσος Λεωνιδίου Αρκαδίας, το σπήλαιο Αρτεμισίου Καπαρελλίου Αργολίδας, το σπήλαιο Γιώργαινας Κροκεών Λακωνίας, το σπήλαιο Αγίου Δημητρίου Σελίνιτσας Μάνης, το σπήλαιο Λυκούργου στην περιοχή Δολών της μεσσηνιακής Μάνης κ.ά.

- Στην Περιφέρεια Πελοποννήσου ανοδική πορεία παρουσιάζουν επίσης και οι επισκέψεις για πεζοπορία στα πολλά μονοπάτια που διαθέτει, όπως αυτά του Μαινάλου ή το Ευρωπαϊκό Ορειβατικό Μονοπάτι Ε4, το οποίο διασχίζει την Περιφέρεια Πελοποννήσου, καθώς και η κατάβαση kayak-raftihg ιδιαίτερα στον ποταμό Λούσιο από την Αρχαία Γόρτυνα ως τη γέφυρα Ατσίχολου, στον ποταμό Ερύμανθο από τα Τριπόταμα μέχρι το Βιδάκι αλλά και πιο κάτω έως την Ελαία, καθώς και στον ποταμό Λάδωνα από το χωριό Δάφνη μέχρι τη Λίμνη του Λάδωνα. Επίσης, αθλητικός τουρισμός υπάρχει και λόγω των αναρριχήσεων, κυρίως στην περιοχή του Λεωνιδίου Αρκαδίας.
- Ο ιατρικός τουρισμός στην Περιφέρεια Πελοποννήσου δεν έχει αναπτυχθεί στον βαθμό που το συγκριτικό πλεονέκτημα της περιοχής το επιτρέπει, καθώς δίνει τη δυνατότητα συνδυασμού θεραπείας, αποκατάστασης, αναψυχής και παραθερισμού. Οι ιαματικές πηγές που βρίσκονται στην Περιφέρεια Πελοποννήσου χρειάζεται να αναβαθμίσουν και να εκσυγχρονίσουν τις υποδομές τους. Υπάρχει δυνατότητα δημιουργίας σύγχρονων κέντρων θεραπευτικού τουρισμού ώστε να αυξηθεί η επισκε-

ψιμότητά τους και να είναι εφικτή η πολυήμερη παραμονή σε αυτές. Περιοχές με ιαματικές πηγές, όπως το Λουτράκι-Περαχώρα, τα Λουτρά της Ωραίας Ελένης και τα Λουτρά Ηραίας, δεν έχουν εξαντλήσει τα περιθώρια ανάπτυξής τους.

- Η αγροτική παραγωγή της Περιφέρειας Πελοποννήσου στηρίζεται στα προϊόντα: ελαιόλαδο, εσπεριδοειδή (πορτοκάλια, λεμόνια και μικρόκαρπα εσπεριδοειδή), σύκα, βρώσιμα σταφύλια, κρασί, αραβόσιτο, πατάτες, μήλα, δημητριακά και άλλα κηπευτικά. Οι γεωργικές βιομηχανικές μονάδες είναι επί το πλείστον μονάδες διατήρησης αγροτικών προϊόντων (ψυγεία), οινοποιεία, ελαιοτριβεία, χυμοποιεία, συσκευαστήρια, τυποποιεία, σταφιδοεργοστάσια, πυρηνελουργεία, διάφοροι αποθηκευτικοί χώροι προϊόντων κ.ά. Αξιοσημείωτες είναι και οι πολλές μονάδες θερμοκηπίων, ιδιαίτερα στη νότια πλευρά της Πελοποννήσου. Παρά τα σημαντικά βήματα που έχουν γίνει, πολλά προϊόντα της Περιφέρειας Πελοποννήσου βγαίνουν στις διεθνείς αγορές χωρίς να τυποποιούνται με ό,τι αυτό συνεπάγεται.
- Ο αγροτικός τομέας χαρακτηρίζεται γενικά από κατακερματισμό του αγροτικού κλήρου σε ακόμη μικρότερες, από τον εθνικό μέσο όρο, γαίες, από υψηλό συντελεστή χωρικής διασποράς και υψηλό μέσο όρο ηλικίας των απασχολουμένων στη γεωργία. Επίσης, το παραγωγικό μοντέλο της ορεινής γεωργίας περιλαμβάνει την κτηνοτροφία, τη δασοπονία και λιγότερο κάποιες δενδρώδεις καλλιέργειες.
- Η Περιφέρεια Πελοποννήσου κατέχει την πρωτιά στην Ελλάδα στα ελαιόδεντρα, στις πορτοκαλιές, στις λεμονιές και στα μικρόκαρπα εσπεριδοειδή. Αυτό είναι και το μεγάλο γεωργικό πλεονέκτημά της. Στην Περιφέρεια Πελοποννήσου, σύμφωνα με την ΕΛΣΤΑΤ, υπάρχουν 34.317.734 ελαιόδεντρα. Η Περιφέρεια Κρήτης, που έρχεται δεύτερη, έχει 27.217.864, ενώ όλη η Ελλάδα έχει 127.217.864 ελαιόδεντρα. Επίσης, η Περιφέρεια Πελοποννήσου έχει 7.152.197 πορτοκαλιές και ακολουθεί η Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας με 2.039.461 πορτοκαλιές. Η Περιφέρεια Πελοποννήσου έχει 417.385 λεμονιές και ακολουθεί η Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας με 417.385 λεμονιές. Τέλος, η Περιφέρεια Πελοποννήσου έχει 708.674 μικρόκαρπα εσπεριδοειδή και ακολουθεί η Περιφέρεια Ηπείρου με 346.674. Αυτός ο μεγάλος αριθμός δέντρων της δίνουν και αντίστοιχη πρωτιά στην παραγωγή προϊόντων.
- Το 35% της ελληνικής παραγωγής ελαιολάδου παράγεται στην Περιφέρεια Πελοποννήσου και το 95% αυτού κατατάσσεται στα εξαιρετικά παρθένα ελαιόλαδα. Να σημειωθεί ότι από τους 260.000 τόνους ελαιολάδου που παράγει περίπου η Ελλάδα, η Μεσσηνία παράγει περίπου 50.000 τόνους και η Λακωνία περίπου 30.000 τόνους. Οι εξαγωγές πορτοκαλιών ξεπερνούν τους 250.000 τόνους, η πλειονότητα των οποίων προέρχεται από την Αργολίδα και τη Λακωνία, και οι εξαγωγές μανταρινιών ξεπερνούν τους 80.000 τόνους – και πάλι η μεγάλη παραγωγή προέρχεται από Αργολίδα και Λακωνία. Παρά τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν τα προϊόντα αυτά και για τα οποία πρέπει να δοθούν λύσεις ώστε να αντέξουν τον διεθνή ανταγωνισμό, η δυναμική τους στον εξαγωγικό τομέα πρέπει να συνεχιστεί και να ενταθεί. Μεγάλη είναι και η παραγωγή προϊόντων που προέρχονται από θερμοκήπια, όπως ντομάτα, αγγούρι, καρπούζι, πεπόνι, κολοκύθι, φασόλι και πιπεριά. Μόνο η περιοχή της Τριφυλίας αύξησε τα τελευταία χρόνια την καλλιέργεια προϊόντων σε θερμοκήπια.

Τα θερμοκήπια στη συγκεκριμένη περιοχή έφτασαν τα 3.000 στρέμματα και μόνο μέσα στο 2016 ολοκληρώθηκαν 70 επενδυτικά σχέδια που έφτασαν στο ύψος των 16.000.000 ευρώ, γεγονός που δείχνει τη δυναμική της παραγωγής προϊόντων θερμοκηπίου (Εφημ. *Θάρρος*, 2018β). Ανάλογη εικόνα παρουσιάζει και η περιοχή της Πυλίας αλλά και περιοχές της Λακωνίας.

- Σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ, ο αριθμός των γεωργικών εκμεταλλεύσεων και η χρήση γης μειώθηκε από 93.188 χιλιάδες στρέμματα το 2009 σε 88.410 χιλιάδες στρέμματα το 2016, δηλαδή σημείωσε πτώση περίπου 5%. Η ανάρτηση των δασικών χαρτών, που πραγματοποιήθηκε τα τελευταία χρόνια στην Περιφέρεια Πελοποννήσου, έφερε στην επιφάνεια χιλιάδες αμφισβητήσεις για εκτάσεις οι οποίες σήμερα καλλιεργούνται και τις οποίες τα δασαρχεία τις θεωρούν δασικές εκτάσεις που έχουν καταπατηθεί. Την περίοδο 2013-2016 οι αμιγώς κτηνοτροφικές εκτάσεις μειώθηκαν κατά 39,5%, οι μεικτές κατά 27,7% ενώ οι αμιγώς γεωργικές έμειναν ανεπηρέαστες, γεγονός που δείχνει τις μεταβολές που πραγματοποιούνται με μεγάλη ταχύτητα στη χρησιμοποιούμενη γεωργική έκταση εκμετάλλευσης στην Περιφέρεια Πελοποννήσου. Τις περισσότερες καλλιεργούμενες με καρποφόρα δέντρα εκτάσεις στην Περιφέρεια Πελοποννήσου κατέχουν οι ελιές με 1.710.771,2 στρέμματα και ακολουθούν οι πορτοκαλιές με 152.364,7 στρέμματα, τα μικρόκαρπα εσπεριδοειδή με 28.445,2 στρέμματα, οι βερικοκιές με 24.760,7 στρέμματα και οι λεμονιές με 14.171,1 στρέμματα.
- Σύμφωνα με την ΕΛΣΤΑΤ, στην Περιφέρεια Πελοποννήσου οι κάτοχοι και τα μέλη που ασχολούνται με τη γεωργία και την κτηνοτροφία είναι 30%. Το εργατικό δυναμικό του αγροτικού τομέα στην Περιφέρεια Πελοποννήσου είναι εποχικοί εργάτες, κυρίως αλλοδαποί, σε ποσοστό 30%. Το ποσοστό των μόνιμων εργατών είναι μόλις 1%. Επίσημα στοιχεία για το αγροτικό εργατικό δυναμικό στην Περιφέρεια Πελοποννήσου υπάρχουν από την απογραφή του 2011, ωστόσο σίγουρα μετά το ξέσπασμα του πολέμου στη Συρία και σε άλλες περιοχές και την εισροή προσφύγων στην Ελλάδα τα στοιχεία της απογραφής έχουν μεταβληθεί αυξητικά. Το 2011 οι απασχολούμενοι στη γεωργία, δασοκομία και αλιεία στην Περιφέρεια Πελοποννήσου ήταν 50.439 άτομα. Από αυτούς το 74,8% ήταν Έλληνες και το 25,2% αλλοδαποί. Από τα κράτη της ΕΕ μαζί με τους Έλληνες απασχολούνταν στη γεωργία, δασοκομία και αλιεία 42.821 απασχολούμενοι, από τους οποίους οι 37.731 ήταν Έλληνες και ακολουθούσαν οι Βούλγαροι με 2.505 απασχολουμένους και οι Ρουμάνοι με 2.457 απασχολουμένους. Από τα κράτη της Ευρώπης που δεν συμμετέχουν στην ΕΕ είχαμε 5.950 απασχολουμένους, από τους οποίους οι 5.604 ήταν Αλβανοί. Ένας αριθμός της τάξης των 1.185 απασχολουμένων ήταν από την Ασία, κυρίως από το Πακιστάν και την Ινδία. Τα παραπάνω στοιχεία δείχνουν ότι η αγροτική παραγωγή της Περιφέρειας Πελοποννήσου είναι εξαρτημένη από το εργατικό δυναμικό που προέρχεται από το εξωτερικό όχι με μόνιμη εργασία αλλά με εποχική. Ο μικρός κλήρος, η απουσία νέων αγροτών και η εξάρτηση από το εργατικό δυναμικό εκτός Ελλάδας, που μπορεί με ευκολία να αυξομειωθεί ανάλογα με τη διεθνή συγκυρία και τις επικρατούσες στη χώρα προέλευσής τους συνθήκες, είναι παράγοντες που πρέπει να

προβληματίσουν το Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων καθώς και την αυτοδιοίκηση πρώτου και δεύτερου βαθμού.

- Κάποια προϊόντα της Περιφέρειας Πελοποννήσου είναι προϊόντα Προστατευόμενης Ονομασίας Προέλευσης (ΠΟΠ) ή Προστατευόμενης Γεωγραφικής Ένδειξης (ΠΓΕ), που λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τους, της περιοχής προέλευσής τους και του τρόπου παραλαβής τους διατίθενται με ειδικό σήμα και προστατεύονται από τον αθέμιτο ανταγωνισμό από άλλα ομοειδή προϊόντα της αγοράς. Ανάμεσα σε αυτά τα προϊόντα της Περιφέρειας Πελοποννήσου είναι το τυρί φέτα, το ανθότυρο, το κεφαλοτύρι και άλλα τυριά, διάφοροι οίνοι όπως ο οίνος Μονεμβασιάς, ο οίνος Νεμέας, ο οίνος Μαντινείας, ο οίνος Πυλίας κ.ά., το ελαιόλαδο από διάφερες περιοχές, τα μήλα Ντελίσιους Πιλαφά Τριπόλεως, το φασόλι Βανίλια Φενεού κ.ά. Οι ιδιαίτερες κλιματολογικές συνθήκες που επικρατούν στην Περιφέρεια Πελοποννήσου και το εδαφολογικό περιβάλλον παράγουν ποιοτικά προϊόντα με υψηλή διατροφική αξία, ορισμένα από τα οποία μπορούν υπό προϋποθέσεις να αποκτήσουν τις προδιαγραφές ένταξης ως προϊόντα ΠΟΠ ή ΠΓΕ. Υπάρχουν προϊόντα που παράγονται σε συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή, η ποιότητά τους οφείλεται αποκλειστικά στη γεωγραφική περιοχή παραγωγής και η μεταποίηση ή η επεξεργασία τους πραγματοποιείται στην ίδια περιοχή. Προϋποθέσεις δηλαδή ένταξης στην κατηγορία προϊόντων ΠΟΠ ή ΠΓΕ. Βασικό εμπόδιο είναι η έλλειψη εξωστρέφειας και η απουσία συλλογικών δομών. Από την Περιφέρεια Πελοποννήσου απουσιάζει η στρατηγική marketing για τα προϊόντα ΠΟΠ και ΠΓΕ.
- Στις σημερινές συνθήκες προβάλλει ως επιτακτική η αναγκαιότητα για τον αγροτικό τομέα και στην Περιφέρεια Πελοποννήσου να κινηθεί με βάση το δίπολο ***ανταγωνιστικότητα-εξωστρέφεια***, δημιουργώντας ένα μοντέλο γεωργίας που να ανταποκρίνεται αποτελεσματικότερα στις σημερινές συνθήκες αλλά και σε μια μακροχρόνια στρατηγική για τον ελληνικό αγροτικό τομέα.
- Οι ενεργειακές καλλιέργειες και στην Περιφέρεια Πελοποννήσου, όπως και σε όλη την Ελλάδα, είναι ακόμη στην αφετηρία, ενώ υπάρχουν οι προϋποθέσεις για μεγάλης κλίμακας καλλιέργειες. Αυτό σημαίνει ότι και η Περιφέρεια Πελοποννήσου μπορεί και πρέπει να δημιουργήσει σημαντικές ενεργειακές καλλιέργειες και να εξασφαλίσει μακροπρόθεσμα μονάδες παραγωγής βιοκαυσίμων και ενέργειας. Τέτοια ενεργειακά φυτά που μπορούν να αναπτυχθούν στην Περιφέρεια Πελοποννήσου είναι ο ηλίανθος, η ελαιοκράμβη και άλλα ελαιούχα φυτά, ο ευκάλυπτος, το καλάμι, ο μίσανθος, η ψευδακακία, η αγριαγκινάρα, τα τεύτλα κ.ά. Η παραγωγή βιοντίζελ και βιοαιθανόλης από ηλίανθο, ελαιοκράμβη, γλυκό σόργο και αγριαγκινάρα μπορεί να προσφέρει ικανοποιητικό εισόδημα και ενεργειακή επάρκεια για τους επενδυτές. Σημαντικό πλεονέκτημα των ενεργειακών καλλιεργειών είναι οι μεγάλες αποδόσεις και οι μικρές απαιτήσεις που έχουν για άρδευση και θρεπτικά στοιχεία. Οι ενεργειακές καλλιέργειες δίνουν εναλλακτικές λύσεις στους αγρότες δεδομένου ότι στηρίζονται και με επιδοτήσεις. Αυτό θα βοηθήσει στη βελτίωση του εισοδήματος και της ζωής των τοπικών κοινωνιών.
- Ο αγροτικός τομέας της Περιφέρειας Πελοποννήσου αποτελεί βασικό τροφοδότη

διαφόρων προϊόντων και υπηρεσιών ιδιαίτερης σημασίας για τη βιομηχανία τροφίμων και ποτών, η οποία αποτελεί σταθερά τον κινητήριο μοχλό της μεταποίησης αλλά και τη συνεισφορά των αγροτικών προϊόντων στο εξωτερικό εμπορικό ισοζύγιο της χώρας. Με τη χρήση των GIS δίνεται η δυνατότητα της προβολής και της διαφήμισης των αγροτικών προϊόντων με ταυτόχρονη εξαγωγή των ιδιαιτεροτήτων του κάθε αγροτικού προϊόντος για τον καταναλωτή ο οποίος αναζητά την ποιότητα.

- Σημαντική είναι και η κτηνοτροφική παραγωγή της Περιφέρειας Πελοποννήσου, η οποία διαθέτει τις δυνατότητες και τις προϋποθέσεις ώστε να αναπτυχθεί ακόμη περισσότερο. Το 2016 στην Περιφέρεια Πελοποννήσου ήταν καταγεγραμμένες 453.356 αίγες, 452.409 πρόβατα και 39.775 χοίροι. Η ΠΕ Αρκαδίας έρχεται πρώτη με 235.959 αιγοπρόβατα και ακολουθεί η Λακωνία με 216.061 αιγοπρόβατα. Επίσης, το 2016 η Περιφέρεια Πελοποννήσου παρήγαγε 100.860 τόνους γάλακτος, από τους οποίους 46.386 τόνοι ήταν γάλα προβάτων, 46.801 τόνοι ήταν γάλα αιγών και 7.673 τόνοι γάλα αγελάδων. Τη μεγαλύτερη παραγωγή γάλακτος τη διαθέτει η ΠΕ Λακωνίας, με 28.066 τόνους, και ακολουθεί η ΠΕ Αρκαδίας, με 24.116 τόνους. Πάντως από σύγκριση στοιχείων των τελευταίων χρόνων αλλά και σύμφωνα με τα στοιχεία που έχει δώσει στη δημοσιότητα η Περιφερειακή Διεύθυνση Αγροτικής Οικονομίας και το Τμήμα Κτηνιατρικής προκύπτει ότι ο κτηνοτροφικός τομέας της Περιφέρειας Πελοποννήσου συνεχώς συρρικνώνεται. Για παράδειγμα, το 2015 λειτουργούσαν στην Περιφέρεια Πελοποννήσου 5.719 κτηνοτροφικές εκμεταλλεύσεις, οι οποίες το 2016 μειώθηκαν σε 4.949. Σημαντικό είναι ότι στην Περιφέρεια Πελοποννήσου προχωρούν οι διαδικασίες για τη δημιουργία κτηνοτροφικών πάρκων σύμφωνα με τον νόμο 4235/2014. Η μελέτη της Περιφέρειας Πελοποννήσου που εκπονήθηκε από τον καθηγητή του Γεωπονικού Πανεπιστημίου Αθηνών Γ. Ζέρβα προβλέπει τη δημιουργία δέκα πάρκων κόστους 15 εκατ. ευρώ. Ο κτηνοτρόφος θα χρησιμοποιεί το πάρκο για όσο χρονικό διάστημα διατηρεί το ζωικό του κεφάλαιο και τη μονάδα του σε λειτουργία. Να σημειωθεί ακόμη ότι οι εκμεταλλεύσεις πουλερικών στην Περιφέρεια Πελοποννήσου είναι σημαντικές αφού το 2016 είχαν καταγραφεί 1.420.000 πουλερικά τα οποία έδωσαν 184.745.000 τεμάχια αβγά.

Βιβλιογραφία

Apostolopoulos, N., Newbery, R. and Gkartzios, M. (2019). "Social Enterprise and Community Resilience: Examining a Greek response to turbulent times", *Journal of Rural studies*, 70, pp. 215-224.

Arcelus, F.J. (1984). "An Extension of Shift-Share Analysis", *Growth and Change*, 15 (1), pp. 3-8.

Artige, L. and Neuss, L. (2014). "A New Shift-Share Method", *Growth and Change*, 45 (4), pp. 667-683.

Bähr, C. (2008). "How Does Sub-national Autonomy Affect the Effectiveness of Structural Funds?", *Kyklos*, 61 (1), pp. 3-18.

Barff, R.A. and Knight III, L.P. (1988). "Dynamic Shift-Share Analysis", *Growth and Change*, 19 (2), pp. 1-10.

Bouchard, M.J., Léonard, M., Rousselière D. and Tello-Rozas, S. (2017). "Impacting Social Economy Ecosystem through Solidarity Financing: The Case of a Solidarity Finance Institution", 6th EMES International Research Conference on Social Enterprise, Louvain-la-Neuve, 3-6 July 2017.

BPIE (2014). *Alleviating Fuel Poverty in the EU,* https://goo.gl/BDzBYZ (accessed: 5 October 2018).

CIRIEC (2017). *Recent Evolutions of Social Economy – Study – 2017*, http://www.ciriec.ulg.ac.be/wpcontent/uploads/2017/10/RecentEvolutionsSEinEU_Study2017.pdf (accessed: 5 November 2018).

Curtis, W.C. (1972). "Shift-Share Analysis as a Technique in Rural Development Research", *American Journal of Agricultural Economics*, 54 (2), pp. 267-270.

Dunn, E.S. (1960). "A Statistical and Analytical Technique for Regional Analysis", *Papers in Regional Science*, 6 (1), pp. 97-112.

ECOTEC (2001). *Evaluation of the Third System and Employment Pilot Action – Final Report*, Bruxelles: ECOTEC Research and Consulting Limited.

Esteban, J. (2000). "Regional Convergence in Europe and the Industry Mix: A Shift-Share Analysis", *Regional Science and Urban Economics,* 30 (3), pp. 353-364.

Esteban-Marquillas, J.M. (1972). "A Reinterpretation of Shift-Share Analysis", *Regional and Urban Economics,* 2 (3), pp. 249-255.

Expert Steering Committee (2013). *Outline Strategy and Priorities for Action to Develop the Social Economy and Social Entrepreneurship in Greece*, http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/13162/attachments/1/translations/en/renditions/native (accessed: 8 October 2018).

Greens/EFA (2016). *Energy Poverty Handbook*, Brussels.

Iakovidou, O. (2002). "Women' s Agrotourist Cooperatives in Greece: Key Elements for Their Successful Operation", *Journal of Rural Cooperation*, 30 (1), pp.13-24.

ITRE Committee (2015). *How to End Energy Poverty? Scrutiny of Current EU and Member States Instruments*, https://goo.gl/IsOiKV (accessed: 5 November 2018).

ITUC (2012). *Millennium Institute Methodology*, http://www.ituc-csi.org/ituc-green-jobs-assessments (accessed: 5 Οκτωβρίου 2018).

Le Gallo, J. and Kamarianakis, Y. (2011). "The Evolution of Regional Productivity Disparities in the European Union from 1975 to 2002: A Combination of Shift-Share and Spatial Econometrics", *Regional Studies,* 45 (1), pp. 123-139.

Liargovas, P. and Apostolopoulos, N. (2014a). "A New Europe 2020 Strategy Adopting an Enhanced Regional Approach", *Planning Theory and Practice*, 15 (4), pp. 603-605.

Liargovas, P. and Apostolopoulos, N. (2014b). "Regional Development and Renewable Energy Enterprises. A Porter's Diamond Analysis", *Theoretical and Practical Research in Economic Fields*, 1 (9). pp. 5-16.

Maietta, O.W. and Sena, V. (2010). "Financial Constraints and Technical Efficiency: Some Empirical Evidence for Italian Producers' Cooperatives", *Annals of Public and Cooperative Economics*, 81 (1), pp. 21-38.

Mendell, M. and Barbosa, E. (2013). "Impact Investing: A preliminary Analysis of Primary and Secondary Exchange Platforms", *Journal of Sustainable Finance and Investment*, 3 (2), pp. 111-123.

Nazara, S. and Hewings, G.J. (2004). "Spatial Structure and Taxonomy of Decomposition in Shift-Share Analysis", *Growth and Change,* 35 (4), pp. 476-490.

OECD – EU (2017). *Boosting Social Enterprise Development: Good Practice Compendium*. Paris: OECD Publishing.

Rahdari, A., Sepasi, S. and Moradi, M. (2016). "Achieving Sustainability Through Schumpeterian Social Entrepreneurship: The Role of Social Enterprises", *Journal of Cleaner Production,* 137, pp. 347-360.

Spear, R., Defourny, J., Favreau, L. and Laville, J.-L. (eds.) (2001). *Tackling Social Exclusion in Europe – The Contribution of the Social Economy*, Ashgate, Aldershot.

ΑΔΜΗΕ (2017). *Δεκαετές Πρόγραμμα Ανάπτυξης Συστήματος Μεταφοράς 2019-2028, Προκαταρτικό Σχέδιο*, Διεύθυνση Σχεδιασμού Ανάπτυξης Συστήματος.

Αρτίκης, Γ. (2003). *Χρηματοοικονομική Διοίκηση – Ανάλυση και Προγραμματισμός*, Αθήνα: Interbooks.

Βαταβάλη, Φ. και Χατζηκωνσταντίνου, Ε. (2016). "Χαρτογραφώντας την ενεργειακή

φτώχεια στην Αθήνα της κρίσης", *Athens Social Atlas,* https://www.athenssocialatlas.gr/άρθρο/ενεργειακή-φτώχεια/#9 (Πρόσβαση: 5 Οκτωβρίου 2018).

British Council (2017). *Έκθεση για την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία στην Ελλάδα, φορείς στήριξης European Village και Social Enterprise UK*, Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης.

CICOPA και CECOP (2017). «Ανακοίνωση των CICOPA-CECOP για τον νόμο για την κοινωνική οικονομία», *Κοινωνική Οικονομία*, 11, Ιανουάριος-Μάρτιος 2017, Ινστιτούτο Συνεταιριστικών Ερευνών και Μελετών, σελ. 28.

ΔΑΠΕΕΠ (2018). «Μηνιαίο Δελτίο Ειδικού Λογαριασμού ΑΠΕ και ΣΗΘΥΑ με στοιχεία εκκαθάρισης ενέργειας από ΑΠΕ και ΣΗΘΥΑ Σεπτεμβρίου 2018», http://www.lagie.gr/systima-eggyimenon-timon/ape-sithya/miniaia-deltia-eidikoy-logariasmoy-ape-sithya/ (Πρόσβαση: 5 Φεβρουαρίου 2019).

Δερμάτης, Ζ., Νικολή, Γ., Λαζακίδου, Α. και Δασκαλοπούλου, Ε. (2016). «Αξιοποίηση Γεωγραφικών Πληροφοριακών Συστημάτων (GIS) στον τουρισμό», 4ο Πανελλήνιο Συνέδριο, Τρίπολη, 15-17 Σεπτεμβρίου, 2016.

Ειδική Γραμματεία Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας (2017). *Ετήσια Έκθεση 2017 και Σχέδιο για την Ανάπτυξη του Οικοσυστήματος της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας 2017-2023*, Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης.

Ειδική Γραμματεία Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας (2018). *Ετήσια Έκθεση 2018*, Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης.

ΕΛΕΤΑΕΝ (2018). «Η στατιστική της αιολικής ενέργειας», http://eletaen.gr/wp-content/uploads/2018/03/2018-02-05-dt-eletaen-gia-statistiki-2017-greece.pdf (Πρόσβαση: 5 Οκτωβρίου 2018).

ΕΛΣΤΑΤ (2011) «Απογραφή πληθυσμού-κατοικιών 2011», http://www.statistics.gr/2011-census-pop-hous (Πρόσβαση: 20 Δεκεμβρίου 2018).

ΕΛΣΤΑΤ (2014). «Οικονομικά χαρακτηριστικά του μόνιμου πληθυσμού της χώρας», https://www.statistics.gr/documents/20181/1210503/A1602_SAM04_DT_DC_00_2011_01_F_GR.pdf/2aa7132a-a7db-41fb-88f6-b6061d29dd13 (Πρόσβαση: 20 Δεκεμβρίου 2018).

ΕΛΣΤΑΤ (2018). «Εργατικό δυναμικό (Τριμηνιαία) / 2ο τρίμηνο 2018», https://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SJO01/2018-Q2 (Πρόσβαση: 20 Δεκεμβρίου 2018).

ΕΟΚΕ (2017). *Γνωμοδότηση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής με θέμα «Οικοδόμηση ενός χρηματοπιστωτικού οικοσυστήματος για τις κοινωνικές επιχειρήσεις»* (διερευνητική γνωμοδότηση), INT/770.

Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2010). «Οδηγία 2010/31/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 19ης Μαΐου 2010 για την ενεργειακή απόδοση των κτιρίων, L 153/13», http://www.depa.gr/uploads/Κανονισμός%20

(ΕΕ)%20αριθ_%201391_2013_14_10_13.pdf (Πρόσβαση 5 Οκτωβρίου 2018).

Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2013). «Κατ' Εξουσιοδότηση (ΕΕ) αριθ. 1391/2013 ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ της 14ης Οκτωβρίου 2013 για την τροποποίηση του κανονισμού (ΕΕ) αριθ. 347/2013 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου σχετικά με τις κατευθυντήριες γραμμές για τις διευρωπαϊκές ενεργειακές υποδομές, όσον αφορά τον ενωσιακό κατάλογο έργων κοινού ενδιαφέροντος», L 349/28, 21.12.2013.

Εφημερίδα της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας (2016). «Έγκριση του Δεκαετούς Προγράμματος Ανάπτυξης (ΔΠΑ) του Εθνικού Συστήματος Μεταφοράς Ηλεκτρικής Ενέργειας (ΕΣΜΗΕ) περιόδου 2017-2026», 2534/17-8-2016.

Εφημ. *Ελευθερία* (2018). «Την τελευταία τετραετία στην Καλαμάτα 81% κάτω οι αφίξεις με κρουαζιερόπλοια», https://www.eleftheriaonline.gr/local/oikonomia/tourismos/item/174917-tin-teleftaia-tetraetia-stin-kalamata-81-kato-oi-afikseis-me-krouazieroploia (Πρόσβαση: 5 Οκτωβρίου 2018).

Εφημ. *Ελευθερία* (2019). «Δραματική δημογραφική κάμψη στη Μεσσηνία: Μια κωμόπολη χάθηκε τα τελευταία 16 χρόνια», https://www.eleftheriaonline.gr/local/koinonia/item/ 174730-dramatiki-dimografiki-kampsi-sti-messinia-mia-komopoli-xathike-ta-teleftaia-16-xronia (Πρόσβαση: 5 Οκτωβρίου 2018).

Εφημ. *Θάρρος* (2018α). «94.229 επιβάτες το πρώτο εξάμηνο του 2018 στο αεροδρόμιο της Καλαμάτας – Όλες οι πτήσεις», https://www.tharrosnews.gr/news/content/94229-επιβάτες-το-πρώτο-εξάμηνο-του-2018-στο-αεροδρόμιο-της-καλαμάτας-όλες-οι-πτήσεις (Πρόσβαση: 5 Οκτωβρίου 2018).

Εφημ. *Θάρρος* (2018β). «Θεαματική αύξηση στα θερμοκήπια της Τριφυλίας», https://www.tharrosnews.gr/news/content/θεαματική-αύξηση-στα-θερμοκήπια-της-τριφυλίας (Πρόσβαση: 5 Οκτωβρίου 2018).

Εφημ. *Το Βήμα* (2018). «Ρεπορτάζ της Μάχης Τράτσα», https://www.tovima.gr/printed_post/i-elleipsi-kinitron-frenarei-ta-ilektrika-aytokinita/ (Πρόσβαση 5 Οκτωβρίου 2018).

Κυριτσάκης, Α. (2007). *Ελαιόλαδο: Συμβατικό και βιολογικό: Βρώσιμη ελιά – πάστα ελιάς*, Θεσσαλονίκη.

ΛΑΓΗΕ (2017). «Ανανεώσιμες πηγές ενέργειας και ΣΗΘΥΑ: Συνοπτικό πληροφοριακό δελτίο», http://www.lagie.gr/fileadmin/groups/EDRETH/RES/DELTIO_APE_NOEMBRIOS_2017.pdf (Πρόσβαση: 5 Οκτωβρίου 2018).

Μανιάτης, Γ. (2018). «Η πατριωτική ενεργειακή στρατηγική μας», https://energypress.gr/news/h-patriotiki-energeiaki-stratigiki-mas (Πρόσβαση: 5 Οκτωβρίου 2018).

Ματσαγγάνης, Μ., Λεβέντη, Χ., Καναβιτσά, Ε. και Φλεβοτόμου, Μ. (2017). *Μια αποδοτικότερη πολιτική για την καταπολέμηση της ακραίας φτώχειας*, ΔΙΑΝΕΟΣΙΣ, https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2017/05/ftwxeia_new_4_5_2017.pdf (Πρόσβαση: 5 Οκτωβρίου 2018).

Μπαμπάτσου, Χ. (2009). *Η βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη υπό το πρίσμα της νεοκλασικής οικονομικής θεωρίας και της οικολογικής οικονομικής: Θεωρητική ανάλυση και εμπειρική τεκμηρίωση*, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Ξάνθη (Διδακτορική διατριβή).

Notospress.gr. (2018). «Ενισχύεται γεωπολιτικά και ενεργειακά η Πελοπόννησος», https://notospress.gr/article.php?id=37196 (Πρόσβαση: 2 Αυγούστου 2018).

Παπαγεωργίου, Κ. (2017). «Αποτελέσματα βιασύνης ή σύγχυσης;», *Κοινωνική Οικονομία*, 11, Ιανουάριος-Μάρτιος 2017, Ινστιτούτο Συνεταιριστικών Ερευνών και Μελετών, σελ. 290-291.

Περιφέρεια Πελοποννήσου (2014). *Σχεδιασμός ενεργειών καταπολέμησης της φτώχειας και εμβάθυνσης της κοινωνικής συνοχής στην Περιφέρεια Πελοποννήσου για την περίοδο 2014-2020*, Ενδιάμεση Διαχειριστική Αρχή Περιφέρειας Πελοποννήσου.

Περιφέρεια Πελοποννήσου (2015). *Περιφερειακή στρατηγική για την κοινωνική ένταξη στην Περιφέρεια Πελοποννήσου 2014-2020*, http://www.eydpelop.gr/2014-2020/e-p-peloponnisos-2014-2020/periferiakes-stratigikes/kinoniki-entaxi-peske/ (Πρόσβαση: 8 Νοεμβρίου 2018).

Σύνδεσμος Εταιριών Φωτοβλταϊκών (2018). *Αυτοπαραγωγή με ενεργειακό συμψηφισμό και εικονικό ενεργειακό συμψηφισμό για ιδιώτες, επιχειρήσεις και ενεργειακές κοινότητες με ή χωρίς αποθήκευση*, https://helapco.gr/pdf/HELAPCO_Net_Metering_12Mar2018.pdf (Πρόσβαση: 5 Οκτωβρίου 2018).

Σφακιανάκης, Κ. (2000). *Εναλλακτικές μορφές τουρισμού*, Αθήνα: Έλλην.

Υπουργείο Οικονομίας και Ανάπτυξης (2018α). *Πρόσκληση υποβολής αιτήσεων χρηματοδότησης πράξεων για τη δράση «Κέντρα Στήριξης της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας» του ΕΠ «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση» ΕΣΠΑ 2014-2020*, αρ. πρωτ. 4304/31-07-2018, ΑΔΑ: ΩΣΥ465Χ18-ΜΘΑ.

Υπουργείο Οικονομίας και Ανάπτυξης (2018β). *Τροποποίηση-συμπλήρωση και κατάρτιση οριστικού Καταλόγου Δυνητικών Δικαιούχων και Καταλόγου Απορριφθεισών πράξεων της Δράσης «ΚΕΝΤΡΑ ΣΤΗΡΙΞΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΑΛΛΗΛΕΓΓΥΑΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ»*, αρ. πρωτ. 8.11829/24-12-2018, ΑΔΑ: ΨΩΠ1465Θ1Ω-ΑΦΤ.

Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας (2018). *Οδηγός εφαρμογής προγράμματος «Εξοικονομώ κατ' οίκον ΙΙ»*, Επιτελική Δομή ΕΣΠΑ ΥΠΕΝ Τομέας Ενέργειας, 2η τροποποίηση, Αθήνα.

ISBN: 978-960-7402-63-9